

Marksist Emperyalizm Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme

An Assessment on Marxist Theories of Imperialism

Yeliz SARIÖZ GÖKTEN

Türkiye’de Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılmasının Tüketim Harcamaları Üzerine Etkisi

Impact on the Consumption Expenditures of the Minimum Wage’s Exclusion From Tax in Turkey

Özal ÇİÇEK

Gelişmekte Olan Ülkelerde Serbestleştirici Politikaların Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkileri

The Effects of Liberalization Policies on Economic Development in Developing Countries

Z. Eray ESER, Banu TANRIÖVER

Jevons Paradoksu: Enerji Etkinliği ve Rebound Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

Jevons Paradox: An Econometric Analysis on Energy Efficiency and Rebound Effect

Merter AKINCI, Haktan SEVİNÇ, Ömer YILMAZ

Linear and Non-Linear Causality Tests of Stock Price and Real Exchange Rate Interactions in Turkey

Gözde YILDIRIM, Zafer ADALI

The Relationship Between Young Populations, Life Expectancy at Birth, Number Of Doctors and Health Expenditure in Turkey: An Econometric Application

Tuğay GÜNEL

Borsa İstanbul 100 Endeksi ile Tüketici Güven Endeksleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği

The Causality Relationship Between Istanbul Stock Exchange 100 Index and Consumer Confidence Index: The Case of Turkey

İsmail CANÖZ

Mali Kural Kavramı ve Politika Çerçevesi

Fiscal Rule Concept and Policy Framework

N. Hande SEVGİ

Yükseköğretimdeki Politikalarına Dair Bir Yazın Taraması ve Analiz İçin Bir Anahtar Kavram Olarak Politika Transferi

A Literature Review on Higher Education Policy in Turkey and Policy Transfer as a Key Term for Analysis

Cenay BABAĞLU

Fiscaoeconomia, 2018 Vol.2(1)

FISCAOECONOMIA

FISCAOECONOMIA
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Fiscaoeconomia Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt/Volume:2 Yıl/Year:2018 Sayı/Issue: 1
e-ISSN: 2564-7504

Fiscaoeconomia, 2018 Vol.2(1)

İmtiyaz Sahibi/ Published by

Yrd.Doç.Dr. Ahmet Arif EREN

Editör Kurulu /Editorial Board

Yrd.Doç.Dr. Ahmet Arif EREN (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Yrd.Doç.Dr.Altuğ KÖKTAŞ (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Yrd.Doç.Dr.Orhan ŞİMŞEK (Artvin Çoruh Üni.)

Yrd.Doç.Dr. Selçuk BUYRUKOĞLU (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Editörler/Editors

Yrd.Doç.Dr. Ahmet Arif EREN (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Yrd.Doç.Dr.Altuğ KÖKTAŞ (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Editör Yardımcıları/Associate Editors

Yrd.Doç.Dr. Orhan ŞİMŞEK (Artvin Çoruh Üni.)

Yrd.Doç.Dr. Selçuk BUYRUKOĞLU (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Araş. Gör. Emre ATSAN (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)

Sekretarya/Secreteriat

Kerem KERKEZ, Nuran ERTÜRK, Çağatay KARA, Tolga ÇELİK, Barış ÇETİNKAYA, Zafer ADALI, Mert ŞAKI, Ekrem TOPARLAK, Ersel ERTÜRK

Yayın Türü / Publication Type

Uluslararası Hakemli Süreli Yayın / International Peer-reviewed Periodicals

Yayın Sıklığı / Publication Frequency

Yılda Üç Sayı / Tri-annually

Basım Tarihi / Publication Date

Ocak / January 2018

Yayın Kurulu/Publishing Board

- Prof. Dr. Enzo MINGIONE, Università di Milano-Bicocca (Milano)
Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mübariz HASANOV, Okan Üniversitesi
Prof. Dr. Immanuel NESS, Brooklyn College of the City University (USA)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Arif EREN, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Altuğ KÖKTAŞ, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Orhan ŞİMŞEK, Artvin Çoruh Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selçuk BUYRUKOĞLU, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Abraham GARCIA, Maastricht University (Netherlands)

Akademik Danışma Kurulu/Academic Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet ÖZALP, Hitit Üniversitesi	Doç. Dr. Taha Bahadır SARAÇ, Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Aziz KONUKMAN, Gazi Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Ali Eren ALPER, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Erinç YELDAN, Bilkent Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Baki DEMİREL, Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram KAYA, Giresun Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Bige KÜÇÜKEFE, Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Enzo MINGIONE, Università di Milano-Bicocca (Milano)	Yrd. Doç. Dr. Çağatay ŞAHİN, Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Ersan BOCUTOĞLU, Karadeniz Teknik Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Dilek ÇETİN, Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Fahriye ÖZTÜRK, Gazi Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Doğan BAKIRTAŞ, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Naim ARDOR, Gazi Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Fındık Özlem ALPER, Niğde Ömer Halisdemir Üni.
Prof. Dr. Hüseyin ÖZEL, Hacettepe Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Hünkar GÜLER, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. İşaya ÜŞÜR, Gazi Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Kerem GÖKTEN, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ, Gazi Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Mete DİBO, Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Müslüme NARİN, Gazi Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Saadet AYDIN, Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Sinan SÖNMEZ, Atılım Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Şükrü APAYDIN, Nevşehir Hacıbektas Üniversitesi
Prof. Dr. Ufuk SERDAROĞLU, Gazi Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Taha Emre ÇİFTÇİ, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ESER, Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Veysel DİNLER, Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Ziad MAJED, The American University Of Paris	Yrd. Doç. Dr. Yeliz SARIÖZ GÖKTEN, Niğde Ömer Halisdemir Üni.
Prof. Dr. Bahadır AYDIN, Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Fevzi ENGİN, Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. R. Koray YILMAZ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Dr. Yavuz YAYLA, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür BOR, Atılım Üniversitesi	Dr. Abraham GARCIA, Maastricht University

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

- Prof. Dr. Bahadır AYDIN (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Emre AKSOY (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Emre Güneşer BOZDAĞ (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet DEMİRAL (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Pelin ÖGE GÜNEY (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Emine TAHSİN (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Okyay UÇAN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ömer LİMANLI (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Dilek ÇETİN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Taha Emre ÇİFTÇİ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yavuz YILDIRIM (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gönül YÜCE AKINCI (Ordu Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Şükrü APAYDIN (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KAMACI (Bartın Üniversitesi)
Öğr. Gör. Dr. Fatih Hakan DİKMEN (Gazi Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Çağatay Edgücan ŞAHİN (Ordu Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Selçuk BUYRUKOĞLU (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Nihan CİĞERCİ ULUKAN (Ordu Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Merter AKINCI (Ordu Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Deniz ÖZYAKIŞIR (Kafkas Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Onur DEMİREL (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ozan ÖZDEMİR (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yeliz SARIÖZ GÖKTEN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Tarandığımız ve Dizinlendiğimiz İndeksler / Abstracted and Indexed in:

<i>RePEc</i>	<i>RePEc</i>
	<i>Eurasian Scientific Journal Index</i>
	<i>Rootindexing</i>
	<i>CEEOL</i>
	<i>Bielefeld Academic Search Engine (BASE)</i>
	<i>i2or</i>
	<i>Scientific World Index</i>
	<i>ResearchBib</i>
	<i>Scientific Indexing Services</i>
	<i>Socionet</i>
	<i>Arastirmax</i>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Marksist Emperyalizm Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme <i>An Assessment on Marxist Theories of Imperialism</i> Yeliz SARIÖZ GÖKTEN	1-19
Türkiye’de Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılmasının Tüketim Harcamaları Üzerine Etkisi <i>Impact on the Consumption Expenditures of the Minimum Wage’s Exclusion From Tax in Turkey</i> Özal ÇİÇEK	20-47
Gelişmekte Olan Ülkelerde Serbestleştirici Politikaların Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkileri <i>The Effects of Liberalization Policies on Economic Development in Developing Countries</i> Z. Eray ESER, Banu TANRIÖVER	48-76
Jevons Paradoksu: Enerji Etkinliği ve Rebound Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz <i>Jevons Paradox: An Econometric Analysis on Energy Efficiency and Rebound Effect</i> Merter AKINCI, Haktan SEVİNÇ, Ömer YILMAZ	77-98
Linear and Non-Linear Causality Tests of Stock Price and Real Exchange Rate Interactions in Turkey Gözde YILDIRIM, Zafer ADALI	99-118
The Relationship Between Young Populations, Life Expectancy at Birth, Number Of Doctors and Health Expenditure in Turkey: An Econometric Application Tuğay GÜNEL	119-135
Borsa İstanbul 100 Endeksi ile Tüketici Güven Endeksleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği <i>The Causality Relationship Between Istanbul Stock Exchange 100 Index and Consumer Confidence Index: The Case of Turkey</i> İsmail CANÖZ	136-153
Mali Kural Kavramı ve Politika Çerçevesi <i>Fiscal Rule Concept and Policy Framework</i> N. Hande SEVGİ	154-185
Yükseköğretimdeki Politikalarına Dair Bir Yazın Taraması ve Analiz İçin Bir Anahtar Kavram Olarak Politika Transferi <i>A Literature Review on Higher Education Policy in Turkey and Policy Transfer as a Key Term for Analysis</i> Cenay BABAOĞLU	186-203

Marksist Emperyalizm Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme

Yeliz SARIOZ GÖKTEN¹

An Assessment on Marxist Theories of Imperialism

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 20.11.2017

Date Accepted: 24.12.2017

JEL Classification:

B14

F50

F54

Keywords:

Imperialism,

Theory of Imperialism,

New Imperialism.

ABSTRACT

Imperialism from the 19th century onwards has occupied the agenda of various Global Political Economy Schools, especially Marxism. Marxist imperialism theories has developed in three waves. In this study, firstly, the first wave theorists of imperialism (Hilferding, Lenin, Bukharin, Luxembourg) will be discussed. Then the second wave theorists Baran, Sweezy and Amin's theories of imperialism will be examined. Finally, within the framework of the third wave imperialism theories the views of Harvey, Foster and Magdoff will be addressed.

¹ Yrd. Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü Öğretim Üyesi,
yezsarioz@hotmail.com

Özet

Emperyalizm kavramı XIX. yüzyıldan günümüze kadar Marksizm başta olmak üzere farklı Küresel Ekonomi Politik Okullarının gündemini oldukça meşgul etmiştir. Marksist emperyalizm teorilerinin üç dalga halinde gelişim gösterdiği ifade edilebilir. Bu çalışmada öncelikle birinci dalga emperyalizm kuramcılarında Hilferding, Lenin, Bukharin, Luxemburg’un emperyalizm teorileri ele alınacaktır. Ardından ikinci dalga kuramcılarında Baran, Sweezy ve Amin’in emperyalizm kuramları incelenecek, son olarak da üçüncü dalga emperyalizm kuramlar çerçevesinde; Harvey, Foster ve Magdoff’un görüşlerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Emperyalizm, Emperyalizm Teorileri, Yeni Emperyalizm.

GİRİŞ

Emperyalizm kavramını ilk kullanan iktisatçılardan biri olan Hobson² emperyalizmi, hükümet mekanizmasının özellikle kapitalistler tarafından özel çıkarlar doğrultusunda kullanılması şeklinde ifade eder. Temeli endüstriyel ve finansal çıkarları güvence altına almak ve kamu gücünü arttırmak suretiyle ortaya çıkan fazla üretime özel pazar yaratmak olan emperyalizm bunu savaş, militarizm ve güçlü bir dış politika ile gerçekleştirebilir. Hobson’a göre servet fazlalarını aktarabilecekleri kanalları genişletmeye çalışan büyük sanayi çevreleri emperyalizmi, ülke içinde satamadıkları ya da kullanamadıkları mal ve sermayeleri dış piyasalara yönlendirme arayışı olarak görmektedir.

Emperyalizmin yanlış ekonomi politikalarının bir sonucu olduğuna inanan ve çareyi sosyal reformlarda gören, kapitalizm tartışmaları yerine adaletsiz bölüşüme odaklanan Hobson’ın aksine teorinin temelleri Hilferding, Bukharin ve Lenin³ tarafından çizilen Marksist literatür; emperyalizmin kökenini kapitalizmle özdeşirir. Bu Ekolde kavram, büyük kapitalist

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Hobson (1902) s: 4-6.

³ Brewer (1990) tarafından söz konusu üç yazarın teorileri, “Klasik Marksist Emperyalizm Teorileri” şeklinde adlandırılmıştır. **Bkz.** *Marxist Theories of Imperialism A Critical Survey*, Published by Routledge, Second Edition, London, s: 88.

ülkeler arasındaki rekabet, toprak üzerindeki egemenlik çatışması, politik, askeri ve iktisadi olarak gerçekleşen emperyalist savaşlar anlamına gelmektedir (Brewer, 1990: 88-89).

Marksist emperyalizm kuramları genel olarak üç dalga halinde incelenebilir. Birinci dalga, Birinci Dünya Savaşı ve onu kapsayan dönemi kapsar. Bu dönemdeki kuramlar büyük güçler arasındaki rekabet ve sömürgeci yayılmayı açıklamayı amaçlamıştır. Bu kuramların temel özelliği, liberal kapitalizmin tekelci kapitalizme dönüşmesine odaklanmış olmasıdır. İkinci dalga Vietnam Savaşı sırasında ortaya çıkmış, periferiyi tahakkümü altına alan merkez (ABD) ve onun müttefikleri yaklaşımı üzerine kurulmuştur (Andersson, 2004: 5-6). Günümüzde ise üçüncü bir evreden söz etmek mümkündür. Üçüncü dalga, küresel kapitalizmin tamamıyla hâkim olduğu durumu kavramaya çalışmaktadır.

Bu çalışmada Marksist emperyalizm kuramlarının üç dalga halinde gelişiminden yola çıkarak, çeşitli kuramcıların emperyalizme bakış açıları ele alınmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda öncelikle emperyalizm kuramcılarında Hilferding, Luxemburg, Lenin ve Bukharin, incelenecektir. Daha sonra zengin ve fakir ülkeler arasındaki ilişkileri merkezine alan Baran ve Sweezy ile Amin’in görüşlerine değinilecek, son olarak da yeni emperyalizm kuramları olarak adlandırılan kuramlar çerçevesinde; Harvey, Foster ve Magdoff’un görüşlerine yer verilecektir. Ayrıca çalışmada her üç dalga emperyalizm kuramlarının karşılaştırmalı bir analizi yapılmaya çalışılacaktır.

I. Klasik Emperyalizm Kuramları

Üretim sürecinde bireyler arasındaki ilişkilere vurgu yapan ve özellikle kendi aralarında ve birbirleriyle olan mülkiyet ilişkileriyle ilgilenen Marksist teori emperyalizmi de; sermaye birikimi, sömürgeciliğin gelişimi ve yarı sömürge emek açısından ele almışlardır (Brown, 1974: 25).

Marksist emperyalizm teorileri, kapitalist üretimin karakteristiklerini açıklayarak sistemin gelişme aşamalarını ele alır. Emperyalist ülkeler ve onların sömürgeleri ile yarı sömürgeleri arasındaki ilişkilere odaklanır. Marx, kapitalist üretim ilişkilerine odaklanarak Marksist-Leninist teorilerin başlangıcını hazırlamıştır. Marksist emperyalizm kuramcıları, Marx’ın “Kapital’de” ortaya attığı; yeniden üretim şemaları, kâr oranlarının düşme eğilimi,

sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi üzerine düşüncelerden yola çıkarak kuramlarını inşa etmişlerdir (Kemp, 1972: 17-19).

Marksist emperyalizm teorileri, emperyalizmin kapitalist sistemden doğduğu düşüncesine dayanır. Marksist teoride kapitalist toplum, kendi sermayeleri için yeterli yatırım ve üretimleri için yeterli piyasa bulamaz. Bunun üzerine, yatırımları için artık sermaye fırsatları ve artık ürünleri için piyasa bulabilmek amacıyla kapitalist olmayan bölgelere yönelirler. Hilferding ve Kautsky gibi ılımlı Marksistler emperyalizmin, kapitalizmin bir politikası olduğunu ve emperyalist politikanın duruma göre az veya çok kapitalist eğilimi belirlemek olduğunu savunur (Morgenthau, 1973: 48-49).

Marksist emperyalizm kuramlarının ilki olan klasik emperyalizm teorileri, uluslararası istikrarsızlıklar, dünya düzeninde İngiltere'nin hegemonik gücünün gerilemesi, özellikle Almanya ve ABD başta olmak üzere ülkeler arası rekabetin yükselişi ve Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarıyla süren mücadelelere odaklanmış olmakla birlikte genel olarak ilgilendikleri konular; 1) Monopolcü sermaye/finans kapital 2) Tekelci artık 3) Sermayenin ve emeğin uluslararasılaşması 4) Dünyanın büyük güçler arasındaki bölüşümü 5) Monopolcü firmaların çıkarlarının bir koruyucusu olarak ulus devletler 6) Kapitalistler arası rekabet 7) Para ve ticaret savaşları 8) Kolonileşme, Neo kolonileşme ve karşılıklı bağımlılık 9) İktisadi kriz ve emperyalist genişleme 10) Sermaye ihracı 11) Yeni piyasa arayışları 12) Hammadde kaynaklarını kontrol mücadelesi 13) Kapitalist olmayan alanların kapitalizme entegre etme çabası 14) Uluslararası ücret eşitsizliği 15) Emperyalist merkezde emeğin aristokrasisi 16) Militarizm ve savaşlar 17) Uluslararası hegemonyadır (Foster, 2015: 2-3).

Klasik emperyalizm teorilerinin en önemli temsilcilerinden biri olan *Hilferding*'in temel varsayımı finans kapitaldir. Finans kapital, kapitalist oligarşinin tek bir elde toplandığı, politik ve ekonomik gücün sağlandığı en yüksek aşamadır. Yani bu durum sermaye diktatörlüğünün zirvesidir. Bir ülkedeki kapitalist lordların diktatörlüğü, hem diğer kapitalist ülkelerin hem de ülke içindeki geniş kitlelerin çıkarlarıyla uzlaşmaz bir çelişki halindedir. Bu çelişki, sermaye diktatörlüğünün yerini proleteryanın diktatörlüğünün almasını sağlayacaktır. Kapitalist devletler arasındaki çatışmalar, emperyalizm politikasının kaçınılmaz bir sonucudur. Geniş kitlelerin karşılaştığı memnuniyetsizlik, emperyalist politikalara tepki şeklinde somutlaşacak

ve sosyal hareketleri beraberinde getirecektir. Finans kapitale dayalı ekonomi politikalarına karşı çıkışın öncüsü de işçi sınıfıdır. Proletaryanın finans kapital politikalarına yanıtı; modası geçmiş, gerici serbest ticaret ideolojisi değil sosyalizm olmalıdır (Hilferding, 1981: 366-370).

Hilferding analizine, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesini kapsayan bir diğer aşama dahil etmekte; analizde endüstriyel büyümenin finansmanında bankaların önemine dikkat çekmektedir. Buna göre bankalar, endüstriyel kalkınmaya yön vermiş ve monopollerin gelişimini sağlamıştır. Hilferding tarafından bu aşama, “sanayiciler tarafından kullanılan ve bankalar tarafından kontrol edilen” bir aşama şeklinde ifade edilir. Hilferding, sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma sürecindeki genişleme ve eklemelenmedeki iki yapısal değişikliğe vurgu yapar. Bunlardan ilki, üretimin yönetimi ve finans kapitalin yönetimi arasındaki işbölümünün en yüksek seviyede olmasıdır. Endüstriyel kapitalist kârından, finans kapitalist getirisine doğru bir dönüşüm gerçekleşmiştir. İkincisi, birinciye paralel olarak ortaya çıkan finans kapitaldeki gelişimdir (Cohen, 1973: 45; Barone, 1985: 20).

Hilferding’e göre (1981; 301,334) endüstriyel, ticari ve banka sermayesi, finans kapitalin altında birleştirilmiştir. Bu birleşme, büyük monopolistik yapılar tarafından bireysel kapitalistler arasındaki serbest rekabeti bertaraf eder. Bu durum aynı zamanda, devlet gücü ve kapitalist sınıflar arasındaki ilişkilerin de değişmesine neden olmuştur. Finans kapital, özgürlük istemez ve bireysel kapitalistlerin bağımsızlığına önem vermez, talep ettiği şey bağlılıktır. Bunun için de finans kapital, yeni kolonilerin eklenmesi ve genişlemek için güçlü bir devlete ihtiyaç duyar. Liberalizm, uluslararası politik güce karşıdır ve sadece eski güçlere karşı kendi kurallarını uygulamayı ister. Ancak finans kapital, sınırsız politik bir güç talep eder. Bunu da, askeri veya monopolistik güçle gerçekleştirmeye çalışır. Serbest ticareti savunanlar, onun en iyi ekonomik politika olduğunu ve aynı zamanda barışı da sağlayacağını ileri sürerler. Ancak finans kapital bu inançlardan uzaklaşmış ve emperyalizm ideolojisi, liberalleşme düşüncesinin yerini almıştır.

Hilferding, kapitalist ekonomik genişleme sürecini sermaye, emek hareketleri ve korumacı devlet politikaları çerçevesinde açıklamaya çalışırken; klasik emperyalizm kuramının bir diğer temsilcisi olan Luxemburg, genişlemenin başarısızlığının ardındaki nedenlerle ilgilenmiştir. Luxemburg’un emperyalizm analizi, Hilferding ve diğer Marksistlerden oldukça

farklıdır. Luxemburg’un analizinin merkezi, artık değer sorunu yani daha genel bir ifadeyle eksik tüketimdir. Luxemburg için sorun, işçiler ve kapitalistlerden oluşan bir toplumda piyasa için gereken sermayenin sağlanmasıdır. Sorunu çözenin yolu kapitalist olmayan piyasalara yönelmektir. Emperyalizm sermaye birikimi için şarttır (Barone, 1985: 27-29;50-51). Luxemburg iki farklı argüman ortaya koymuştur. Bunlardan ilki, artık değerın yeniden yatırıma yönlendirecek kısmının realize edilebilmesi için kapitalizmin kapitalist olmayan bölgelere yönelme zorunluluğudur. İkinci argüman ise iç ve dış kapitalist üretim ilişkileridir. Dünya bir taraftan ulusal devletlere ve kolonilere bölünürken; aynı zamanda kapitalist ve kapitalist olmayan sektörler ayrılır (Brewer, 1990; 58-59). Luxemburg’a göre (1951; 446) emperyalizm, sermaye birikiminin kapitalist olmayan çevre için verdiği rekabetçi mücadelenin siyasal ifadesidir. Kapitalist bölgelerdeki ileri gelişmişlik düzeyi ve bu ülkelerin kapitalist olmayan bölgeleri ele geçirmek için giderek sertleşen mücadelesiyle birlikte emperyalizmin, hem kapitalist olmayan dünya ile hem de rekabet halindeki ülkelerin giderek daha ciddi anlaşmazlıklara düşmesi karşısında yasa tanımaz saldırganlığı ve şiddete başvurusu artmaktadır. Diğer taraftan emperyalizm, kapitalist olmayan uygarlıkların çöküşünü ne kadar şiddetli ve acımasız şekilde yaparsa kapitalist birikimin bindiği dalı da o kadar hızlı kesmektedir. Emperyalizm, kapitalimin ömrünü uzatmanın tarihsel yöntemi olmakla birlikte, kapitalizmin hızla sona erdirilmesinin en emin yoludur.

Emperyalizmi kapitalizmin yaşamının son evresi, en yüksek olgunluk hali olarak gören Luxemburg’un kapitalizmin sömürgeci bağımlılık ilişkileri geliştirmeksizin varlığını sürdürmeyeceği yolundaki tezini eleştiren Lenin de benzer bir biçimde emperyalizmi kapitalizmin son aşaması olarak görür (Mommsen, 1982; 47). O’na göre, emperyalizmin en kısa tanımını, “kapitalizmin tekeli aşaması” şeklindedir. Mali sermaye bir taraftan, birkaç tekeli büyük banka sermayesinin, tekeli sanayi gruplarının sermayesi ile kaynaşmasının bir sonucudur. Diğer taraftan, dünyanın paylaşılması da, herhangi bir kapitalist devlet tarafından el konulmamış bölgelere kolayca yayılan sömürge politikasından, tamamıyla paylaşılmış yeryüzü topraklarının, tekellerin mülkiyetine geçmesi için uygulanan sömürge politikasına geçişi ifade eder. Lenin için emperyalizm, kapitalist dünya ekonomisinin gelişiminde yeni bir aşamadır (Lenin, 1934: 84). Emperyalizmin başlıca ekonomik temeli, tekeldir. Bu tekel kapitalisttir. Yani kapitalizmden doğmuştur ve kapitalizmin rekabetçi koşulları ile sürekli ve

çözülmez bir çelişki halindedir. Bununla birlikte, bütün tekeller gibi, kapitalist tekelleşme de durgunluk ve yozlaşma eğilimine yol açacaktır. (Lenin, 1934: 95).

Lenin'e göre (1934; 85) üretimde ve sermayede görülen yoğunlaşma çok yüksek bir seviyeye ulaşmış ve tekelleri doğurmuştur. Banka sermayesi sınıai sermaye ile birleşerek mali bir oligarşi yaratmıştır. Meta ihracından farklı olarak sermaye ihracı özel bir önem kazanmıştır. Dünya düzenini aralarında bölüşen tekelleşen kapitalist birlikleri kurulmuştur. En büyük kapitalist güçler tarafından toprak anlamında dünyanın bölüşümü gerçekleştirilmiştir. Bu özellikler doğrultusunda emperyalizm; tekellerin ve mali sermayenin egemenliğinin ortaya çıktığı, sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı, dünyanın uluslar arası tröstler arasında paylaşımına başlandığı ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşümünün tamamlandığı bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizmdir.

Lenin'den farklı olarak Bukharin'e göre ise monopolleşme eğilimi rekabetin sona ermesi anlamına gelmez aksine rekabetin güçlenmesini temsil eder. Rekabeti ancak, dünya ölçeğinde kurulacak tekelleşen egemenlik sona erecektir ki Bukharin bu aşamaya ulaşmadan, kapitalizmin yok olacağı inancındadır (Brewer, 1990; 115). Bukharin'e göre, ekonomik alanların genişlemesi tarımsal alanları ulusal kartellerin ve hammadde piyasalarının kullanımına açar, satış piyasasını ve sermaye yatırım alanlarını genişletir. Gümrük politikası yabancılarla rekabeti arttırır, aşırı kâr elde edilir ve dumpingi devreye sokar. Sistem bir bütün olarak tekelleşen örgütlerin kâr oranlarını arttırmasını kolaylaştırır. İşte finans kapitalin bu politikası emperyalizmdir (Bukharin, 1929: 107).

Bukharin'e göre, karteller ve tröstlerin arkasında bunları finanse eden işletmeler (özel bankalar vb.) vardır. En ilkel şekli meta mübadelesi ve üst örgütsel aşaması uluslararası tröstler olan uluslararasılaşma süreci, banka sermayesinin uluslararasılaşmasını sağlamıştır. Banka sermayesi, sanayi sermayesine dönüşmüş ve böylece özel bir kategori doğmuştur: finans kapital. Finans kapital, sermayenin her yana yayılan bir şekli olarak ortaya çıkmıştır ve devletin sınırlarının genişletmesini istemektedir (Bukharin, 1929: 58).

Bukharin emperyalizmi, finans kapitalin bir politikası olarak tanımlar. Bu tanımlama politikanın fonksiyonel önemini ortaya koyarak dünyayı, finans kapitalin hakimiyetine sokar.

Emperyalizm, zapt etme politikasıdır. Ancak her zapt etme politikası emperyalizm değildir. Finans kapital; dünya ekonomisini, belli üretim ilişkilerinin durumunu, ekonomik yaşamın örgütsel şeklini ve sınıfların karşılıklı ilişkilerini ifade eder. Emperyalizm finans kapitalin bir politikası olması, gelişmiş kapitalist üretim örgütlenmesinin önemli ölçüde olgunlaşmış olduğunu ifade eder. Sonuç olarak, emperyalizmin gerekliliğinin liberalizme bir sınır teşkil ettiğinin söylenmesi, yarı-emperyalizm demektir. Kapitalizmin varlığını sürdürmesi ve emperyalizm meselesi, mücadele eden sınıfların karşılıklı ilişkisinden başka bir şey değildir. Bukharin emperyalizmin kendi içinde çelişkileri olduğu görüşündedir. Emperyalist burjuvazi, bir taraftan dünya ekonomik ilişkilerini en üst düzeye çıkarır, diğer taraftan kendisi ve dünya arasındaki gümrük duvarlarını yükseltir. Bir taraftan sermaye ihraç ederken, diğer taraftan dış baskılardan yakını. Bir taraftan ekonomik yaşamı uluslararasılaştırırken, diğer taraftan tüm gücüyle onu ulusal sınırlar içine sokmaya çalışır. Tüm engellere rağmen uluslararası bağlar gelişmeye devam eder (Bukharin, 1929: 114-147). Finans kapital, birçok kapitalist ülkede üretim anarşisini ortadan kaldırmıştır. Üreticilerin tekeli birlikleri, birleşik işletmeler ve banka sermayesinin sanayiye nüfuzu, meta kapitalizminin örgütsüz sistemini finans kapitalizm örgütlenmesine dönüştürerek, yeni bir tip üretim ilişkileri yaratmıştır (Bukharin, 1989: 14).

Bukharin’i kapitalizmin bir yandan sermayenin uluslararasılaşması eğilimini arttırırken; diğer yandan sermayenin millileşmesi sürecini de hızlandırdığı yolundaki görüşü O’nu diğer emperyalizm teorisyenlerinden ayırır. Bukharin’e göre, uluslararasılaşma ve ulusallaşma süreçlerinin birlikteliği kapitalizmi yeni bir aşamaya yani emperyalizme geçtiğinin bir göstergesidir. Yoğunlaşma ve merkezileşme süreci her bir ulusal ekonominin fiilen “mali krallıkların ve kapitalist devletlerin koruması altında devasa bir birleşik ticari örgütlülük” haline geldiği noktaya kadar gelmiştir. Kapitalist şirketler arası rekabetin yerini, kapitalist devlet güçleri arasındaki rekabet almıştır (Andersson, 2004: 8; Barone, 1985: 36-37).

II. İkinci Dalga Emperyalizm Kuramları

Birinci dalga emperyalizm teorilerinde büyük güçler arasındaki rekabet analiz edilirken ikinci dalga emperyalizm teorileri daha çok merkez ve çevre ülkeler arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. En önemli temsilcileri arasında yer alan Sweezy ve Baran, Klasik Marksist Emperyalizm Kuramlarında hâkim olan sanayicilerin ve bankacıların artık hâkim kapitalist

sınıfların önde gelen kesimleri olmadığını ileri sürer. Bankacılar tarafından oluşturulan ve ilk yıllarında denetlenen büyük anonim şirketler, son derece kârlı olduklarını kanıtlamışlardır. Bu şirketler zamanla borçlarını ödemiş, kazançlarını yatırıma dönüştürmüş, mali bağımsızlıklarını elde ederek bankalar ve diğer kurumlar üzerinde denetim sağlamışlardır. Bu dev anonim şirketler tekelleri kapitalizmin bugünkü durumunun temel birimleridir (Sweezy ve Baran, 1975: 128).

Tekelleri kapitalizm, dev şirketlerden meydana gelmiş bir sistemdir. Baran ve Sweezy'e göre, tekelleri kapitalizm ile rekabetçi kapitalizm arasındaki ayrımı fiyat mekanizması belirler. Onlara göre, rekabetçi kapitalizmde girişimci birey fiyat alıcı, tekelleri kapitalizmde şirket fiyat yapıcıdır (Sweezy ve Baran, 1966: 53-54). Tekelleri kapitalizm, kendi kendisiyle çelişen bir sistemdir. Bu sistem bir taraftan dev şirketlerin fiyat ve maliyet politikalarına bağlı olarak, artıgın artmasını sağlamakta; diğer taraftan artıgın emilmesinde⁴, dolayısıyla sistemin düzgün işleyebilmesi için gerekli tüketim ve yatırım alanları sağlamakta başarısız olmaktadır. Emilemeyen artık üretime yönelemeyeceği için de tekelleri kapitalist ekonominin normal durumu durgunluk olmaktadır (Sweezy ve Baran, 1966: 108).

İkinci kuşak teorisyenlerden Baran için emperyalizm, kapitalizmden ayrı tutulamaz. Onun başlıca dayanağı, gelişmiş kapitalist dünyada geçerli olan birikim tarzında aranmalıdır. Çevredeki yoksul ülkelerin üretim ve ticaretini, kendi halklarının ihtiyaçlarından ziyade sistemin merkezindeki zengin ülkelerin ihtiyaçlarına yönelik olarak biçimlendiren bir uluslararası işbölümü gelişmiştir. Baran iktisadi artık kavramını, sadece çevredeki az gelişmişliğin gelişmesini analiz etmek için değil aynı zamanda ABD ve diğer önde gelen kapitalist uluslarda yaşanan birikim ve durgunluk sorununa ışık tutmak için de kullanmıştır (Foster, 2005: 179).

Lenin'in emperyalizm tanımına benzerlik gösterir bir biçimde Sweezy'de emperyalizmi dünya ekonomisinin gelişiminde bir aşama olarak görür. Buna göre; a) birçok gelişmiş ülke dünya pazarını, sınai ürün satmak için paylaşmak üzere rekabet halindedir b) egemen kapital

⁴ Sweezy ve Baran, artıgın emilmesinin üç yolla gerçekleşebileceğini savunur. Bunlar; tüketimi, yatırımı ve israfıdır. Ancak çalışmalarında sadece yatırım ve tüketimi ele almışlardır.

biçimi tekelci kapitalizmdir c) kapital ihracı dünyada ekonomik ilişkilerin ana çizgisi haline gelmiştir d) dünya pazarındaki rekabet, kıyasıya bir çekişme ile uluslararası birleşme yollarından birinin seçimini gerekli kılmıştır ve e) dünyanın işgal edilmiş kısımları büyük kapitalist güçler tarafından paylaşılmış durumdadır. Emperyalizmde görülen uluslararası çatışmalar, temelde milli kapitalist sınıfların çatışmasıdır. Uluslararası alanda kapital çıkarları, doğrudan devlet politikalarına yansıdığı için, bu çatışmalar önce devletler sonra da uluslararası çatışmalar şekline dönüşür. Bu çatışmaların, kapitalist ülkelerin iç ekonomileri ve sosyal yapıları üzerindeki büyük etkisi vardır (Sweezy, 1970: 388-389).

Sweezy'e göre emperyalizm geliştikçe, onun potansiyel olarak karşıtı olan güçler de gelişir. Emperyalizm, bir dünya ekonomi düzeni olarak kendi çöküşünü de bu yolla hazırlayacaktır. İlk karşıt güç, emperyalist ülkelerin kendi iç gelişimlerinin bir sonucudur. Sınıf çizgileri daha da keskin bir hal alır ve yoğunluk kazanır. Emperyalizmin kendine has çizgileri, artan iç sömürü ve uluslararası savaş, işçilerin düzene karşı çıkma hareketlerini kuvvetlendirir. Emperyalizmin ikinci karşıtlığı, emperyalist ülke ile sömürgesi arasındaki ilişkilerden kaynaklanır. Sömürge ülkede emperyalizmin egemenliğinde, endüstrileşme yavaş olmakta, makineleşme karşısında yıkılıp dağılan emeğe dayalı sektöründen gelen işsizliği emmek olanaksız hale gelmektedir. Sonuç olarak emperyalizm, sömürge ülkede kendisinin çözümleyemeyeceği sorunlar yaratmaktadır. Bu koşulların iyileştirilmesi, düzende bir değişiklik yapılmasını gerekli kılar (Sweezy, 1970: 405-406).

İkinci dalga emperyalizm teorileri içerisinde Bağımlılık okulunun temsilcilerinden Samir Amin'in görüşlerinin de önemli bir payı bulunmaktadır. Amin (2015; 23,35) tarihsel olarak kapitalizmin her daim emperyalist olduğunu ve kapitalizmin kökeninden beri merkez ve çevre ülkeler arasında kutuplaşmanın varlığına dikkat çekmiştir. O'na göre küreselleşme sadece emperyalizmi arttırmış olmakla birlikte, XIX. yy pre-monopolistik sistemin daha az emperyalist olduğunu söylemek hatalı olur. Monopolcü kapitalizm ulusal üretim sisteminin aşamalı (ama hızlı) bir biçimde çözüldüğü yeni bir aşamaya girmiştir. Günümüzde meta üretimi segmentlere ayrılarak gerçekleştiği için "Fransız malı veya ABD malı" gibi kategorize edilemez, artık bütün metalar "dünya malıdır". Amin'in Monopolcü kapitalizmden genelleşmiş monopolcü kapitalizme geçiş olarak tanımladığı sermaye kontrollerinin merkezileşmesi, tekeller aracılığıyla ivme kazanmıştır. Bu küresel üretim sisteminin doğuşu, ulusal kalkınma

politikalarının sonunu hazırlamıştır. Bu yeni düzen ayrıca tek bir ülke hegemonyası yerine kolektif emperyalizmin doğuşunu hazırlamıştır.

Yine Amin’e göre (2001; 6-10) emperyalizm, Lenin’in ifade ettiği gibi kapitalizmin en yüksek aşaması değil, kapitalist genişlemenin temelidir. Amin, ilk aşaması merkantilist dönem ikinci aşaması sanayi devriminin yaşandığı dönemler olmak üzere emperyalizmin farklı aşamalardan geçtiğini ileri sürer. O’na göre emperyalizm, piyasayı ve doğal kaynakların kontrolünü ele geçirme, Çevre ülkelerin emek rezervlerini yönetme gibi amaçları halen devam etmekle birlikte, SSCB’nin yıkılması ve ulusalcı politikaların yerini neo liberalizme bırakması ile birlikte yeni bir evreye girmiştir.

III. Üçüncü Dalga Emperyalizm Kuramları

Özellikle üçüncü dalga emperyalizm teorileri, emperyalizmi kapitalizmin bir tamamlayıcısı olarak görür. Buna göre emperyalizm olmaksızın kapitalizm düşünülemez. Emperyalizm kapitalist genişlemenin doğasında vardır (Suvandi, 2015: 37). Emperyalizmin günümüzde geldiği aşama emperyalizmin klasik teori ile açıklanmasını engeller. Bununla birlikte emperyalizmin tarihsel olarak geçirdiği evrimin ortaya konulması açısından önemlidir. Emperyalizm evrimsel bir süreç içerisinde olmakla birlikte bu teorilerin karşı çıktığı temeller (belli bir grubun veya ülkenin diğerleri üzerinde uyguladığı baskı ve bunun insanlar üzerinde yol açtığı hasarlar) değişmemektedir. Emperyalizmin bu yeni aşamasında sermayenin merkezileşmesi, tekellerin ezici üstünlüğü, finans sermayenin oynadığı rolün giderek artması, sermaye ihracı ve dünyanın etki alanlarına ayrılması gerçekleşmiştir (Baron, 2005: 2-3).

Üçüncü dalga emperyalizm kuramlarının en önemli temsilcileri arasında Magdoff, Foster ve Harvey sayılabilir. Magdoff’a göre yeni emperyalizmin nedenleri ve taşıdığı önem konusunda farklı görüşler ileri sürülmekle birlikte XIX. yy’ın sonu ile XX. yy’ın başında sömürge fetihlerinin ivme kazanmış olması ve sömürge güçlerinde sayısal anlamda yaşanan artış, sistemde yeni bir aşamaya gelindiğinin sinyallerini vermektedir. Emperyalizmin bu yeni aşamasında İngiltere “güç” olma özelliğini kaybetmiş ve güçlü rakipler sistemde yerini almıştır. Artık “batmayan güneşin” altında yerlerini kapmak için birbiriye yarışan ülkelerin ekonomik ve politik anlamda rekabeti başlamıştır. Yine bu süreçte tekelleşme ivme kazanmıştır. Yeni

Emperyalizmin en temel özelliği, sermayenin uluslararasılaşması ile birlikte iktisadi güç dev şirketler ve mali kuruluşlarda yoğunlaşmıştır. Ayrıca sermaye ihracı büyük ölçüde artış göstermiştir. Yeni endüstrilerin ortaya çıkışı ve etkin bir şekilde işleyebilmesi için, geniş ölçekli üretim yapabilen birimlere büyük sermaye yatırımlarının yapılması gerekmiştir. Bu durum yeni yatırımları finanse edece büyüklükte ve esneklikte para piyasalarının ve bankacılığın gelişimini güçlendirmiştir. Yeni sanayileşmeye ve dünya ticaretinde yaşanan genişleme ve bütünleşmeye eşlik eden sosyal, politik ve ekonomik gelişmeler bütünü, ticari rekabetin kızışmasına, yüksek gümrük duvarlarının yeniden uygulamaya konmasına ve militarizmin canlanmasına zemin hazırlamıştır (Magdoff, 1969: 27; 2003: 33-34; 2006: 48-52).

Bu yeni emperyalizm döneminde, bağımsız olan alanların paylaşımına yönelik büyük gelişme yaşanmıştır. Yeni emperyalizm, geleneksel sömürgeci güçlerin yanı sıra, sömürge pastasından pay almak isteyen yeni ulusların ortaya çıkmasıyla önceki dönemlerden ayrılır. Görece kısa dönemde, sömürgeci güçlerin böylesine çeşitlik kazanması, sömürgeci büyüme hızlandırmıştır. Bu dönemde sömürgeci uluslar arasında yaşanan rekabet zirveye çıkmış ve bu nedenle, yeni bölgelerin korunması amacıyla ele geçirilmesi ve imparatorlukların düşmanlarına karşı askeri olarak savunulabilmesini kolaylaştırmak üzere, bu topraklarda kontrolün sağlanması girişimleri hız kazanmıştır. Magdoff, kapitalizmin nihai sınırlarına hiçbir zaman ulaşamayacağını ileri sürer. Bu sınırlara giden yol savaşlarla, ekonomik ve politik yıkımlarla doludur ve bu savaş ve yıkımlar işçi devriminin ve sosyalizme dönüşümün zeminini hazırlayacaktır (Magdoff, 2006: 48-49; 277).

Üçüncü dalga emperyalizm teorisine büyük katkılar koyan bir diğer isim Foster'dır. Foster'a göre emperyalizm bir ulusun ihtiyaçlarından çok, yöneten sınıfın ihtiyaçlarını karşılama amacını güder. Emperyalizmin demokrasi ile hiçbir ilgisi yoktur. Bu bağlamda emperyalist yayılmanın, sadece ülkenin dış politikasını kendi isteklerine göre yönlendiren güçlü grupların işi olduğunu söylemek yetersiz olur (Foster, 2006: 63-64).

Kapitalizmin tekeli aşamasında, ulus devletler ve şirketleri, rakiplerini atlatmaya çalışarak dünya ekonomisini mümkün olduğunca kendi yatırımlarına açık tutmaya çabalamıştır. Birikim üzerindeki bu rekabet, dünyanın farklı bölgelerinin kontrolü için bir rekabet yaratmıştır. Bununla birlikte emperyalizm, II. Dünya Savaşı ve onu takip eden

sömürgeleştirme hareketi, onu sonlandırana kadar bu klasik evrede hareket etmeye devam etmiştir. 1950-60’larda başlayan bir sonraki evre kendi tarihsel özelliğini ortaya koymuştur. Bu dönemde bir taraftan ABD hegemonyası İngiliz hegemonyasının yerini almış diğer taraftan Sovyetler Birliği Üçüncü Dünya ülkelerindeki devrimci hareketlere olanak sağlayarak ve önde gelen kapitalist devletlerin Soğuk Savaş’a karşı askeri müttefikler yaratmasına yol açarak ABD hegemonyasının güçlenmesine yardımcı olmuştur (Foster, 2005: 38).

Foster, kapitalizmin tarihsel açıdan hakimiyetinin sınırlarına eriştiği bir çağda yaşanan gelişmeleri; emperyalizmin, barbarlığın ve terörizmin -her biri diğerini besleyerek- büyümesi şeklinde değerlendirir. Bu şartlar altında insanlık için geriye kalan tek ümit ise, sosyalizmin yeniden inşa edilmesidir. O’na göre, Luxemburg tarafından söylenen “ya sosyalizm ya barbarlık” sözcükleri, hiçbir zaman günümüzde olduğu kadar anlamlı olmamıştır. Foster’a göre küreselleşme hakkındaki; dünyanın bütünleştiği, bütün merkezlerin dağıtıldığı ve bütün egemen güçlerin ortadan kalktığı yönündeki görüşler bir yanılsamadan ibarettir. Ulus devlet egemenliği ve ABD emperyalizmi hiçbir yere gitmemiş ve kapitalist gelişmenin bu yeni evresinde patlamaya hazır bir birleşim olarak varlığını sürdürmektedir (Foster, 2005: 168; 186).

Günümüzde kapitalist sistemde finansallaşma oldukça artmış bunun üç temel etkisi olmuştur. Bunlardan ilki finansal sermayenin reel sermayeden daha fazla büyümesine bağlı olarak kapitalist merkezde istikrarsızlık yaratarak borcun milli gelire oranını arttırmasıdır. Finansallaşmanın ikinci etkisi küresel düzeyde metalaşmanın giderek genişlemesi ve derinleşmesidir. Bu süreçte merkez ekonomileri, artık endüstriyel üretim ve sermaye birikiminin küresel merkezleri olmaktan çıkmış, artık daha çok finansal kontrol ve varlık biriktirme merkezleri haline gelmişlerdir. Üçüncü olarak finansallaşmayla birlikte dünya sistemi daha istikrarsız bir yapıya bürünmüştür (Foster, 2015: 17).

Foster ayrıca ‘ekolojik emperyalizm’den bahseder. Kapitalizm, kendi iç çelişkilerinin bir sonucu olarak gelişebilmek adına çevreye de zarar vermektedir. Ekolojik emperyalizm kendisini şu şekilde gösterir: bazı ülkelere ait kaynakların başka bazı ülkeler tarafından yağmalanması ve devletlerin, ulusların bağlı olduğu bütün ekosistemlerin dönüşümü; kaynakların çekilip alınması ve aktarımıyla iç içe geçmiş kitlesel nüfus ve emek hareketleri; emperyalist denetimi güçlendirmek için toplumların ekolojik olarak savunmasız durumda

olmalarının istismar edilmesi; ekolojik atıkların merkez ve çevre arasındaki uçurumu genişletecek şekilde boşaltılması ve kapitalizmin çevreyle olan ilişkisini tanımlayan, aynı zamanda kapitalist gelişmeyi sınırlayan küresel bir “metabolik yarığın” ortaya çıkmasıdır. Ekolojik emperyalizm, esas olarak kapitalist dünya ekonomisinin merkezindeki birkaç ülkenin çıkarına olacak şekilde küresel ortak mülke (yani okyanus ve atmosfere) ve biyosferin karbon emme kapasitesine el konulmasına yol açmaktadır (Foster, 2005: 303-315).

Foster’a göre kapitalizme benzer bir biçimde emperyalizm de değişim geçirmektedir. 1890’larda emperyalizm kavramı İngiltere’nin diğer ülkelere kurduğu kolonyal egemenlik şeklinde kullanılırken özellikle Lenin, Bukharin ve Luxemburg tarafından Marksist emperyalizm teorilerine büyük katkılar sağlanmıştır (Foster, 2015: 1).

Foster’a benzer bir biçimde Harvey de tek tip emperyalizmden bahsetmenin mümkün olmadığını savunur. O’na göre emperyalizm, Cox’un hegemonya kavramsallaştırmasında ifade ettiği gibi, dönüşüm halindedir. Farklı ülkelerde farklı emperyalizm çeşitleri ortaya çıkmaktadır. Emperyalizm de imparatorluklar gibi, birçok yapı ve şekle girer. Emperyalizmin de kendi içinde; burjuva emperyalizmi, burjuva olmayan emperyalizm, kültürel emperyalizm, kapitalist emperyalizm vb. çeşitleri vardır (Harvey, 2004(a): 153). Emperyalizmin kapitalist türü, kapitalist mantığa dayalı güç ile toprak temelli egemenlik mantığına dayalı güç arasındaki diyalektik ilişkinin içinde gelişir. Her iki güç mantığı bir diğerinin içsel ilişkisi olarak yorumlanabilir ama sonuçlar zaman ve mekan içinde farklılaşmalar gösterebilir. Bu iki mantıktan her biri diğerinin zorunlu olarak içerdiği çelişkileri yok eder (Harvey, 2004(b): 29).

Harvey, “devlet ve imparatorluk siyaseti” ile sermayenin zaman ve mekandaki birikiminin moleküler süreçleri arasındaki çelişkili bir karışım olarak “kapitalist emperyalizm” olarak adlandırdığı bir *emperyalizm türü* tanımlar. Yani gücünü bir ülkenin yönetilmesine ve bu ülke üzerindeki beşeri ve doğal kaynakların siyasi, ekonomik ve askeri amaçlarla seferber edilebilme yeteneğine dayandıran aktörler bakımından ayırt edici bir siyasi proje olarak *emperyalizm* ile, sermayeyi yönetmenin ve kullanmanın önemli hale geldiği bir zaman ve mekan içindeki siyasi-ekonomik sürecin yayılması olarak *emperyalizm* arasındaki karışımı ifade eder. Birincisi dünya üzerindeki çıkarlarını korumak ve hedeflerine ulaşmak için mücadele ederken, bir devlet tarafından izlenen ve kullanılan siyasi, diplomatik ve askeri

stratejileri vurgular. İkincisi ise, ekonomik gücün, üretim şekilleri, ticaret, sermaye hareketleri, para transferleri, işçi göçü, teknoloji transferleri, döviz spekülasyonu, bilgi akışı, kültürel etkinlikler ve benzeri aracılığı ile mekanda sürekli yer değiştirmesi, devlet veya güç blokları gibi aktörler arasında gidip gelmesidir (Harvey, 2004(a): 23-24).

Harvey, emperyalizmi devletlerarası ilişkilerin ve küresel sermaye birikimi sistemi içindeki güç hareketlerinin bir özelliği olarak kullanır. Sermaye birikimi açısından emperyalist siyaset, devlet gücüyle elde edilebilecek asimetrik her şeyi ve kaynak avantajlarını en azından sürdürmeyi ve kullanmayı gerektirir. Ona göre, kapitalist emperyalizmi imparatorluğun diğer kavramlaştırmalarından farklı kılan, genelde kapitalist mantığın egemen olmasıdır. Harvey'e göre, emperyalizmin kapitalist türü, kapitalist mantığa dayalı güç ile toprak temelli egemenlik mantığına dayalı güç arasındaki diyalektik ilişkinin içinde gelişir. Her iki güç mantığının kendine özgü nitelikler vardır. Ancak bu iki mantık birbirine indirgenemez (Harvey, 2004(a): 29).

Yeni emperyalizmin alacağı şekil ve biçim, zorla el koymaya dayalıdır. Küresel sistemin işleme şeklinde büyük bir dönüşüm yaşanmakta olup sistemi etkileyip, dengesini kolayca bozabilecek birçok kuvvet vardır. Mülksüzleşme yoluyla birikim ve genişletilmiş yeniden üretim arasındaki denge çoktan birincisi yönünde bozulmuş ve bu eğilim giderek daha da derinleştiği için yeni emperyalizmin belirleyicisi olmuştur (Harvey, 2004(c): 93).

Sonuç

20. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya atılan klasik Marxist emperyalizm teorileri, kapitalist sistemin geçirdiği dönüşümü ve paylaşım savaşımını ortaya koyma yolunda önemli mesafeler kat etmiştir. Bu çalışmaların eksik bıraktığı ya da açıklığa kavuşturamadığı noktaları tamamlama çabalarına 1950'lere kadar ara verilmiştir. Avrupa'da ortaya çıkan faşizm ve nasyonel sosyalizmin, Marxist-Leninist anlayışı teorik sorunlardan uzaklaştırdığı; hegemonik rakiplerle mücadele etmeye verilen önceliğin emperyalizm kuramlarının gözden düşmesine yol açtığına yönelik görüşler ortaya atılmıştır.

Marksist emperyalizm teorilerinden birinci dalga, finans kapital ve bankacılığın gücü üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönem emperyalizm kuramlarının en belirgin özelliği, liberal kapitalizmin tekeli kapitalizme dönüşümüne odaklanmış olmasıdır. Emperyalizm ise, kapitalizmin gelişiminde kaçınılmaz bir aşama olarak görülmüş ve bu aşamanın sonunda, kapitalizmin yıkılacağını ileri sürerler.

İkinci dalga emperyalizm teorileri Klasik Marksist emperyalizm kuramlarında hakim olan sanayicilerin ve bankacıların artık hakim kapitalist sınıfların önde gelen kesimleri olmadığından yola çıkarak, büyük anonim şirketlerin son derece kârlı olduklarını kanıtlamışlardır. Bu şirketler zamanla mali bağımsızlıklarını elde ederek bankalar ve diğer kurumlar üzerinde denetim sağlamışlardır. Odak noktaları merkez ve çevre ülkeler arasındaki tahakküm ilişkileridir.

Yeni emperyalizm çağı, genellikle neoliberal ekonomi politikalarının dayatılmasıyla ilişkilendirilir. Yeni emperyalizm, günümüzde yaşanan küreselleşme süreci bağlamında emperyalizmi ele alır. Harvey, Magdoff ve Foster'in; kendilerinden önceki emperyalizm kuramcılarının farkı kuşkusuz emperyalizmi kapitalizmin son aşaması olarak ele almamış olmalarıdır. Her üç isim de, farklı emperyalizm aşamalarından bahseder. Emperyalizmin farklı aşamaları vardır ve bu aşamaların her biri kendine has özelliklerinden hareketle, kapitalizmin doğasında yaşanan değişiklikleri açıklar. Bu ekol emperyalizmin sürekli değişim ve dönüşüm geçirdiğini savunur.

Sonuç olarak Marksist emperyalizm teorilerinin gelişimine bakıldığında; kavramın da büyük bir dönüşüm içerisinde olduğu görülmektedir. Kavramın, çok uluslu şirketler arası rekabetten, devletler arası rekabete ve hatta IMF gibi kurumların sistemdeki yerini açıklamaya yönelik yaklaşımlara doğru yöneldiği söylenebilir. Bununla birlikte bütün Marksist emperyalizm kuramlarının ortak noktası, devleti 'kapitalist devlet' olarak ele almış olmalarıdır. Bununla birlikte nasıl yaklaşırlarsa yaklaşsınlar üç kuşak için de amaç aynıdır: piyasaları, doğal kaynakları ve emeğin artığını ele geçirmek.

KAYNAKLAR

ANDERSSON, Jan Otto, (2004), “Emperyalizm”, Çeviren İlker Kabran, *Conatus Çeviri Dergisi*, Emperyalizm Yeni Emperyalizm İmparatorluk, Yıl 1, Sayı 2, Temmuz-Ekim, 5-17.

AMIN, Samir (2001), “Imperialism and Globalization”, *Monthly Review*, 53, No:2, 6-24.

AMIN, Samir (2015), “Contemporary Imprialism”, *Monthly Review*, Vol 67, Issue 3, 23-36.

BARON, Atilio (2005), *Empire and Imperialism A Critical Reading of Michael Hardt and Antonio Negri*, Translated by Jessica Casiro, Zed Book, London.

BARONE, Charles. A. (1985), *Marxist Thought on Imperialism*, Macmillan Press.

BREWER, Anthony, (1990), *Marxist Theories of Imperialism A Critical Survey*, Published by Routledge, Second Edition, London.

BROWN M. B (1974), *Economics of Imperialism*, Penguin Modern Economics Text.

BUKHARIN, Nikolai, (1929), *Imperialism and World Economy*, Monthly Review Press, New York.

BUKHARIN, N. (1989), *Dönüşüm Döneminin Ekonomisi*, Çeviren Ergun Adaklı, I. Baskı, Pencere Yayınları, İstanbul.

COHEN, Benjamin J.,(1973), *The Question of Imperialism*, Basic Book Inc., New York.

FOSTER, Jhon Bellamy, (2005), *Emperyalizmin Yeniden Keşfi*, I. Baskı, Devin Yayıncılık, İstanbul.

FOSTER, J.B. (2006), *Emperyalizmin Yeni Çağı*, Monthly Review, Sayı: 5, İstanbul

FOSTER, J.B.2015, “The New Imperialism of Globalized Monopoly-Finance Capital An Introduction”, *Monthly Review*, Vol 67, Issue 3, 1-22.

HARVEY, David, (2004a), *Yeni Emperyalizm*, Çeviren Hür Güldü, I. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul.

HARVEY (2004b), “Baskı Rejimine Rıza Göstermek”, Çeviren Münevver Çevik, Conatus Çeviri Dergisi, Emperyalizm Yeni Emperyalizm İmparatorluk, Yıl 1, Sayı 2, Temmuz-Ekim 2004.

HARVEY, D. (2004c), “Yeni Emperyalizm, Mülksüzleşme Yoluyla Birikim”, *Socialist Register* 2004, I. Baskı Alaz Yayıncılık, 74-98, İstanbul.

HILFERDING, Rudolf, (1981), *Finance Capital*, Routledge&Kegan Paul.

KEMP, Tom, (1972), “The Marxist Theory of Imperialism”, Sutcliffe; Owen(eds), *Studies in the Theory of Imperialism* içinde, 13-34.

HOBSON, J. A., (1902) *Imperialism A Study*, Mercantile Library, New York.

LENİN, Vladimir,(1934), *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*, Co-Operative Publishing Society of Foreign Workers in The U.S.S.R., Moskov.

LUXEMBURG, Rosa (1951), *The Accumulation of Capital*, Almanca’dan İngilizce’ye Çeviren Agnes Schwarzschild, Published by Routledge and Kegen Paul, London.

MAGDOFF, Harry (1969) *The Age of Imperialism The Economics of U.S. Foreign Policy*, Monthly Review Press.,New York.

MAGDOF, H. (2003), *Imperialism Without Colonies*, Monthly Review Press.,New York.

MAGDOF, H. (2006) *Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm*, Çeviren Erdoğan Usta, I. Baskı, Kaledon Yayınları, İstanbul.

MOMMSEN, Wolfgang J.(1982), *Theories of Imperialism*, The University of Chiago Press, 1982.

MORGENTHAU, Hans, (1973), *Politics Among Nations the Struggle for Power and Peace*, Borzoi Boks, Alfred Knopf Inc, New York.

SWEEZY, Paul, (1970), *Kapitalizm Nereye Gidiyor*, Çeviren Aslan Başar Kafaoğlu, Ağaoğlu Yayınevi.

SWEEZY, Paul ve Paul BARAN, (1966), *Monopoly Capital An Essay on the American Economic and Social Order*, Monthly Review Press.

SWEEZY, Paul ve Paul BARAN, (1975), “ Emperyalizm Kuramı Üzerine Görüşler”, *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı İçinde*, Bilgi Yayınları, 125-140, Ankara.

SUVANDI, “Intan (2015), Behind the Veil of Globalisation”, *Monthly Review*, Vol 67, Issue 3, 37-53.

Türkiye’de Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılmasının Tüketim Harcamaları Üzerine Etkisi

Özal ÇİÇEK¹

Impact on the Consumption Expenditures of the Minimum Wage’s Exclusion From Tax in Turkey

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 02.08.2017

Date Accepted: 13.12.2017

JEL Classification:

J01

J08

J30

Keywords:

Minimum Wage, Tax,

Tax Burden,

Consumption Expenditures,

Turkey.

ABSTRACT

In the historical process, the minimum wage has emerged for continuation of people’s lives, who have been earning their lives by labor work and for more humane conditions. During this process, its effects have gradually spread to all areas of the labor market and implemented as social policy tool completing the institutionalization process. The minimum wage is not only a concept bearing a social influence and a humanitarian aspect but also possessing a protective armor for the base pay workers in the market mechanism. In this respect, the minimum wage, representing an important base for determining the wages in the market, its issue of exclusion from tax is frequently discussed on the agenda for a long time. In the study, it is aimed to explain what the minimum wage is, what it means in the economic structure. In addition, it is sought to put forward what would be the impact on the consumption expenditures of the minimum wage population in the scenario of removing tax policies from minimum wage which considered a basic income in Turkey.

¹ Araş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı, ozalcicek@hotmail.com

Özet

Asgari ücret, tarihsel süreçte çalışma yaşamı içerisinde yer alan ve emeği ile geçimini sağlayan kesimlerin daha insani şartlarda yaşam sürebilmeleri adına ortaya çıkmıştır. Bu süreç zarfında etkileri giderek işgücü piyasasının her alanına yayılmış ve kurumsallaşma sürecini tamamlamış bir sosyal politika aracı haline gelmiştir. Asgari ücret yalnızca toplumsal etkilere sahip olan ve insani yönü ön plana çıkmış bir kavram değil aynı zamanda piyasa mekanizması içerisinde taban ücret şeklinde çalışanları koruyucu bir zırh özelliği de taşımaktadır. Bu açıdan; piyasa içerisinde ücretlerin belirlenmesi hususunda önemli bir tabanı temsil eden asgari ücretin, vergi kapsamı dışında tutulması meselesi de sıklıkla tartışılan bir konu olarak uzun zamandır gündem içerisinde yerini almaktadır. Bu çalışmada; asgari ücretin ne olduğu ve iktisadi yapı içerisinde ne anlama geldiği açıklanmaktadır. Ayrıca Türkiye'de asgari ücret gibi temel bir gelir unsurunun üzerinde uygulanan vergi politikalarının ortadan kaldırılması durumunda asgari ücret seviyesinden çalışan kesimlerin tüketim harcamaları üzerindeki etkilerinin neler olabileceği ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Asgari Ücret, Vergi, Vergi Yüğü, Tüketim Harcamaları, Türkiye.

GİRİŞ

Asgari ücret; tüm çalışanların ve ailelerinin daha iyi bir yaşam standardına sahip olabilmeleri amacıyla ortaya çıkan ve özellikle son yüzyıl içerisinde giderek kurumsallaşan bir sosyal politika uygulamasıdır. Asgari ücret uygulamasının ortaya çıkışı ile birlikte devletin iktisadi ve toplumsal yaşam üzerindeki etkileri de giderek belirgin bir hal almaya başlamıştır. Gerek toplu pazarlık kavramının gerekse de sendikaların giderek güçlenmesine paralel olarak gelişim gösteren asgari ücret kavramı günlük hayat içerisinde vazgeçilmez bir hak statüsü kazanmıştır.

Çalışma içerisinde bu kavram setinden hareketle; asgari ücretin tanımsal formatı baz alınarak, iktisadi yapı içerisindeki konumlanması ve piyasadaki taban ücretlerin belirleyicisi olarak böylesi bir ücret sisteminin üzerinde uygulanan vergi politikalarına yönelik gerçekleştirilen düzenlemeler değerlendirilerek asgari ücret seviyesinde çalışan toplumsal

kesimlerin tüketim harcamaları üzerinde bu vergi yükünün kaldırılması durumunda ne gibi etkilerin ortaya çıkacağı analiz edilmeye çalışılacaktır.

Asgari Ücret Kavramı

Asgari ücret kavramının tanımlanmasında birtakım zorluklar bulunmaktadır. Asgari ücretin tespit edilmesinde bir taraftan işçilerin zorunlu ihtiyaçları, diğer taraftan ise; işçilerin ödeme güçleri gibi zaman ve mekâna bağlı olarak değişkenlik gösteren kavramlar söz konusudur. Bununla birlikte iktisadi, sosyal ve kültürel birtakım etkilerin ekseninde bir ülkede geçerli olan asgari ücret mekanizması, başka bir ülke için aynı etkiyi içermeyebilmektedir. Dolayısıyla, asgari ücretin dayandığı ilkelerin soyut yapısı ve sürekli değişim halinde bulunmaları, ifade edilmeye çalışılan tanımsal tasviri güçleştirmektedir (Akin, 2010: 10).

Asgari ücretin tanımlanma çabasını 4 unsurda ifade etmek mümkündür (Kutal, 1969: 4):

1) Asgari ücretin kapsamında değerlendirilen birey, başkasına bağlı olarak bir ücret karşılığında emeğini sunan ve elde ettiği ücretiyle geçimini sağlayan "işçi"dir. Bununla birlikte işçinin mesleki durumu, yaşı, cinsiyeti, çalıştığı sektör gibi faktörler asgari ücretin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır.

2) Asgari ücretle amaçlanan, işçiye sosyal bakımdan uygun düzeyde asgari bir hayat seviyesi sağlamaktır. Bu bağlamda, işçinin zorunlu ihtiyaçları yerine "sosyal açıdan uygun" bir hayat seviyesi kavramının tercih edilmesi daha uygun olacaktır. Çünkü zorunlu ihtiyaç kavramı daha çok fizyolojik ihtiyaçları karşılayan bir anlamda ele alındığından işçinin manevi ve kültürel ihtiyaçlarını kapsamamaktadır.

3) Asgari ücret aslen öteki ücret çeşitlerinden farklı bir yapıya sahiptir. Ücretin tespitinde verimlilik, zaman, karlılık, parça ve iş değerlendirilmesi gibi temel alınan faktörler asgari ücretin tespitinde değerlendirmeye alınmamaktadır. Asgari ücrette işçinin, emeğiyle ortaya koyup ürettiği değerden öte, insan olarak yaşamını idame ettirebilmesi için gereken asgari koşulların sağlanması amaçlanmaktadır.

4) Asgari ücret, hem işçilerin hem de işverenlerin uymalarının zorunlu olduğu bir ücret türüdür. Bu açıdan bakıldığında, asgari ücretin altında bir değerde, işverenlerin ödeme girişimlerinin sınırlandırıldığı ve asgari ücretten daha düşük ücretlerle çalışmaya razı gelebilecek işçi kesimlerinin taleplerinin ise; hukuki açıdan geçerli olmadığını söylemek mümkündür.

Bu dört unsur dikkate alarak asgari ücreti şu şekilde tanımlayabilmek mümkündür:

“Asgari ücret, bir yandan (işçiye) insan hüviyeti sebebiyle sosyal bakımdan uygun asgari bir yaşam seviyesi sağlamaya elverişli olan; öte yandan da işverenleri daha düşük ücret ödemekten men eden, mecburi karaktere sahip bir ücrettir” (Kutal, 1969: 6).

Bu tanımda asgari ücret, işverene bağlı olarak emeğini arz eden ve geçimini bu şekilde sağlayan işçilerin, sosyal açıdan uygun (işçinin ailesi ile birlikte) bir yaşam düzeyi sağlaması için diğer ücret uygulamalarından farklı olarak, tarafların uymaya mecbur oldukları zorunluluk halini içeren bir ücret olarak görülmektedir (Korkmaz, 2003: 4-5).

Zaim ise; asgari ücret kavramını sosyal politika aracı olarak ele almakta ve ona göre sosyal bir kavram olan *“ihtiyaca göre ücret”*; üretime dâhil olan emeğin bir karşılığı değil, toplumun temelini teşkil eden insani ihtiyaçların esas alındığı bir ücret olarak değerlendirilmektedir (Zaim, 1992: 168). Talas ise; asgari ücreti *“ailesi ile birlikte işçiye yaşadığı toplumda kabul olunabilen bir hayat seviyesi sağlayan ücret”* olarak ele almakta ve *“asgari ücretin sosyal içeriğinin bireyle sınırlı olmaması”* gerektiğini vurgulamaktadır (Talas, 1976: 60).

İşçi ihtiyaçlarının belirlenmesinde ana sorunsallardan biri; temel ihtiyaçların kişisel düzeyde nasıl karşılanacağı üzerinedir. Yani, işçi kavramının asgari ücretin belirlenmesinde ne şekilde değerlendirileceğidir. Ailesiyle birlikte yaşayan ve çocukları olan çok farklı ihtiyaçlara sahip bir birim olarak mı, yoksa yalnızca işçinin kendisi mi değerlendirme kriteri olarak ele alınacaktır. Bu düzlemde bakıldığında; ülkelerarası gelişmişlik farkları, sosyal güvenlik sistemleri içerisinde aileye atfedilen değer gibi birtakım unsurlar belirleyici olmaktadır. Gelişmiş ülkelerin pek çoğunda aile ödenekleri ve sosyal yardımlar etkin bir perspektif içerisinde uygulandığından asgari ücret, işçilerin şahısları esas alınarak belirlenebilmektedir.

Ancak, gelişmekte olan ülkelerde ise; böyle bir kriterin kabul edilmesi o ülkelerin sosyo-ekonomik gerçekliklerine pek de uygun düşmemektedir (Korkmaz, 2003: 39-40). Türkiye; bu sosyo-ekonomik parametreler açısından analiz edildiğinde gelişmekte olan bir ülke gerçekliği içerisinde asgari ücretin, yalnızca bireye dayanmayan aynı zamanda bireyle birlikte ailesini de kapsayan ve temel geçimlik bir ücretin çok daha üzerinde ailenin insanca yaşamasına olanak sağlayan bir sosyal ücreti kapsamaması gerektiği vurgulanabilecektir.

İşçi ihtiyaçlarının, ailesi ile birlikte ele alınması durumsal açıdan, aile büyüklüğünün nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair birtakım sorunsalları da ortaya koymaktadır. Bu konuda yaygın olan uygulama, ortalama bir aile büyüklüğünün esas alınmasının gerekli olduğudur. “Sentetik aile” olarak da ifade edilen bu aile yapısı genellikle 4 kişiden oluşmaktadır (Gökdere, 1997: 12). Ancak bu konudaki en önemli sorun, sentetik ailenin ülke genelindeki ortalama aile büyüklüğünü ve bunların ihtiyaçlarını ne derece temsil ettiği (Korkmaz, 2003: 40). Bu açıdan bakıldığında ise; Türkiye’de bireyle birlikte ailenin de dahil edilmesi gereken ve sosyal ücret kapsamında olması beklenen asgari ücretin çekirdek aile baz alınarak hesaplanması temel bir gereklilik olarak dikkatleri çekmektedir.

Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılması

Asgari ücretin vergi dışı bırakılması sorunsalını irdeleyebilmek adına; ilk etapta vergi ve vergi yükü kavramsallaştırmalarını ardından modern vergi teorilerinin temel yapı taşlarından biri olan ödeme gücü ilkesi ışığında bir uygulama olan asgari geçim indirimi kavramına değinmek gerekmektedir. Bu açıdan; asgari ücretli kesimler üzerinden vergi alınmasının, vergilendirmenin sosyal nitelikleriyle çeliştiği söylenebilse de vergilemenin sosyal yönünü, iktisadi ve mali yönleri dikkate almadan değerlendirmek analizleri büsbütün yetersiz kılmaktadır. Bu bağlamda; asgari ücretin vergi dışı bırakılmasının ortaya çıkaracağı etkileri çok yönlü olarak değerlendirmenin faydalı olacağını söyleyebilmek mümkündür.

Vergi ve Vergi Yükü

Vergi, kamusal hizmetlerin finansmanında kullanılan ve karşılıksız olan en temel devlet geliri olarak tanımlanmaktadır. Karşılıksız olmasından kastedilen anlamsal ifade, vergiyi ödeyen kesimlere, devletin herhangi bir özel fayda sağlamamasıdır. Bu durum ise; verginin,

geniş toplum kesimleri tarafından bir yük olarak algılanmasına yol açmaktadır (Pehlivan, 2012: 159). Geçmişten günümüze, verginin ne olduğu ya da ne olması gerektiğine dair çok sayıda tartışma yapılmıştır. Vergi, kimine göre hizmet bedeli, kimine göre sigorta primi, kimine göre ise genel giderlere katılma bedeli gibi olgularla açıklanmaya çalışılmış ancak; verginin gerçekte ne olduğu konusunda genel kabul gören düşünce, verginin, devletin egemenlik hakkından kaynaklanan bir kamusal gelir olduğu şeklinde betimlenmiştir. Bu noktadan bakıldığında, devlet hem egemenlik hakkını kullanarak, hem de karşılıksız olarak bireylerin mal varlıklarının bir kısmını kendine alarak; başta adalet olmak üzere birtakım sorunsallara da yol açabilmektedir.

Genel bir tanımlamayla değerlendirilirse; *vergi yükü*, mikro açıdan ele alındığında mükellefin ödediği toplam verginin, mükellef gelirlerine oranı, makro açıdan ele alındığında ise; toplam ödenen vergilerin, GSMH’ye oranı olarak ifade edilmektedir. Bu tanımsal çerçevede içerisinde vergi yükünün hesaplanması; toplam ödemeleri toplam gelire oranlayarak belirlenmektedir. Belirtilen bu vergi yükünün adil olabilmesi açısından, ne yapılması gerektiğine dair ele alınan tartışmalarda; evrensel düzeyde verginin “*ödeme gücü*”² ilkesine göre ele alınması gerektiği hususunda pek çok kesim arasında görüş birliği söz konusu olmaktadır. Bu açıdan, pek çok ülke, vergi yükünde adaletin sağlanabilmesi amacıyla anayasa ve yasalarına³ çeşitli hükümler koymuşlardır (Rakıcı ve Vural, 2011: 63).

Bu bağlamda; modern vergi teorisi içerisinde yer alan *ödeme gücü ilkesinin*⁴ bir gereği olarak uygulanmakta olan asgari geçim indirim kavramı, tüm gelir kategorileriyle ilintili olarak kişinin kendisinin ve ailesinin yaşantısını asgari düzeyde sağlayacak gelirin vergi konusu olmaması anlamına gelmektedir. Asgari geçim indirim ve asgari ücret kavramları birbirine çok yakın ifadeler olmakta; asgari ücret, asgari geçim indiriminin dayanağını oluşturan, sosyal ücret

² Kavramın ana teması; kamusal ihtiyaçlara, vatandaşların ödeme güçleri oranında katılması fikrinden oluşmaktadır (Herekman, 1989: 34).

³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 73. maddesinin 2. fıkrasında “vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı maliye politikasının sosyal amacıdır.” ifadesi yer almaktadır.

⁴ Vergide ödeme gücü ilkesi kapsamında uygulanan çeşitli teknikler bulunmaktadır. Bu uygulamalardan birisi de asgari geçim indirimidir. Diğer yöntemler ise; artan oranlı vergi tarifeleri, ayırma ilkesi, muafiyet ve istisnalardan oluşmaktadır.

yönü ağır basan, bireylerin aileleriyle birlikte geçimini asgari seviyede sağlayacak gelir olarak görülmekte ve miktarı da bu mantık içerisinde saptanmalıdır (Kızılot, 1980: 179).

Asgari Geçim İndirimi (En Az Geçim İndirimi)

Sosyal devlet olmanın temel gerekliliklerinden bir tanesi, herkesten mali gücüne uygun bir oranda vergi almaktır. Keza, sosyal adaletin sağlanabilmesi için; kişinin kendisinin ve ailesinin geçimini asgari düzeyde sürdürebilmesi açısından gerekli gelirin, vergiye tabi tutulmaması gerekmektedir (Akdoğan, 2011: 163). Bu açıdan bakıldığında; bunun tersini düşünmek, ne ahlaki ne de mantıki açılardan doğru bir düşünce şeklidir. Vergi geliri elde etmek konusundaki hiçbir yasal gerekçe, insanların fiziki ve sosyal varlıklarının devam ettirilmesi önünde bir engel olarak gösterilemez (Erginay, 2010: 54).

Bireylerin elde ettiği gelirin bir kısmı, yaşamlarını sürdürebilmeleri açısından yapmak durumunda oldukları zorunlu geçim giderlerine ayrılmakta; en az geçim indirimi ise; gelirin bu kısmının vergi dışında bırakılmasını sağlamaktadır. “*En az geçim indirimi*, kişinin kendisinin ve ailesinin yaşamını asgari bir seviyede sürdürebilmesi için gerekli olan gelirin vergilendirilmemesini ifade etmektedir” (Akdoğan, 2011: 204; Bosnalı, 1997: 154).

En az geçim indirimi yönteminde, kişinin kendisinin ve ailesinin yaşamını asgari düzeyde sürdürebilmesine yetecek gelirin üzerindeki kişilerin vergi ödemeleri gerektiği kabul görmektedir. Lakin elde edilen gelirin, emek ya da sermaye geliri olması bir önem arz etmemektedir. Bu açıdan, ücret gelirinin kalitatif (niteliksel) özelliği değil, kantitatif (niceliksel) özelliği doğrultusunda, vergilendirmede “ödeme gücüne” ulaşmak açısından en az geçim indirimi yöntemi önem taşımaktadır (Pürsünlerli, 2003: 14).

Elde ettiği geliri, geçimini asgari seviyede sağlamaya yetmeyecek kadar az olan kişilerin, mükellef olamayacağı varsayıldığında; en az geçim indiriminin, mükellef olmanın başlangıç noktası olarak değerlendirilebileceği ifade edilebilmektedir (Feyzioğlu, 1978: 53). Bu açıdan bakıldığında; en az geçim indirimi, yaşamı asgari seviyede idame ettirebilmek için gerekli olan gelirin vergi dışı bırakılmasını öngördüğüne göre; bu ihtiyaçların neler olduğunun belirlenmesi ve en az geçim indiriminin bu doğrultuda formüle edilmesi gerekmektedir. Asgari ihtiyaç kavramı, her şeyden evvel fiziksel ihtiyaçları kapsamakla birlikte, süreye bağlı olarak

değişebilse de temel olan uzun süreli ihtiyaçların dikkate alınmasıdır (Taşçıoğlu, 1971: 3). Diğer bir ifadeyle, asgari yaşam seviyesini sürdürebilmek açısından hangi ihtiyaçların elzem olduğu tartışmalı olup, bu ihtiyaçlar; fizyolojik ihtiyaçlar ve sosyal (kültürel vb.) ihtiyaçlar olarak betimlenebilir. Bu açıdan; en az geçim indirimi, dar anlamda en az geçim indirimi ve geniş anlamda en az geçim indirimi olarak iki şekilde formüle edilebilmektedir (Saraçoğlu, 2007: 122).

Dar Anlamda En Az Geçim İndirimi = Fizyolojik İhtiyaçlar

Geniş Anlamda En Az Geçim İndirimi = Fizyolojik İhtiyaçlar + Sosyal İhtiyaçlar

En az geçim indirimi tutarının belirlenmesinde mali ve iktisadi birtakım faktörlerin yanında sosyal ve siyasi faktörler de etkin olabilmektedir. Bir başka ifadeyle en az geçim indirimi tutarının belirlenmesinde mükelleflerin fizyolojik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının yanında, vergi hâsılatında yaşanabilecek azalmalar da etkin olmaktadır (Feyzioğlu, 1978: 54). Bunun yanında, mükelleflerin şahsi ve bedeni özellikleriyle birlikte ailevi durumları da göz önüne alınmaktadır.⁵ Fakat indirim tutarının ne olması gerektiği konusunda, herkesin kabul ettiği objektif bir değerlendirme kriteri bulabilmek pek mümkün gözükmemektedir. Bu açıdan, en az geçim indirimi tutarının nasıl olması gerektiği konusunda ileri sürülen üç temel öneri söz konusudur (Saraçoğlu, 2007: 124).

a) *Fizyolojik En Az Geçim İndirimi*: Fizyolojik en az geçim indirimi düşüncesine göre; maddi imkânları yalnızca fizyolojik varlıklarını sürdürmeye yetecek olan bireylerin vergi ödeme gücü bulunmamakta, bu miktarın üzerinde gelire sahip olan kesimler ise; vergi ödeme gücünü oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle, en az geçim indiriminin alt sınırı, bireyin fizyolojik varlığını sürdürebilecek olasılıklar üzerinden belirlenmektedir. Çünkü eğer fizyolojik varlığın devamı sağlanabilirse vergi ödeme gücünden söz edebilmek mümkün olacaktır (Akdoğan, 1980: 27). Fakat fizyolojik varlığın sürdürülebilmesi için gerekli olabilecek tutarın; yaş, cinsiyet, ırk, iklim gibi faktörlere göre değişiklikler gösterebileceği için saptanabilmesi pek

⁵ Şahsi özellikler dikkate alındığında; mükelleflerin yaşı ve medeni durumu, bedeni özellikler dikkate alındığında; mükelleflerin sakatlık ve sağlamlık durumu, ailevi özellikleri dikkate alındığında; mükelleflerin evli ya da bekâr olması, çocuğu olup olmadığı ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin sayısı etkili olmaktadır.

mümkün gözükmemektedir (Nadaroğlu, 1998: 328). Bu açıdan, genel bir indirim tutarının en az geçim indirimi olarak saptanması yoluna gidilebilecektir.

b) Kültürel En Az Geçim İndirimi: Bu görüşe göre; çeşitli sosyal kesimlerin yaşam seviyeleri dikkate alınarak bir indirim tutarının belirlenmesi gerekmektedir. Fakat işçi, köylü, tüccar ve sanayici gibi çeşitli sosyal kesimler açısından farklı en az geçim indirimi tutarları saptamanın mümkün olamayacağı, aynı zamanda sosyal adalet ve vergi tekniği açısından da böyle bir tutar belirleme çabasının uygun olmadığı ve dolayısıyla da böyle bir uygulamaya gidilmesinin büyük sorunlar ortaya çıkarabileceğini söylemek mümkündür (Nadaroğlu, 1998: 328).

c) Medeni En Az Geçim İndirimi: Fizyolojik ve kültürel en az geçim indirimi tutarının belirlenmesindeki zorluklar, medeni en az geçim indirimi düşüncesinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Medeni en az geçim indirimi, “çeşitli grup ve sınıfları temel alan kültürel bir düzey yerine, belirli bir topluluğun belirli bir zaman içerisinde ulaştığı medeniyet düzeyine göre belirlenecek tutar olarak betimlenmekte ve diğer görüşlere oranla daha sağlam bir temele dayandığı düşüncesinden hareketle geniş kesimler tarafından savunulmaktadır” (Dikmen, 1958: 45).

Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılmasının Etkileri

Asgari ücretin vergi dışı bırakılmasını çeşitli açılardan irdeleyebilmek mümkündür. Bunlardan biri de; asgari ücretin vergi dışı bırakılmasının ortaya çıkaracağı *mali, sosyal ve ekonomik etkilerdir*. Asgari ücretin vergi dışı bırakılması; yalnızca çalışanlar açısından değil, aynı zamanda işverenler için de önemli mali, sosyal ve ekonomik birtakım etkilere yol açabilecektir.

Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılmasının Mali Etkileri

Asgari ücretin vergi dışı bırakılması; öncelikle, gerçekte çalışmayan kişilerin o işyerinde çalışıyormuş gibi gösterilmesiyle birlikte gerçek dışı bir gider yaratılmasına yol açabilecektir. Vergi mükellefleri, herhangi bir yerde çalışmayan tanıdıklarını; işyerlerinde asgari ücretliymiş gibi çalışıyor göstererek gerçek dışı ancak yasal bir gider oluşturabileceklerdir. Bu uygulama; Türkiye açısından düşünüldüğünde vergi kaybı miktarı açısından büyük kayıplar söz konusu

olabilecektir. Asgari ücretin vergi dışı bırakılmasının bir başka mali etkisi ise; devletin mali kaybının giderek artmasıdır. Üretim maliyetlerinde oluşacak düşüşler neticesinde işverenler, işçileri asgari ücret üzerinden sigortalamaya çalışacaklarından dolayı, asgari ücretin vergi dışı bırakılması Sosyal Güvenlik Kurumu açısından da önemli bir prim kaybına yol açabilecektir (Pürsünlerli, 2003: 177).

Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılmasının Sosyal Etkileri

Asgari ücret, işçilerin zorunlu ihtiyaçlarını karşılamasına yetecek asgari bir geliri ifade etmektedir. Zorunlu ihtiyaçlarını asgari düzeyde karşılayabilecek bir gelir elde eden kişinin vergi ödeme gücünden bahsedilmek mümkün değildir. Bu açıdan; asgari ücretliden vergi alınmaması, vergi ödeme gücü ilkesine ters düşmeyecektir (Pürsünlerli, 2003: 173).

Bununla birlikte, toplum içerisinde, çalışan bir kesim vergi öderken, bir diğer kesimin vergiden muaf tutulması ya da vergi ödememesi, vergide eşitlik ilkesine aykırı olacaktır. Yatay eşitlik anlayışının gereği olarak; aynı ya da benzer konumda olan mükelleflerin, aynı boyutta ve şekilde vergilendirilmeleri gerekmektedir (Erginay, 2010: 47). Bu açıdan; asgari ücretliden vergi alınmaması, aynı gelir seviyesinde yer alan diğer vergi mükelleflerinden de vergi alınmamasını gerektirmektedir.

Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılmasının Ekonomik Etkileri

Asgari ücretin vergi dışı bırakılması, net ücret ile brüt ücret arasındaki farkı kapatacaktır. Asgari ücretin vergi dışı bırakılması durumunda, üretim maliyetlerinde de azalmalar söz konusu olacaktır. Bu yüzden, asgari ücretin vergi dışı bırakılması işçi kesimi kadar, işveren kesimi tarafından da sık sık dile getirilmektedir.

Asgari ücretin vergi dışı bırakılması durumunda, üretim maliyetlerinde meydana gelecek azalmalarla bağlantılı olarak, istihdam seviyelerinde artışlar ortaya çıkabilecektir (Diulio, 1985: 56). Asgari ücretin vergi dışı bırakılması, istihdamı arttırmanın yanı sıra çalışanların kayıt içerisine alınmalarına da katkı sağlayacağından dolayı kayıtlı ekonominin gelişmesini sağlayacak ve ücretlilerin asgari ücret üzerinden sigortalı olarak sosyal güvenceye sahip olmaları sağlanacaktır. Çalışanlar, bu uygulamayla bir sosyal güvenceye sahip olsalar da,

emekliliklerinde de asgari ücret temel alınacağından dolayı, normal koşullarda alacaklarından daha düşük bir emekli aylığına razı olmak zorunda kalacaklardır. Dolayısıyla bu durum, gelecekte elde etmeleri gereken gelir miktarından daha düşük seviyede bir gelir miktarını elde etmelerine neden olacaktır. Yine; bu uygulama ile işverenlerin prim yüklerinde de bir azalma söz konusu olacaktır. Bununla birlikte; açıktan yapılacak ödemelere bağlı olarak işçi ve işverenler arasında gizli pazarlıklar yapılabilecek, bunun sonucunda kayıt dışı üretim de artabilecektir. Böylece, asgari ücretin vergi dışı bırakılması, kayıt dışı ekonomiye de yol açabilmektedir (Pürsünlerli, 2003: 175-176).

Asgari ücretin vergi dışı bırakılmasına bağlı olarak net ücrette meydana gelecek olan artışlar sonucunda ücretlilerin eline geçecek olan ilave gelire bağlı olarak, bu kesimin marjinal tüketim eğiliminin de yüksek olması, tüketim harcamalarında da bir artış meydana getirecek ve üretimde veya verimlilikte, harcamalardaki bu artışı dengeleyecek bir artış ortaya çıkmaması durumunda ise; fiyatlar genel düzeyinin yükselmesi söz konusu olacaktır (Samuelson, 1987: 76). Fiyatlar genel düzeyinde meydana gelecek olan artışlar ise; talebin fiyat esnekliğinin de düşük olduğu durumlarda, ücretlilerin gelirlerinde meydana gelecek olan artışların etkilerini uzun dönemde büyük ölçüde ortadan kaldıracaktır (Diulio, 1985: 58). Dolayısıyla, düşük gelir gruplarının marjinal tüketim eğilimleri, yüksek gelir gruplarına oranla daha yüksek olduğu için, fiyatlar genel düzeyindeki artışlardan en çok ücretli kesim etkilenecektir (Üstünel, 1990: 218).

Türkiye'de Asgari Ücretten Yapılan Kesintiler

Asgari ücretin net tutarına ulaşabilmek açısından, asgari ücretin brüt tutarı üzerinden vergi ve çeşitli kesintiler yapılmaktadır. Her yıl, 16 yaşından büyük ve küçük işçiler için belirlenen asgari ücret düzeyine göre, yapılan bu kesintilerin miktarları da değişmektedir.

Asgari Ücretten Yapılan Çeşitli Kesintiler

Mali sistemler içerisinde gelirlerin vergilendirilmesi hususunda iki farklı yöntem gözlenmektedir. Birinci yöntem içerisinde; kamu otoritesi, geliri kaynağında vergilendirirken; ikinci yöntemde gelir, harcamalara konu olması durumunda vergilendirilmektedir. Uygulamalar, genel manada bu iki sistemin bir arada uygulanması şeklinde işlemektedir. Bu bağlamda; asgari ücretin mali yükü de ücret bordrosu üzerinden yapılan doğrudan kesintiler

(gelir vergisi, damga vergisi, SSK Primi ve fon kesintileri) ve harcamalara bağlı olarak yapılan dolaylı kesintilerden (KDV, özel tüketim vergisi vb.) meydana gelmektedir (Korkmaz, 2003: 197-198).

Doğrudan (Kaynaktan) Yapılan Kesintiler

Doğrudan kesintiler, Asgari Ücret Tespit Komisyonu tarafından belirlenen brüt asgari ücret düzeyinden, bordroda yapılan kesintilerdir. Kesintiler sonucunda ise; net asgari ücrete ulaşılmaktadır. Net asgari ücret, işçi ve işveren kesimleri açısından farklı anlamlar içermektedir. Brüt asgari ücret, Asgari Ücret Tespit Komisyonu tarafından belirlenen yasal bir miktarı ifade ederken; işçi açısından net ücret, brüt ücret üzerinden yapılan kesintiler sonucunda işçiye ödenecek olan miktarı ifade etmektedir (Korkmaz, 2001: 276).

Tablo 1'de de görüleceği üzere *asgari ücretli kesimden yapılan kesintiler*; SSK primi işçi payı, işsizlik sigortası fonu, gelir vergisi ve damga vergisinden oluşmaktadır.

Tablo 1: Türkiye'de Asgari Ücretten Yapılan Kesintiler (Brüt ve Net Asgari Ücret)⁶

Yıllar	Brüt Asgari Ücret	SSK Primi (%14) ⁷	İşsizlik Sigortası Fonu (%1) ⁸	Gelir Vergisi (%15) ⁹	Asgari Geçim İndirimi	Damga Vergisi (%06,6) ¹⁰	Kesintiler Toplamı	Kesinti Oranı (%) ¹¹	Net Asgari Ücret ¹²
01.01.2008	608,40	85,18	6,08	31,94	45,63	3,65	126,85	20,8	481,55
01.07.2008	638,70	89,42	6,39	35,80	45,63	3,83	135,44	21,2	503,26

⁶ Tablo 1'deki veriler; 16 yaşını doldurmuş işçiler için belirlenmiş brüt asgari ücret üzerinden hesaplanmıştır.

⁷ Bu oran, 1970-1972 arasında % 9; 1973-1974 arasında % 10; 1975-1980 arasında % 12 olarak uygulanmıştır. 1981 yılından itibaren ise % 14 olarak uygulanmaktadır.

⁸ 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin istihdam üzerindeki negatif etkilerinin azaltılması amacıyla, işsizlik sigortası primi; işçi, işveren ve devlet payı oranları 2002 Mali Yılı Bütçe Kanunu ile birer puan indirilmiştir. 2002 yılından itibaren işsizlik sigortası prim oranları; % 1 işçi, %2 işveren ve % 1 devlet payı olarak uygulanmaktadır.

⁹ Gelir vergisi hesaplamasında, 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun 32. maddesi uyarınca işçinin, bekâr ve çocuksuz olduğu ve sadece kendisi dikkate alınarak, Asgari Geçim İndirimi uygulanmıştır.

¹⁰ Ocak 2013 itibarıyla; Damga Vergisi oranı % 07,59 olarak belirlenmiştir.

¹¹ Kesinti oranları, her döneme ait kesinti toplamlarının, o dönemin brüt asgari ücretine bölünmesiyle elde edilmiştir.

¹² Net ele geçen asgari ücrete, her sene başında belirlenen asgari geçim indirimi ilave edilmektedir.

01.01.2009	666,00	93,24	6,66	34,97	49,95	4,00	138,87	20,8	527,13
01.07.2009	693,00	97,02	6,93	38,41	49,95	4,16	146,52	21,1	546,48
01.01.2010	729,00	102,06	7,29	38,27	54,68	4,81	152,43	20,9	576,57
01.07.2010	760,50	106,47	7,61	42,28	54,68	5,02	161,38	21,2	599,12
01.01.2011	796,50	111,51	7,96	41,81	59,74	5,26	166,54	20,9	629,96
01.07.2011	837,00	117,18	8,37	46,98	59,74	5,52	178,05	21,2	658,95
01.01.2012	886,50	124,11	8,87	46,54	66,49	5,85	185,37	20,9	701,13
01.07.2012	940,50	131,67	9,41	53,42	66,49	6,21	200,71	21,3	739,79
01.01.2013	978,60	137,00	9,79	51,37	73,40	7,43	205,59	21,0	773,01
01.07.2013	1021,50	143,01	10,22	56,84	73,40	7,75	217,82	21,3	803,68
01.01.2014	1071,00	149,94	10,71	56,22	80,33	8,13	225,00	21,0	846,00
01.07.2014	1134,00	158,76	11,34	64,26	80,33	8,61	242,97	21,4	891,03
01.01.2015	1201,50	168,21	12,02	63,08	90,11	9,12	252,43	21,0	949,07
01.07.2015	1273,50	178,29	12,74	72,26	90,11	9,67	272,96	21,4	1000,54
01.01.2016	1647,00	230,58	16,47	86,46	123,53	12,50	346,01	21,0	1300,99
01.01.2017	1777,50	248,85	17,78	93,32	133,31	13,49	373,44	21,0	1404,06

Kaynak: <https://www.csgeb.gov.tr/home/contents/istatistikler/asgariucet/> (Erişim Tarihi: 21.07.2017)

Tablo 1’de görüldüğü üzere, asgari ücretin net değeri ile brüt değeri arasında oldukça büyük bir fark bulunmaktadır. Bu farkın oluşmasındaki temel etken, asgari ücret üzerindeki vergi (gelir vergisi, damga vergisi) ve vergi benzeri sorumluluklar (sigorta primleri) ile çeşitli isimler altında alınan fonlar (işsizlik sigortası fonu) için yapılan kesintilerden kaynaklanmaktadır. Bu kesintilerden dolayı, brüt ücretin ortalama olarak % 78-79’u işçinin

eline geçmektedir. 1994 yılında yaklaşık olarak % 37 civarında olan kesinti oranının¹³, 2000’lerin başında % 26 seviyesine indiği¹⁴ ve 2017 yılı itibariyle de % 21 seviyesinde seyrettiği görülmektedir.

Asgari ücretin net değeri ile brüt değeri arasındaki farkın düzeyinin yıllar itibariyle azalmasında; gelir vergisinin ilk diliminin %25 seviyelerinden %15 düzeyine indirilmesi ve özel indirim tutarlarında görülen artışlar etkin olmuştur. Bu gelişmeler olumlu yansımalar göstermekle birlikte yeterli seviyede etkinlik sağlamamıştır (Korkmaz, 2001: 277).

Asgari Ücret Üzerindeki Dolaylı Vergi Yükü

Türkiye’de asgari ücretli kesimlerin vergi yükünün ağır olmasının nedenlerinden birisi de, özellikle harcama aşamasında maruz kalınan dolaylı vergilerdir (Şeker, 1994: 87).

Doğrudan vergilerin olduğu gibi dolaylı vergilerin de asgari ücretlerin reel değerleri üzerinde birtakım etkileri bulunmaktadır. Brüt olarak belirlenen asgari ücretin üzerinden çeşitli vergi ve benzeri birtakım kesintilerden sonra işçinin cebine giren net tutar, harcamalara dâhil olduğu andan itibaren dolaylı vergiler (KDV, ek vergi, taşıt alım vergisi, akaryakıt tüketim vergisi vb.) aracılığıyla birlikte yeniden vergilendirilme sürecine girmektedir. Bu vergilerin düşük gelirli kesimlere etkisi, düşük gelirli kesimlerin tüketim tercihlerine uygun olarak belirlenmesi halinde daha az, aksi durumda ise; daha fazla olmaktadır (Korkmaz, 2003: 200).

Bu açıdan dolaylı vergilerin düzeyini belirleme gücüne sahip olan devlet, uygulayacağı vergi politikalarıyla gelir dağılımında dengenin sağlanması açısından da önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedir. Bu bağlamda; devlet, gelir vergisi gibi doğrudan vergiler yerine dolaylı vergileri daha ön plana çıkarırsa vergilendirmede “adalet ilkesini” bozacaktır. Dolaylı vergiler, yüksek gelirlilerden de düşük gelirlilerden de aynı oranda vergi alınması anlamına geldiğinden; bu durumun sonucunda yüksek gelirlide düşük oranda, düşük gelirlide ise yüksek oranda vergi alımı gerçekleşecektir. Oysaki vergi adaleti; yüksek gelirlilerden yüksek oranda, düşük gelirlilerden ise düşük oranlarda vergi almayı gerekli kılmaktadır (Akın, 2010: 57).

¹³ Bilgi için bakınız (Korkmaz, 2003: 198)

¹⁴ Bilgi için bakınız (Korkmaz, 2003: 198)

Dolaylı vergilendirme, adaletsiz bir vergilendirme türüdür, çünkü gelire bağlı olarak değil, bireylerin faaliyetlerine bağlı olarak elde edilen bir vergileme metodudur. Örneğin, bir asgari ücretli cep telefonu ile 50 liralık bir konuşma yaptığında bunun yaklaşık olarak 25 lirası dolaylı vergi olarak alınmaktadır. Asgari ücretlinin geliri yaklaşık olarak 700 lira kabul edildiğinde; gelirinin % 3,5'u kadar dolaylı bir vergi alınırken, geliri yaklaşık olarak 10.000 lira olan bir kişi aynı süreli konuşma harcaması için gelirinin % 0,25'i kadar vergi vermektedir. Bu açıdan, düşük gelirli ve asgari ücretli kesimlerde yüksek oranda, yüksek gelire sahip bireylerde ise; düşük oranda dolaylı vergi alınmaktadır. Bu durum vergi adaletsizliğine ve vergi sonrası süreç içerisinde, gelir dağılımının giderek bozulmasına yol açmaktadır (Akın, 2010: 58).

Dolaylı vergilerin yüksekliği piyasa ekonomisinin özüne de aykırı bir olgudur. Eğer bir dolaylı vergi tutarı, malın fiyatına ulaşmış ise; artık ticaretin cazibesini kaybettiği ortadadır ve ekonomi büyük ölçüde kayıt dışına kayacaktır. Aynı zamanda bir ekonomi içerisinde dolaylı vergiler, eğer dolaysız vergilerin toplamını aşıyorsa; ticaretin bizzat devlet tarafından engellendiği ve etkin kaynak tahsisinden uzaklaşdığı görülmektedir. Özellikle Türkiye'de dolaylı vergiler yani, mal ve hizmetlerden alınan vergiler ile dış ticaretten alınan vergilerin toplamı, gelir ve servetten elde edilen dolaysız vergilerin toplamını aşmaktadır (Akalin, 2001: 113).

Tablo 2: Türkiye'de Asgari Ücret Üzerindeki Vergi Yükü

Farklı Vergi Türleri		Brüt Ücrete Göre (%)	Net Ücrete Göre (%)
<i>Dolaysız Vergiler Açısından Vergi Yükü</i>	Gelir Vergisi (% 15) ¹⁵ Damga Vergisi (% 07,59)	6	7,60
<i>Vergi ve Benzeri Mali Yükümlülükler Açısından Vergi Yükü</i>	Gelir Vergisi (% 15) Damga Vergisi (% 07,59) İşsizlik Sigortası Fonu (%1) SSK Primi (%14)	21	26,59
<i>Dolaylı Vergiler Dâhil Toplam Vergi Yükü</i>	Gelir Vergisi (% 15) Damga Vergisi (% 07,59) İşsizlik Sigortası Fonu (%1)	27,32	34,59

¹⁵ Gelir Vergisinin belirlenmesinde; asgari geçim indirimi düşüldükten sonra kalan kısım hesaplamaya dâhil edilmiştir.

	SSK Primi (%14)		
	Dolaylı Vergiler ¹⁶		

Kaynak: (Rakıcı ve Vural, 2011: 65)’de yer alan Tablo 4’deki düzenleme dikkate alınarak; Ocak 2017 verileriyle tablo yeniden düzenlenmiştir.

Asgari ücret üzerindeki vergi yükü oranlarından hareket ederek, asgari ücret üzerindeki vergi yükünün, özellikle de dolaylı vergilerin etkisiyle giderek yükseldiğini söyleyebiliriz. Tablo 2’de gözlemlendiği üzere; bir asgari ücretlinin gerçek vergi yükü, brüt ücrete göre % 27,32, net ücrete göre ise % 34,59 düzeyindedir. Bu açıdan bakıldığında asgari ücretin vergi dışı bırakılmasına yönelik çeşitli kesimlerin isteklerinin dikkate alınması gerekmektedir, devletin önemli bir gelir kaybına uğrayacağı tedirginliği söz konusu olduğundan yasal süreçlerin geliştirilmesi hususunda birtakım endişeler ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılması Halinde Tüketim Harcamalarındaki Değişim

Türkiye’de asgari ücretin vergi dışı bırakılması sonucunda ortaya çıkacak olan vergi kaybının, asgari ücretli kesimlere nasıl yansıtılacağı sorusu tartışmalı bir konudur. Bu konuyla ilgili olarak; gerek politikacılar gerekse de bu konunun muhatabı olan bürokratik kesimler, kimi zaman farklı açıklamalarda bulunabilmektedir. Kimi kesimler; devletin vergi kaybına vurgu yaparken, kimi çevreler ise; asgari ücretli kesimlerin eline geçen net gelirin artacağı düşüncesinden hareket etmektedir. Bu açıdan bakılarak; asgari ücretli kesimlerin ekonomik yapı içerisinde aynı zamanda birer tüketici olduklarından hareketle, asgari ücretin vergi dışı bırakılması halinde tüketim harcamalarına nasıl bir yansıması olabileceği analiz edilmektedir.

Bu analizin gerçekleştirilmesine yönelik hesaplamalarda ele alınan ilk temel nokta; analizin 4 kişilik bir aile üzerinden yapılması ve bu aile yapısı içerisinde de bireyin eşinin çalışmadığı ve 2 çocuk sahibi olduğu şeklinde bir değerlendirme kriterinin oluşturulması söz konusudur. Söz konusu bu kriter ise; Türkiye’deki genel çekirdek aile yapısını temsil etmekte ve bu açıdan analizin geçerlilik derecesini de arttırmaktadır. Böylece; asgari ücretli bireyin net

¹⁶ Dolaylı vergi, hesaplamalara 112,32 TL olarak yansıtılmıştır. Bu hesaplamada; asgari ücretli bireyin elde ettiği tüm geliri (net asgari ücret) temel ihtiyaçlara harcadığı varsayılarak, tüm harcamalar için % 8 oranında KDV temel alınmıştır.

gelirinin üzerine, bu aile yapısına karşılık gelen asgari geçim indirimi miktarının eklenmesi gerekmektedir. Bu kesimlere yönelik harcama gruplarının belirlenmesinde ise; TÜİK’in 2015 yılı Hanehalkı Tüketim Harcaması Araştırmasından yararlanılmış ve bu kesimlerin harcama kalıplarının belirlenmesinde yine TÜİK’in 2015 yılına ait “Gelire göre sıralı % 20’lik gruplarda tüketim harcamalarının türlerine göre dağılımı” tablosuna ait veriler kullanılmış ve asgari ücretli kesimlerin harcama kalıpları da gelir dilimi içerisinde en alt dilimde yer almalarından kaynaklı olarak gelirden en az pay alan 1. % 20’lik dilime göre hesaplanmıştır. Harcama miktarlarının hesaplanmasında ise; 2017 yılının Ocak ayına ait olan net asgari ücret miktarına, asgari geçim indirimi ilave edilerek elde edilen miktar, harcama kalıplarında belirlenen yüzdelere oranlanarak, her bir harcama kalıbına ait olan aylık harcama miktarları hesaplanmış ve daha sonra da bu miktarlar 30’a bölünerek; harcama gruplarının günlük harcama miktarları ele alınmıştır. Aynı uygulama daha sonra ise; asgari ücretin vergi dışı bırakılması halinde meydana gelebilecek net miktar üzerinden tekrardan uygulanarak değerlendirilmeye tabii tutulmuştur. Bu noktada; asgari ücretli kesimlere yönelik uygulanan % 15’lik gelir vergisi ve % 07,59 oranında uygulanan damga vergisinin, vergi dışı bırakıldığı varsayımı üzerinden hareket edilmiştir. Daha sonra ise; bu iki farklı analiz arasında bir değerlendirme yapılarak; asgari ücretin vergi dışı bırakılmasının tüketim harcamaları üzerinde ne denli bir etkisi olduğuna yönelik birtakım sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Tablo 3: Ocak 2017 İtibariyle Asgari Ücretli Kesimlerin Harcamalarının Çeşitli Harcama Gruplarına Göre Dağılımı¹⁷

Harcama Grubu ¹⁸	Harcama Kalıbı ¹⁹	Harcama Miktarı (TL) ²⁰	Günlük Harcama (TL) ²¹
Gıda ve Alkolsüz İçecekler	30,2	443,9	14,79

¹⁷ Bu tablodaki verilerin hesaplanması, 4 kişilik bir aile üzerinden yapılmış; eşi çalışmayan ve 2 çocuklu bir asgari ücretlinin, asgari geçim indiriminden kaynaklı geliri de hesaplamaya dâhil edilmiştir.

¹⁸ Harcama grubunun belirlenmesinde, TÜİK’in 2015 yılı Hanehalkı Tüketim Harcaması Araştırmasından faydalanılmıştır.

¹⁹ Harcama kalıplarının belirlenmesinde, TÜİK’in 2015 yılına ait “Gelire göre sıralı % 20’lik gruplarda tüketim harcamalarının türlerine göre dağılımı” tablosundan yararlanılmış ve asgari ücretli kesimlerin harcama kalıpları gelirden en az pay alan 1. % 20’lik dilime göre hesaplanmıştır.

²⁰ Harcama miktarlarının hesaplanmasında ise; 2017 Ocak ayına ait net asgari ücret miktarına, asgari geçim indirimi ilave edilerek elde edilen 1470 TL, harcama kalıplarındaki yüzdelere oranlanarak, her bir harcama grubuna ait aylık harcama miktarı hesaplanmıştır.

²¹ Aylık harcama miktarları 30’a bölünerek; harcama gruplarının günlük harcama miktarları hesaplanmıştır.

Alkollü İçecek, Sigara ve Tütün	5,0	73,5	2,45
Giyim ve Ayakkabı	4,3	63,2	2,10
Konut ve Kira	32,0	470,4	15,68
Ev Eşyası	5,7	83,7	2,79
Sağlık	2,0	29,4	0,98
Ulaştırma	8,2	120,5	4,01
Haberleşme	3,0	44,1	1,47
Kültür, Eğlence	1,8	26,4	0,88
Eğitim Hizmetleri	0,4	5,8	0,19
Otel, Lokanta	4,1	60,2	2
Çeşitli Mal ve Hizmetler	3,4	49,9	1,66
TOPLAM	100	1470	49

Kaynak: TÜİK'in 2015 yılına ait Hanehalkı Tüketim Harcaması Araştırması ve Ocak 2017 yılına ait net asgari ücret ve asgari geçim indirim miktarları dikkate alınarak; tablodaki değerler tarafımızca hesaplanmıştır.

Tablo 3'e göre; Ocak 2017 itibarıyla asgari ücretli kesimlerin (evli, eşi çalışmayan ve 2 çocuklu) asgari geçim indirim eklenerek elde ettikleri miktar olan 1470 TL'nin hepsini harcadıkları varsayımı altında; TÜİK'in 2015 yılına ait Hanehalkı Tüketim Harcaması Araştırması temel alınarak belirlenen harcama grupları ve harcama kalıpları içerisinde en yüksek oranlar barınma ihtiyacı adı altında kira ve konut giderlerinden oluşmakta (% 32) ve bu giderlere ortalama olarak 470,4 TL ayrılmaktadır. Bu rakam; asgari ücretlinin gelirinin yaklaşık 1/3'ünü oluşturmaktadır. Beslenme ihtiyacı kapsamında ise; gıda maddelerine ayrılan giderler, asgari ücretlinin gelirinin yaklaşık % 30,2'sini oluşturmakta ve bu giderlere ortalama olarak 443,9 TL harcanmaktadır. Bu rakam; asgari ücretlinin gelirinin yaklaşık olarak 1/3'ünü oluşturmaktadır. Beslenme ve barınma ihtiyaçlarının toplamı ele alındığında ise; yaklaşık olarak 914 TL'lik bir harcama asgari ücretlinin cebinden çıkmaktadır. Bu rakam, asgari ücretlinin elde ettiği gelirin yaklaşık olarak % 62'sini oluşturmaktadır. Bu temel harcamaların dışında asgari ücretlinin harcamada bulunduğu diğer alanlar ise sırasıyla; ulaştırma (% 8,2), ev eşyası (% 5,7), alkollü içecek, sigara ve tütün gibi özel tüketim unsurları (% 5), giyim (% 4,3), otel, lokanta, pastane gibi sosyal ortamlar (%4,1), çeşitli mal ve hizmet tüketimi (% 3,4), haberleşme (% 3), sağlık (% 2), kültür ve eğlence (% 1,8) ve eğitim hizmetlerinden (% 0,4) oluşmaktadır. Özellikle temel insan hakkı olarak kabul edilen sağlık ve eğitim gibi hizmetlere

yaklaşık olarak 35 TL harcayabilen asgari ücretli kesimler, elde ettikleri gelirin yalnızca % 2,4’ünü bu hizmetlere ayırabilmektedir.

Tablo 3’e göre; asgari ücretli kesimlerin günlük harcama miktarı, yalnızca 49 TL’dir. Bu 49 TL’nin ise; % 62’si yani 30,47 TL’si kira ve gıda harcamalarına ayrılmaktadır. Eğitim ve sağlık hizmetlerine harcanan günlük miktar ise; 1,17 TL’dir. Bu miktar ise; günlük harcama tutarının % 2,4’ünü oluşturmaktadır.

Bu tabloda dikkati çeken en temel nokta; asgari ücretlinin elde ettiği tüm geliri harcama eğiliminde olduğudur. En önemli harcama kalemleri ise; barınma ve beslenme ihtiyaçları doğrultusunda kira ve gıda giderlerinden oluşmaktadır. İnsan haklarının önemli bir parçası olan sağlık ve eğitim hakkı ise; asgari ücretli kesimlerin elde ettikleri gelir açısından pek bir anlam ifade etmemektedir. Bu açıdan; Türkiye’de belirlenen asgari ücretin, bireylerin fizyolojik olarak kendileri ve ailelerinin yaşamlarını devam ettirmede yeterli olduğunu ancak belirlenen bu ücret seviyesinin; bireylerin ve ailelerinin, insanca bir yaşam için gerekli olan standartlara uygun bir yaşam sürmesini sağlayamadığını söyleyebilmek mümkündür.

Tablo 4: Ocak 2017 İtibariyle Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılması Durumunda Asgari Ücretli Kesimlerin Harcamalarının Çeşitli Harcama Gruplarına Göre Dağılımı²²

Harcama Grubu ²³	Harcama Kalıbı ²⁴	Harcama Miktarı (TL) ²⁵	Günlük Harcama (TL) ²⁶
Gıda ve Alkolüstüz İçecekler	30,2	476,2	15,88
Alkollü İçecek, Sigara ve Tütün	5,0	78,8	2,63
Giyim ve Ayakkabı	4,3	67,8	2,26

²² Bu tablodaki verilerin hesaplanması, 4 kişilik bir aile üzerinden yapılmış; eşi çalışmayan ve 2 çocuklu bir asgari ücretlinin, asgari geçim indiriminden kaynaklı geliri de hesaplamaya dâhil edilmiştir.

²³ Harcama grubunun belirlenmesinde, TÜİK’in 2015 yılı Hanehalkı Tüketim Harcaması Araştırmasından faydalanılmıştır.

²⁴ Harcama kalıplarının belirlenmesinde, TÜİK’in 2015 yılına ait “Gelire göre sıralı % 20’lik gruplarda tüketim harcamalarının türlerine göre dağılımı” tablosundan yararlanılmış ve asgari ücretli kesimlerin harcama kalıpları gelirden en az pay alan 1. % 20’lik dilime göre hesaplanmıştır.

²⁵ Harcama miktarlarının hesaplanmasında ise; 2017 Ocak ayına ait net asgari ücret miktarına, asgari geçim indirimi ilave edilerek elde edilen 1578 TL, harcama kalıplarındaki yüzdelere oranlanarak, her bir harcama grubuna ait aylık harcama miktarı hesaplanmıştır.

²⁶ Aylık harcama miktarları 30’a bölünerek; harcama gruplarının günlük harcama miktarları hesaplanmıştır.

Konut ve Kira	32,0	504,6	16,83
Ev Eşyası	5,7	89,8	2,99
Sağlık	2,0	31,5	1,05
Ulaştırma	8,2	129,3	4,31
Haberleşme	3,0	47,3	1,57
Kültür, Eğlence	1,8	28,3	0,94
Eğitim Hizmetleri	0,4	6,3	0,21
Otel, Lokanta, Pastane	4,1	64,6	2,15
Çeşitli Mal ve Hizmetler	3,4	53,6	1,78
TOPLAM	100	1578	52,6

Kaynak: TÜİK'in 2015 yılına ait Hanehalkı Tüketim Harcaması Araştırması ve Ocak 2017 yılına ait net asgari ücret ve asgari geçim indirim miktarları dikkate alınarak; tablodaki değerler tarafımızca hesaplanmıştır.

Tablo 4'e göre; Ocak 2017 itibariyle asgari ücretli kesimlerin (evli, eşi çalışmayan ve 2 çocuklu) asgari ücretlerinin vergi dışı bırakılması durumunda, asgari geçim indiriminin de ilave edilmesi sonucunda elde ettikleri net gelir miktarı 1578 TL olarak hesaplanmaktadır. Ocak 2017 itibariyle % 15 oranında kesilen gelir vergisi (93,32 TL) ve % 07,59 oranında kesilen damga vergisinin (13,49 TL) eklenmesiyle birlikte ele geçen net gelir 1578 TL olmaktadır. Ele geçen net gelir olan 1578 TL'nin hepsinin harcandığı varsayımı içerisinde; TÜİK'in 2015 yılına ait Hanehalkı Tüketim Harcaması Araştırması temel alınarak harcama grupları ve harcama kalıpları içerisinde en yüksek oranlar barınma ihtiyacı adı altında kira ve konut giderlerinden oluşmakta (%32) ve bu giderlere ortalama olarak 504,6 TL ayrılmaktadır. Bu rakam; asgari ücretlinin gelirinin yaklaşık % 31,9'unu oluşturmaktadır. Beslenme ihtiyacı kapsamında ise; gıda maddelerine ayrılan giderler, asgari ücretlinin gelirinin yaklaşık % 30,2'sini oluşturmakta ve bu giderlere ortalama olarak 476,2 TL harcanmaktadır. Beslenme ve barınma ihtiyaçlarının toplamı ele alındığında ise; yaklaşık olarak 981 TL'lik bir harcama asgari ücretlinin cebinden çıkmaktadır. Bu rakam, asgari ücretlinin elde ettiği gelirin yaklaşık olarak % 62'sini oluşturmaktadır. Bu temel harcamaların dışında asgari ücretlinin harcamada bulunduğu diğer alanlar ise sırasıyla; ulaştırma (% 8,2), ev eşyası (% 5,7), alkollü içecek, sigara ve tütün gibi özel tüketim unsurları (% 5), giyim (% 4,3), otel, lokanta, pastane gibi sosyal ortamlar (%4,1), çeşitli mal ve hizmet tüketimi (% 3,4), haberleşme (% 3), sağlık (% 2), kültür ve eğlence (% 1,8) ve eğitim hizmetlerinden (% 0,4) oluşmaktadır. Özellikle; temel insan hakkı olarak kabul

edilen sağlık ve eğitim gibi hizmetlere yaklaşık olarak 37,8 TL ayırabilen asgari ücretli kesimler, elde ettikleri gelirin yalnızca % 2,4'ünü bu hizmetlere ayırabilmektedir.

Tablo 4'e göre; asgari ücretli kesimlerin günlük harcama miktarı, yalnızca 52,6 TL'dir. Bu 52,6 TL'nin ise; % 62 si yani 32,71 TL'si kira ve gıda harcamalarına ayrılmaktadır. Eğitim ve sağlık hizmetlerine harcanan günlük miktar ise; 1,26 TL'dir. Bu miktar ise; günlük harcama tutarının % 2,4'ünü oluşturmaktadır.

Bu tablo dikkate alındığında; asgari ücretin vergi dışı bırakılmasının, asgari ücretli kesimlerin tüketim harcamaları üzerinde net bir değişim yarattığını söyleyebilmek pek mümkün gözükmemektedir. Asgari ücretin vergi dışı bırakılması, asgari ücretli kesimler içerisinde tasarruf eğilimini ortaya çıkarmayacağı gibi; asgari ücretli kesimler elde edecekleri 108 TL'lik miktarı da tüketme eğiliminde olacaklardır. Asgari ücretli kesimlerin en önemli harcama kalemleri ise; yine barınma ve beslenme ihtiyaçları doğrultusunda fizyolojik gereksinimlerini giderecekleri kira ve gıda giderlerinden oluşacaktır. Asgari ücret tutarındaki artışa rağmen, eğitim ve sağlık hizmetlerine ayrılan paylarda çok belirgin bir artış söz konusu değildir. Dolayısıyla asgari ücretin vergi dışı bırakılması; tek başına asgari ücretin, insanca bir yaşam için gerekli olan standartları sağlamada yeterli olmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 5: Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılması Durumunda Aylık Harcamalar İçerisindeki Değişim Oranları (%)

Harcama Grubu	Ocak 2017 İtibariyle Harcama Miktarı (TL)	Ocak 2017 İtibariyle Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılması Durumunda Harcama Miktarı (TL)	Değişim Oranı (%)
Gıda ve Alkolstüz İçecekler	443,9	476,2	7.2
Alkollü İçecek, Sigara ve Tütün	73,5	78,8	7.2
Giyim ve Ayakkabı	63,2	67,8	7.2
Konut ve Kira	470,4	504,6	7.2
Ev Eşyası	83,7	89,8	7.2
Sağlık	29,4	31,5	7.1

Ulaştırma	120,5	129,3	7.3
Haberleşme	44,1	47,3	7.2
Kültür, Eğlence	26,4	28,3	7.1
Eğitim Hizmetleri	5,8	6,3	8.6
Otel, Lokanta, Pastane	60,2	64,6	7.3
Çeşitli Mal ve Hizmetler	49,9	53,6	7.4
TOPLAM	1470	1578	7.3

Tablo 5'e göre; asgari ücretin vergi dışı bırakılması durumunda, asgari ücretli kesimlerin eline geçecek net tutar (asgari geçim indirimi dâhil edilerek) % 7,3 oranında artış gösterecektir. Harcama gruplarındaki değişim miktarları ve oransal ifadelerle bakıldığında ise; en yüksek oranlarda değişimin eğitim hizmetlerinde % 8,6, çeşitli mal ve hizmetlerde % 7,4, ulaştırma, otel, lokanta ve pastane gibi sosyal ortamların harcama gruplarında yaklaşık olarak % 7,3 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Ortalama değişim oranı olan % 7,3'ün altında kalan harcama grupları ise; % 7,2 ile gıda ve alkolsüz içecekler, alkollü içecekler, sigara ve tütüne yönelik harcamalar, giyim ve ayakkabı, konut ve kira, ev eşyası, haberleşme ve % 7,1 ile kültür, eğlence ve sağlık hizmetlerinden meydana gelmektedir. Bu tabloda dikkati çeken en temel nokta; asgari ücretin vergi dışı bırakılması halinde meydana gelecek % 7,3'lük bir artışın, harcama grupları içerisinde de genel eğilim olarak benzer seviyede bir artış yaratacağı ve belirli birkaç harcama kaleminin dışında, asgari ücretlilerin harcama alışkanlıklarını pek fazla etkilemeyeceği şeklindedir. Özellikle; ortalama değişim değerinin altında kalan sağlık hizmetlerine ayrılan harcama miktarlarındaki artış zayıf kalmakta ve Türkiye genelinde asgari ücretlilerin sağlık hizmetlerine ayırabildikleri payların bu durumu; bu kesimlerin, hem kendilerine hem de ailelerine bu hizmetleri sağlayabilme konusunda yetersiz olduklarını göstermektedir. Bu açıdan, asgari ücretli kesimlerin sağlık harcamalarına yönelik olarak kamusal birtakım katkıların yapılması; bu kesimlerin sağlık haklarının geliştirilmesinde ve bu hizmetlere daha fazla oranlarda erişebilmelerine katkı sağlayabilecektir.

Tablo 6: Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılması Durumunda Günlük Harcamalar İçerisindeki Değişim Oranları (%)

Harcama Grubu	Ocak 2017 İtibariyle Günlük Harcama (TL)	Ocak 2017 İtibariyle Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılması Durumunda Günlük Harcama (TL)	Değişim Oranı (%)
Gıda ve Alkolsüz İçecekler	14,79	15,88	7.3
Alkollü İçecek, Sigara ve Tütün	2,45	2,63	7.3
Giyim ve Ayakkabı	2,10	2,26	7.6
Konut ve Kira	15,68	16,83	7.3
Ev Eşyası	2,79	2,99	7.1
Sağlık	0,98	1,05	7.1
Ulaştırma	4,01	4,31	7.4
Haberleşme	1,47	1,57	6.8
Kültür, Eğlence	0,88	0,94	6.8
Eğitim Hizmetleri	0,19	0,21	10.5
Otel, Lokanta, Pastane	2	2,15	7.5
Çeşitli Mal ve Hizmetler	1,66	1,78	7.2
TOPLAM	49	52,6	7.3

Tablo 6'ya göre; asgari ücretin vergi dışı bırakılması durumunda, asgari ücretli kesimlerin eline geçecek günlük net tutar (asgari geçim indirimi dâhil edilerek) % 7,3 oranında artış gösterecektir. Harcama gruplarındaki değişim miktarları ve oransal ifadelerle bakıldığında ise; en yüksek oranlarda değişimin % 10,5'lik oranla eğitim hizmetlerinde gerçekleştiği görülmektedir. Bunun yanında; giyim ve ayakkabı harcamalarında % 7,6 oranında, otel, lokanta ve pastane gibi sosyal ortamlarda yapılan harcamalarda % 7,5 oranında, ulaştırma hizmetlerinde ise % 7,4 oranında, gıda ve alkolsüz içecekler, alkollü içecekler, sigara ve tütün, konut ve kira harcamalarında %7,3 oranında günlük harcamalarda bir artış söz konusudur. Günlük harcamalar düzeyinde ortalama değişim oranı olan % 7,3'ün altında kalan harcama grupları ise; % 7,2 ile çeşitli mal ve hizmetler, % 7,1 ile ev eşyası ve sağlık hizmetleri, % 6,8 ile haberleşme, kültür ve eğlence giderlerinden oluşmaktadır. Bu tabloda dikkati çeken en temel nokta ise; asgari ücretin vergi dışı bırakılması halinde günlük harcama tutarında meydana gelecek olan % 7,3 oranındaki artışın harcama grupları içerisindeki dağılımı, aylık harcama tutarında belirlenen

hesaplara oranla daha belirgin birtakım farklılıklar yaratacaktır. Özellikle; asgari ücretin vergi dışı bırakılmasına bağlı olarak asgari ücretli kesimlerin günlük düzeyde eğitim harcamaları % 10,5 oranında değişim gösterirken; aylık düzeyde ise; bu değişimin oranı % 8,6 civarındadır. Bu durum; asgari ücretlilerin özellikle eğitime ayırdıkları payın genelde düşük bir seviyede olmasına rağmen; günlük düzeyde ya da kısa süreler içerisinde daha belirgin bir seviyede artış gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Asgari ücret, çalışanlar ve temelde işçiler için, insan onuruna yaraşır bir hayat sürebilmenin, yoksulluk ve gelir dağılımında görülen adaletsizliklerle mücadelenin ve toplumsal yapı içerisindeki keskin farklılıkların eritilmesinde etkin rol oynayan bir sosyal politika aracıdır. Sosyal bir devlet olmanın temel prensiplerinden birisi olan; herkesten mali gücüne uygun bir oranda vergi alınmasının metodlarından biri; asgari geçim indirimi (en az geçim indirimi) yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde; asgari geçim indirimi, asgari geçim seviyesinde olan birinin gelirinin vergilendirilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Asgari geçim indirimi; gelirin kaynağına bakmaksızın, bireyin kendisinin ve ailesinin geçimini asgari bir seviyede sürdürmesini sağlayacak olan gelirin vergilendirilmemesi temeline dayanmaktadır.

Asgari ücretin vergi dışı bırakılmasının neden gerekli olduğuna dair yapılan tartışmaların temelinde belirleyici olan etkenlerin başında; asgari ücretliler üzerindeki ağır vergi yükü olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Asgari ücretli kesimler üzerindeki ağır vergi yükünün oluşmasında ise; asgari ücretli kesimlerin elde ettiği gelirin hem elde edilme hem de harcama aşamalarında yüksek bir vergi yüküyle karşılaştığı görülmektedir. Aynı zamanda; asgari ücretli kesimler, toplum genelinde en düşük gelir grubunu temsil etmeleri nedeniyle; bu kesimlerin marjinal tüketim eğilimleri de oldukça yüksek bir orandadır. Asgari ücretli kesimlerin gelirleri harcama aşamasında da dolaylı birtakım vergilere tabi tutulmakta ve bu kesimler üzerindeki vergi yükü bu vesileyle daha da artmaktadır. İşveren kesimi ise; asgari ücretin yüksek oranlarda vergilendirilmesi sonucunda meydana gelen üretim maliyetlerindeki artışları, fiyatlara yansıtmak suretiyle, vergiyi de aslında tüketiciler üzerine yansıtabilmektedirler. Keza; emek geliri elde eden bu kesimler, vergiyi yansıtabilecek ya da

vergiden kaçınabilecek kanallara sahip değildir. Dolayısıyla; ücretli kesimler, asgari ücret üzerine yüklenen vergi yükünün doğal yüklenicisi konumundadırlar. Asgari ücretli kesimlerin dolaylı vergi yükünün fazla olmasındaki en belirleyici etken olan marjinal tüketim eğilimlerinin yüksekliği, bu kesimlerin temel gıda maddeleri başta olmak üzere birçok temel insani ihtiyaç için oldukça yüksek bir vergi yüküne maruz kaldıklarını göstermektedir.

Asgari ücretin vergi dışı bırakılmasının, asgari ücretli kesimlerin tüketim harcamalarında belirgin bir değişiklik yaratması ise beklenmemektedir. Asgari ücretli kesimler, zaten ellerine geçen net miktarın hepsini tüketime harcadıklarından dolayı tasarruf eğilimleri düşüktür. Asgari ücretin vergi dışı bırakılması halinde, asgari ücretli kesimin net gelirinde meydana gelecek olan yaklaşık 108 TL’lik bir artış, asgari ücretli kesimlerin temel tüketim kalıplarını pek etkilemeyecektir.

Türk-İş’in Kasım 2017 tarihli raporuna göre; Türkiye’de bir kişinin aylık geçim maliyeti 1949 TL, dört kişilik bir ailenin açlık sınırı 1567 TL, yoksulluk sınırı ise 5106 TL olarak hesaplanmıştır. Ocak 2017 itibarıyla asgari ücretli kesimlerin (evli, eşi çalışmayan ve 2 çocuklu) asgari geçim indirimi eklenerek elde ettikleri miktar olan 1470 TL, dört kişilik bir ailenin açlık sınırı olan 1567 TL’nin altında kalmaktadır. Diğer taraftan; Ocak 2017 itibarıyla asgari ücretli kesimlerin (evli, eşi çalışmayan ve 2 çocuklu) asgari ücretlerinin vergi dışı bırakılması durumunda, asgari geçim indiriminin de ilave edilmesi sonucunda elde ettikleri net gelir miktarı olan 1578 TL ise; dört kişilik bir ailenin açlık sınırı olan 1567 TL’yi çok az bir farkla aşmaktadır. Bu durum; asgari ücretin vergi dışı bırakılması durumunda asgari ücretli kesimin net gelirinde meydana gelecek olan ortalama 108 TL’lik bir artışın Türkiye’de dört kişilik bir çekirdek ailenin açlık sınırını geçmesine ancak katkı sağlayabileceğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan; mevcut 2017 tarihli asgari ücret rakamları; bir kişinin aylık geçim maliyeti olan 1949 TL’nin çok daha altındadır. Bu durum; DİSK’in 2016 sonlarında asgari ücretin geçimlik bir ücret seviyesi olarak net en az 2000 TL olması gerektiği savını doğrular nitelikte bir veri olarak dikkatleri çekmektedir. Gıda harcamalarının yanında giyim, konut (kira, elektrik, su, yakıt), ulaşım, eğitim, sağlık ve benzeri ihtiyaçlar baz alınarak belirlenen yoksulluk sınırının 5000 TL’nin üzerine çıktığı gerçeğinden hareketle Türkiye’de dört kişilik ailelerin büyük bir çoğunluğunun “çalışan yoksullar” olarak hayatını idame ettirdiği gözlemlenmektedir. Bu açıdan; toplum genelinde ücret skalasında taban seviyeyi oluşturan asgari ücretin insani

koşulları gözeten, sosyo-ekonomik gerçekliklere uygun bir seviyede belirlenmesi toplumsal mücadele dinamiklerinin en temel belirleyicilerinden biri olmaya devam edecektir.

Kaynakça

AKALIN, G. (2001), **Türkiye’de Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Ekonomik Kriz**, TİSK Yayınları, Ankara.

AKDOĞAN, A. (1980), **Gelir Vergisi Açısından Vergi Adaletine Teknik Bir Yaklaşım**, A.İ.T.İ.A. Maliye Fakültesi, Maliye ve Vergi Hukuku Enstitüsü Yayınları, No:137/1-9, Ogun Kardeşler Matbaacılık Sanayii, Ankara.

AKDOĞAN, A. (2011), **Kamu Maliyesi**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 14. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

AKIN, F. (2010), **Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılması**, TÜRK-İŞ Yayını, Aralık 2010, Ankara.

Asgari Geçim İndirimi (2017), <http://www.muhasabetr.com/askari-gecim-indirimi-agi/> (Erişim Tarihi: 21.07.2017).

Asgari Ücretin Net Hesabı ve İşverene Maliyeti, <https://www.csqb.gov.tr/home/contents/istatistikler/askariucret/> (Erişim Tarihi: 21.07.2017).

BOSNALI, Ö. (1997), “Gelir Dağılımı Açısından Mali Araçlar ve Asgari Geçim İndirimi”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DİKMEN, O. (1958), “Asgari Geçim Haddi Üzerine Düşünceler”, **Maliye Enstitüsü Konferansları**, 2. Seri, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayınları, No:758/98-4, Sermet Matbaası, İstanbul, ss.41-64.

DİSK, **Ücret Asgari, Eşitsizlik Azami! Asgari Ücret Geçim Ücreti Olsun!**, <https://disk.org.tr/2016/11/ucret-asgari-esitsizlik-azami-asgari-ucret-gecim-ucreti-olsun/> (Erişim Tarihi: 13.12.2017).

DIULIO, E. A. (1985), **Makro Ekonomi, Teori ve Problemler: 353 Çözümlü Problem**, (Çev. Ahmet Gökdere), Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, Ankara.

ERGİNAY, A. (2010), **Kamu Maliyesi**, Güncellenmiş 18. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara.

FEYZİOĞLU, B. (1978), “Gelir ve Kurumlar Vergilerinde Muafiyet ve İstisnalar”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı: 1, ss.46-67.

GÖKDERE, A. (1997), **Asgari Ücretin Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri**, Tes-Ar Yayınları, No:23, Ankara.

HEREKMAN, A. (1989), **Kamu Maliyesi (Genel Vergi Kuramı)**, Cilt 2, Ankara: Sevinç Matbaası.

KIZILOĞLU, Ş (1980), “Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılması ve Ortaya Çıkabilecek Sorunlar”, **Yasa Hukuk Dergisi**, Ocak-1980, ss.170-179.

KORKMAZ, A. (2001), “Türkiye’de Asgari Ücretin Mali Yönü”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, ss.275-285.

KORKMAZ, A. (2003), **Çağdaş Gelişmeler Açısından Asgari Ücret**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

KUTAL, M. (1969), **Teorik Esasları ve Tatbikatı Bakımından Asgari Ücret**, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul.

NADAROĞLU, H. (1998), **Kamu Maliyesi Teorisi**, Gözden Geçirilmiş ve Düzeltilmiş 10. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul.

PEHLİVAN, O. (2012), **Kamu Maliyesi**, Murathan Yayınevi, 10.Basım, Trabzon.

PÜRSÜNLERLİ, E. S. (2003), **Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılması**, Asil Yayıncılık, Ankara.

RAKICI, C. ve VURAL, T. (2011), “Asgari Ücret Üzerindeki Toplam Vergi Yükü ve Asgari Ücret Tutarının Anlamı”, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt 3, No 2, ss.57-68.

SAMUELSON, P. A. (1987), **İktisat**, (Çev. Demir Demirgil), Mentş Kitabevi, İstanbul.

SARAÇOĞLU, F. (2007), “Asgari (En Az) Geçim İndiriminin Vergi Ödeme Gücünün Kavranması Açısından Önemi Ve Türkiye’de Uygulama Açısından Gelişimi”, **Kazancı Hukuk Dergisi**, Sayı:33-34, ss.121-133.

ŞEKER, S. (1994), **Türkiye’de Ücretliler Üzerindeki Vergi Yükü**, Türk Harb-İş Sendikası Yayınları, Ankara.

TALAS, C. (1976), **Sosyal Ekonomi**, Gözden Geçirilmiş ve Yenilenerek Genişletilmiş 4. Baskı, S Yayınları, No:5, Ankara.

TAŞÇIOĞLU, M. (1971), **Uluslararası Görüşler Açısından Endüstri ve Tarım Sektörlerinde Asgari Geçim, Asgari Ücret Sorunları ve Bu Konular Karşısında Türkiye**, Tisa Yayıncılık, Ankara.

TÜİK, **Hanehalkı Tüketim Harcaması 2015**, Gelire göre sıralı % 20’lik gruplar itibariyle tüketim harcamalarının dağılımı, Türkiye (Dikey %), <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21580> (Erişim Tarihi:24.07.2017).

TÜRK-İŞ, **Kasım 2017 Açlık ve Yoksulluk Sınırı**, <http://www.turkis.org.tr/KASIM-2017-ACLİK-ve-YOKSULLUK-SINIRI-d11646> (Erişim Tarihi: 13.12.2017).

ÜSTÜNEL, B. (1990), **Makro Ekonomi**, 5. Basım, Mısırlı Matbaası, İstanbul.

ZAİM, S. (1992), **Çalışma Ekonomisi**, 9.Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Gelişmekte Olan Ülkelerde Serbestleştirici Politikaların Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkileri

Z. Eray ESER¹, Banu TANRIÖVER²

The Effects of Liberalization Policies on Economic Development in Developing Countries

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 03.04.2017

Date Accepted: 18.12.2017

JEL Classification:

O10

D60

D63

Keywords:

Economic Freedom,

Human Development,

Fiscal Freedom Index,

Monetary Freedom Index

And Trade Freedom

Indexes,

Panel Data Analysis.

ABSTRACT

Globalisation wave was started from developed countries, for this aim the releasing policies implemented by developing countries. The releasing economic policies are generally named as economic freedom and recommended to developing countries. The purpose of this study is to reveal the effects of the releasing policies which are the recommended solutions to developing countries, on development. For this goal, the effects of fiscal freedom index, monetary freedom index and trade freedom index on human development index is analyzed with panel data method. Countries are chosen from South east Asian countries and Latin American countries. In the study 2002-2013 period was available to eliminate the effects of 1998 Asian crisis. The result of this study is, fiscal freedom, monetary freedom and government spending has no cointegration with human development but trade freedom has a negative directional cointegration with human development.

¹ Yrd. Doç. Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi, erayeser@artvin.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, banutanriover@osmaniye.edu.tr

Özet

Küreselleşme dalgası gelişmiş ülkelerden başlamıştır, gelişmekte olan ülkeler de bu amaca yönelik olarak serbestleştirici politikaları uygulamaya koyulmuşlardır. Serbestleştirici politikalar genel olarak ekonomik özgürlük olarak ifade edilmekte ve gelişmekte olan ülkelere önerilmektedir. Bu çalışmanın amacı, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik kalkınma için tavsiye edilen serbestleştirici politikaların, gerçekten kalkınma üzerindeki etkisinin ne olduğunun ortaya konulmasıdır. Bu amaçla, Heritage Foundation'ın mali özgürlük endeksi, parasal özgürlük endeksi ve ticari özgürlük endeksi ekonomik kalkınmanın bir göstergesi olan insani gelişme endeksi üzerindeki etkisi panel veri analizi yöntemiyle sınanmıştır. İncelenen ülkeler özellikle güney doğu Asya ve Latin Amerika ülkelerinden seçilmiştir. Çalışmada 1998 Asya krizinin etkilerinin arındırılması için 2002-2013 yılları arasındaki dönem ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda mali özgürlük, parasal özgürlük ve hükümet harcamalarının insani gelişmeyle ilişkisinin bulunmadığı ancak ticaret özgürlüğünün insani gelişmeyle negatif yönlü bir ilişkisinin olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Özgürlük, İktisadi Kalkınma, Mali Özgürlük Endeksi, Parasal Özgürlük Endeksi, Ticari Özgürlük Endeksi, Panel Eşbütünleşme Analizi

Giriş

1980 sonrası dünyada yaygınlaşan küreselleşme ve uluslararası serbestleşme süreci, gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere pek çok ülkeyi etkilemiştir. Bu süreç hem gelişmiş ülkelerin ısrarcı tavsiyeleri hem de gelişmiş ülkelerin gücünün üzerinde yoğun olduğu uluslararası kuruluşlar aracılığı ile hız kazanmıştır. Pek çok ülke ekonomik büyüme ve gelişme için bir trend haline gelen bu politikaları kendiliğinden bu politikaları uygulamaya başlamış bazı ülkeler ise ekonomik krizler sonrasında uluslararası kurumlarla yaptıkları veya yapmaya zorunlu kaldıkları anlaşmalar doğrultusunda bu politikaları uygulama yoluna gitmişlerdir. Özellikle IMF ve Dünya Bankası gelişmekte olan ülkelere kredi verirken uygulanacak politikalar konusunda ciddi yaptırımlar uygulamışlardır (Kazgan, 2005: 116). Birçok iktisatçı ise bu politikaları işlevsiz hatta zararlı bulmaktadır. Stiglitz (2006: 49) kriz nedeniyle bu reformları yapan ülkelerin gelişme sorunları yaşadığını ifade etmektedir. Ongan (2012: 365),

IMF politikaları yoluyla ekonomilerinde serbestleştirici reformlar yapan ülkelerde yoksulluğun derinleştiğini ifade etmiştir. Ekonomide IMF politikalarına dayalı olarak yapılan reformlarla büyüme ve kalkınma arasındaki ilişkinin oldukça zayıf olduğunu Acemoğlu ve Robinson (2012: 249-257) Ulusların Düşüşü adlı eserlerinde ifade etmektedirler.

Serbestleştirici politikaların ve onlara yöneltilen eleştirilerin oldukça sert tartışmalara neden olduğu görülmektedir. Öte yandan 1980 sonrasındaki dönemde hem hayata geçen hem de ciddi eleştiriler alan bu politikalar, artık sadece teorik olarak değil neden oldukları sonuçlar itibarıyla da ortaya konulabilmektedir. Bu çalışmada yaklaşık olarak son 30 yıla damgasını vuran bu serbestleştirici politikalar başta gelişmekte olan ülkeler için hangi ölçüde gelişmeye neden olmaktadır ve bu politikaların hepsi faydalı mıdır sorusuna yanıt aranmıştır. Çalışmada büyüme ve kalkınma açısından teorik ve tecrübe olarak ön plana çıkmış olan Latin Amerika ve Güney Doğu Asya ülkeleri özellikle tercih edilmiştir. Bu ülkelerin 1980 sonrası serbestleşme sürecinde ekonomilerinde reformlar yaparak IMF politikalarını uygulamış olmaları esas alınmıştır. Çalışmaya dahil edilen ülkelerin dışa açılma süreçleri ve serbestleşme anlamında farklılıklar göstermektedir. Ancak genel olarak ilgili ülkelerin farklı yoğunluklarda da olsa bu politikaları uygulamaları model kurulurken esas alınmıştır.

Bu kapsamda çalışmada, 1998 Asya krizinin etkilerinin arındırılması için 2002-2013 yılları arasındaki dönemde hükümet harcamalarının, mali ve parasal özgürlüklerin ekonomik kalkınmanın bir göstergesi olan insani gelişme endeksi üzerindeki etkisi Güney Doğu Asya ve Latin Amerika ülkelerinden oluşan 12 ülke için panel veri analizi yöntemiyle sınanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde serbestleştirici politikalarla iktisadi kalkınma ilişkisi, üçüncü bölümünde konuya ilişkin teorik ve ampirik literatüre, dördüncü bölümde veri seti ve ekonometrik yöntemle ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Beşinci bölümde elde edilen bulgulara ve değerlendirmelere ve son olarak sonuç bölümünde Güney Doğu Asya ve Latin Amerika ülkelerinden oluşan seçilmiş 12 ülke ait sonuç ve politika önerilerine yer verilmiştir.

Serbestleştirici Politikalar ve İktisadi Kalkınma İlişkisi

Kalkınma sosyal süreçleri, toplumu, politik değişimleri de içine alacak şekilde iktisat politikası veya geleneksel neo-klasik iktisada göre çok daha geniş bir çerçeveyi ele alır (Todaro

ve Smith,2009: 8). Ana akım dışında kalan iktisatçılar ve okullar ise kalkınma sürecini pek çok başka kriterle birlikte ele almışlar ve kalkınma kavramına eğilmişlerdir.

Fikret Şenses’in (2004), Irma Adelman’dan yola çıkarak yaptığı tanıma göre kalkınma kavramı bir evrim içerisindedir. Bu bağlamda sürdürülebilir büyüme, üretim biçimlerindeki yapısal değişim, teknolojik yenilikler, sosyal ve siyasal anlamda kurumsal yeniliklerle birlikte yaşam kalitesinin artışı gibi bazı temel unsurlardan oluşan bir genel kabul olduğunu ifade edilmektedir (Şenses, 2004: 1).

Erinç Yeldan (2002), kalkınma kavramını “uluslararası iş bölümünde daha yüksek bir konuma ulaşma ve yaşam kalitesinin yükselmesi” olarak tanımlamaktadır. Sürdürülebilir büyüme, üretim ve tüketim kalıplarındaki yapısal değişim, teknolojik ilerleme, sosyal, siyasal ve kurumsal modernleşme ve yaşam standartlarının geniş ölçüde iyileşmesi olmak üzere beş olgu ile kalkınmayı ifade etmektedir (Yeldan, 2002: 24).

Ekonomik koşulların da etkin olduğu fakat bunların yanı sıra insanlara ait sorunlar, açlık, hastalıklar, eğitim, hak ve özgürlükler, kültürel gelişmişlik düzeyi, toplumsal adalet, gelir dağılımı adaleti vb. pek çok kavram birlikte değerlendirilmelidir. Bu kriterler bir ülkenin kalkınmış olup olmadığı açısından belirleyici rol oynamaktadır. (Gönel, 2013: 5).

Serbestleştirici politikalar, temel olarak devletin ekonomiye müdahalesini minimum seviyede tutmayı hedefleyen politikalar olarak ifade edilebilirler (Smith, 2005: 539-561). Bu anlamda bu politikaların köken olarak, devlet müdahalesine karşı olan, mutlak üstünlükler temelinde uluslararası ticaretin de serbestleşmesini savunan, klasik ve neo-klasik iktisadi düşünce temelli diğer bir deyişle neo-liberal politikalar oldukları söylenebilir.

Bununla birlikte serbestleştirici politikalar iktisat biliminin ilk ortaya çıktığı dönemlerden itibaren “özgürlük” kavramıyla açıklanmıştır. Bu anlamda söz konusu olan “ekonomik özgürlüklerdir”. Kapitalist sistemin ilk gelişim gösterdiği yıllardan itibaren özgürlükler bir bütün olarak ele alınmış sivil ve siyasi özgürlüklerle ekonomik özgürlük bir bütün olarak düşünülmüştür. Kıta Avrupası ve ABD’deki gelişimin özgürlükten geçtiğine dair anlayışın temeli de buradan gelmektedir. Özgürlükler kavramsal olarak bir bütün halinde ele alındığında sivil ve siyasi özgürlükler gibi ekonomik özgürlükler de doğal bir insan hakkı olarak

görülmektedir. Gelişim ise bütün bu özgürlükler birlikte sağlandığı ölçüde gerçekleşecektir (Yalman, 2011: 432). Buna koşut olarak ekonomik özgürlükler pek çok iktisatçı ve düşünür tarafından farklı şekilde ifade edilmiştir. Örneğin, Huberman (2003)'e göre toplumsal ve sınıfsal değişimlerinin ana nedeni ekonomik özgürlüklerdir. Schumpeter (2012)'e göre girişimci ile birlikte oluşan yaratıcı yıkım süreci bir ekonomik döngü yaratmaktadır ve serbestleştirici politikalar da bu süreci hızlandırmakta bu yolla da teknolojik gelişimin önünü açmaktadır.

Chicago okulunun önderi olarak kabul edilen Milton Friedman'a göre barışçıl olmak kaydıyla radikal değişikliklerin önerilip önerilememesi özgürlüğün önemli bir kriteridir. Özgürlüklerin önündeki ne büyük engelin ortadan kaldırılmasında, gücün binlerce kişi arasında paylaşıldığı piyasayı göstermektedir. Ona göre merkezi otoriteden özgürleşmenin anahtarı piyasa, özgürlüklerin yolu da piyasa ekonomisidir (Kalkan, 2006: 126-127). Hayek'e göre merkezi devlet totaliterleşme eğilimindedir ve ekonomi onun en önemli silahıdır çünkü iktidar, iktisadi planlama ile bir ihtiyaç hiyerarşisi kurabileceğini ifade eder. Bu da sonuç olarak insanların tercih hakkının kısıtlanacağını ifade eder (Çetin, 2004: 12).

Bir başka iktisadi yaklaşım olan İçsel büyüme yaklaşımına göre her yeni yatırım, bilgi yayılmasına yol açacağı için, sermaye stoku ile bilgi stoku arasında pozitif bir ilişki bulunacaktır (Yülek, 1997). Romer'e göre teknolojik gelişme bir tür bileşik mal olan bilgi yatırımları sonucu ortaya çıkmaktadır (Yardımcı, 2006). Lucas'a göre ise beşeri sermaye büyümeyi sürekli olarak olumlu etkiler (Ünsal, 2007: 83-98). Modelinin öngörülerinden bir diğeri de, farklı beşeri sermaye ve fiziksel sermaye sahip ekonomiler arasındaki geçiş dinamiklerine ilişkindir.

Serbestleştirici politikaları eleştiren iktisatçılar ve iktisat okulları da vardır. Bu iktisatçılar ve iktisat okullarına göre özgürlükler bir bütün olarak ele alınmamaktadır. Bazı ekonomik özgürlükler gelişim için engel teşkil etmektedir (Kaynak, 2011: 153). Özellikle Latin Amerika kökenli Yapısal İktisat Okulu ve Bağımlılık Okulu serbest dış ticareti gelişememe sorununun ana nedeni olarak görmektedirler (Ercan, 2009: 132). Raul Prebisch'in çalışması sonucunda dış ticaret hadlerinin ilksel ürünlerin fiyatlarının sürekli düşmesi ve sanayi ürünlerinin fiyatlarının sürekli yükselmesi nedeniyle, gelişmiş ülkeler lehine olduğunu ve

gelişmekte olan veya az gelişmiş olan ülkelerin ise aleyhinde bir durum ortaya koyduğunu ifade etmiştir (Kaynak, 2011: 153). Sunkel, iç dinamiklerle uluslararası dinamikleri karşılaştırarak incelemiş ve çevre ülkelerin uluslararası entegrasyonunun, çevre ülkelerin ulusal pazarlarında bir disentegrasyona yol açtığını ifade etmiştir (Ercan, 2009: 132).

Bir başka yaklaşım da Hans Wolfgang Singer'e aittir. Singer, serbest ticaretin merkez ülkelerin çevre ülkeleri geri bırakmak için bir mekanizma olduğunu belirtmiştir (Kaynak, 2011: 157). Karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı teze itiraz noktasında birleşmektedir bu nedenle Prebisch-Singer tezi olarak sonradan birleştirilerek oluşturulmuştur.

Özellikle Bağımlılık Okulu ve Neo Marksist yaklaşım, serbest ticaretin çevre ülke olarak sınıflandırdığı gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin kalkınamamasının ana sorumlusu olarak görmektedir. Paul A. Baran Büyümenin Ekonomi Politikası kitabında merkez ülke ve çevre ülke arasındaki ilişkiyi açık olarak sömürgecilik ilişkisine dayandırmaktadır (Baran, 2007: 178-179). Andre Gunder Frank'ın az gelişmiş ülkelere kalkınmaları için sunduğu reçete ise oldukça net biçimde gelişmiş ülkelerle bağlarını koparmaları yönündedir (Kaynak, 2011: 168). Samir Amin'e göre çevre ülkelerin ulusal sanayilerinin kurulması merkez ülkeler tarafından engellenmektedir (Kaynak, 2011: 170).

Bu okulların dışında elbette bütün ekonomik özgürlüklere karşı olan Marxist iktisat okulu gibi serbestleştirici politikalara ve özel girişime tamamen karşı olan başka yaklaşımlar da mevcuttur.

1980 sonrasında ise dünya ekonomisindeki değişimlere koşut olarak neo-liberal politikaların uygulanması ile birlikte Dani Rodrik, Daron Acemoğlu, Haa-Joon Chang gibi iktisatçılar da küreselleşme ve serbestleştirici politikaları savunmayan iktisatçılar olarak farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kurumsal iktisat akımı içerisinde yer alan Daron Acemoğlu ve James A Robinson, serbestleştirme ve küreselleşme ile kalkınmanın sağlanamayacağını, kapsayıcı kurumlar olmadan kalkınmanın mümkün olmayacağını ifade etmişlerdir (Acemoğlu ve Robinson, 2014: 437-438). Ayrıca özürülüklerin bir bütün olarak ele alındığında ekonomik özgürlüğün, serbest sermaye hareketlerinin ve küreselleşmenin ülkelerdeki siyasi özgürlükleri nasıl etkileyeceği de belirsizdir. Daha önce söz edilen görüşlerin aksine ekonomik özgürlüklerin

siyasi özgürlük yaratamayabileceği de Acemoğlu ve Robinson (2016) tarafından ifade edilmiştir. Küreselleşmenin, demokrasinin çoğunluğun refahını yükseltme özelliği zayıflatabileceği görüşünü öne sürmüştür (Acemoğlu ve Robinson, 2016: 382).

Dani Rodrik, ekonomik krizler ve sorunlar yaşayan ülkelere serbestleştirici politikaların önerilmesini eleştirmiştir. Gelişmiş, gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelere sürekli olarak küreselleşme ve serbestleştirici politikaların tek bir reçete olarak sunulmasına karşı çıkmıştır, dahası pek çok ülkede bu politikaların yetersizliğine işaret etmiştir (Rodrik, 2009: 15-38).

Chang ise serbestleştirici politikaların gelişmiş ülkelerin referans alınarak sürekli olarak önerilmesine karşı çıkmıştır. Gelişmiş ülkelerin serbestleştirici politikalar yoluyla kalkınmadıklarını ifade etmiştir (Chang, 2016: 23). Küreselleşme ve Neo-Liberal politikaların tek seçenek olmadığını hatta oldukça fazla miktarda başka seçenekler olduğunu ifade etmiş ve Neo-Liberal politikaların felakete sonuçlandığını ve sefaletle neden olduğunu ifade etmiştir (Chang ve Gabriel, 2016: 259).

Chang ile benzer şekilde Fikret Şenses de serbestleştirici politikaların özellikle gelişmekte olan ülkeler ve Sovyetler sonrasındaki geçiş ekonomileri için her ne kadar neo-liberal görüş tarafından böyle kabullenilse de tek seçenek olmadığını vurgulamıştır (Şenses, 2016: 382).

Franchisco Rodriguez (2007), "Openness and Growth: What Have We Learned?" adlı çalışmasında, ekonomik büyüme ve ticari açıklık arasında bir ilişkinin kurulamayacağını ifade etmektedir. 1990-2003 yılları arasında ülkelerin serbestleştirici politikaları sıklıkla uygulamalarına rağmen büyüme oranlarının yükselmediğini ortaya koymaktadır (Rodriguez, 2007: 14).

Bütün farklı okullar ve iktisatçıların yaklaşımları bir yana özgürlükler de oldukça tartışmalı bir konudur. Bu bağlamda özgürlükleri inceleyen çeşitli uluslararası enstitüler özgürlükleri çeşitli şekillerde sınıflandırmaktadırlar. Bu bağlamda uluslararası anlamda en çok kullanılan ve güvenilir üç endeks söz konusudur. Bunlardan biri Freedom House tarafından yapılan endekstir. Bu endeks daha çok siyasi ve sivil özgürlükleri içeren bir endekstir. Siyasi özgürlükler temel olarak dört temel başlık altında incelenmektedir. Bunlar; Seçim süreci,

devletin fonksiyonu, siyasal çoğulculuk ve katılım, ek siyasi haklar olmak üzere sınıflandırılır. Sivil özgürlüklerse; İfade ve inanç özgürlüğü, kurumsal haklar ve organizasyon hakları, hukukun üstünlüğü ve bireysel haklar olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma yapılırken ülkeler en özgür olanından en az özgür olanına doğru 1-7'ye doğru rakamlarla notlandırılmaktadır (Freedom in the World Report, 2016).

Bu çalışmanın konusu ile ilgili olan ekonomik özgürlükleri ölçen diğer iki endeks ise Fraser Institute ve Heritage foundation tarafından yapılan endekslerdir. Fraser Institute tarafından yapılan endeks, beş ana başlık altında ekonomik özgürlükleri sınıflandırmıştır. Bunlar; Kamu kesimi büyüklüğü, hukuki yapı ve mülkiyet haklarının korunması, güçlü piyasaya erişilebilirlik, dış ticaret özgürlüğü ve kredi işgücü ve işletme düzenlemeleri olarak sınıflandırılmıştır. Endeks hesaplanırken 0-10 arasında puanlama yapılmaktadır. 0 en az özgür, 10 ise en özgür olmak üzere değerlendirilmektedir. (Economic Freedom of the World Annual Report 2016).

Heritage Foundation tarafından yapılan endeks ise dört ana başlık ve bu ana başlıkların altında yer alan 10 alt başlıktan meydana gelmektedir. Bu başlıklar; Hukukun üstünlüğü: mülkiyet haklarının korunması, yolsuzlukların önüne geçilmesi, etkin düzenleme: iş özgürlüğü, işgücü özgürlüğü, parasal özgürlük, sınırlı hükümet: kamu harcamalarının sınırlılığı, mali özgürlük ve piyasa açıklığı: ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü, finansal özgürlüğü olarak sınıflandırılmıştır (Heritage Foundation, 2016). Heritage Foundation'ın ekonomik özgürlükleri sınıflandırma şekline göre dört ana başlık ve bu başlıkların altında 10 alt başlık gösterilebilir. Bu çalışmada ekonomik özgürlükler ve serbestleştirici politikalar da Tablo 1.'de yer alan Heritage Foundation'ın sınıflandırması esas alınarak değerlendirilmiştir.

Tablo 1: Heritage Foundation: Ekonomik Özgürlük Başlıkları

Hukukun Üstünlüğü	Mülkiyet haklarının korunması	Yolsuzlukların önüne geçilmesi	
Etkin Düzenleme	İş özgürlüğü	İşgücü özgürlüğü	Parasal özgürlük

Sınırlı Hükümet	Kamu harcamaları sınırları	Mali özgürlük	
Piyasa Açıklığı	Ticaret Özgürlüğü	Yatırım Özgürlüğü	Finansal Özgürlük

Kaynak: <http://www.heritage.org/index/about>

Teorik ve Ampirik Literatür

Ekonomik özgürlüklerin veya serbestleştirme politikalarının iktisadi kalkınma üzerindeki etkilerini farklı ülke gurupları ve farklı dönemler itibariyle çeşitli ekonometrik yöntemler kullanarak araştırılmaktadır. Çalışmaların elde ettikleri bulguların kullanılan değişkene, ele alınan döneme, ülke gurubuna ve kullanılan yönteme göre farklılık gösterdiği söylenebilir. Spindler (1994), 1985-1988 arasındaki veriler yardımıyla 100 ülke için ekonomik özgürlükler ekonomik büyüme ilişkisini panel veri analizi yöntemiyle incelemiştir. Ekonomik kaynakların özgürlüklerin oluşturulması amacıyla değerlendirilmesinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin olduğunu ifade etmiştir. Islam (1996), çalışmasında, 1980-1992 dönemindeki verilerle ekonomik özgürlüklerle, ekonomik büyüme ve kişi başına gelir arasında bir ilişki olup olmadığını toplamda 94 ülkenin verilerini kullanarak araştırmış, ekonomik özgürlüğün kısıtlanmasının az gelişmiş ülkelerde gelir kaybına neden olduğunu ancak gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler açısından değişiklik olmadığını saptamıştır.

Dawson (1998), 1975-1990 arasındaki dönem için büyüme ve ekonomik özgürlüklere dair şu sonuçlara varmıştır; serbest piyasanın büyümeyi pozitif yönde etkilediği, ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme için toplam faktör verimliliği yoluyla doğrudan, yatırım kanalları yoluyla dolaylı bir etkiye sahip olduğu son olarak siyasi ve sivil özgürlüklerin yatırımları özendirici etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Farr vd. (1998), 1975-1995 arasındaki dönemde 78 ülke için ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemişlerdir. Panel veri analizi yöntemiyle yapılan çalışmada sonuçlar; ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasında olumlu bir ilişki olduğu yönündedir.

Abrams ve Lewis (1998), 1968-1987 dönemi için 90 ülkenin için, insan hakları, politik özgürlükler, ekonomik özgürlükler ve büyüme arasında ilişki olup olmadığını araştırmışlardır.

Çalışmanın sonucunda ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerinde direkt ve kayda değer bir etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Haan ve Strum (2000) ise çalışmasında, 1975-1990 yıllarını ve 80 ülkeyi kapsayan çalışmalarında ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyümeye arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın sonucuna göre ekonomik özgürlüklerin artmasının ekonomik büyümeyi hızlandıran pozitif yönlü bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Heckelman (2000), 1991-1997 arasındaki dönem için, 147 ülkeyi kapsayan çalışmada, ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme için önemli olduğunu saptamıştır.

Ranis, Stewart ve Ramirez (2000), çalışmalarında ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki ilişkiyi 1960-1992 yılları dönemindeki veriler yardımıyla araştırmışlardır. Çalışmalarında 35 ila 76 gelişmekte olan ülkeleri? incelemişler ve sonuç olarak ekonomik büyümenin tek başına yeterli olmadığını, insani gelişme ile birlikte eğitim, sağlık gibi endekslerinde büyüme amacıyla birlikte olması yoluyla büyümenin sürdürülebilir olacağını ortaya koymuşlardır. Adkins vd. (2002) ise, 1975-1990 dönemindeki verileri kullanarak 73 ve 76 ülke olarak sınıflandırılan iki grup ülkenin büyüme potansiyellerini incelemişler ve üretim sınırlarını anlamaya çalışmışlardır. Ekonomik özgürlükler için Fraser Institution endeksini ve politik özgürlükler için de Freedom House endeksini veri seti kullanılmıştır. Sonuç olarak ekonomik özgürlüklerin ekonomik performans ile ilişkisinin olduğunu ifade etmişlerdir.

Carlsson ve Lundström (2002), 1975-1995 dönemi için 74 ülkede ekonomik özgürlük endeksinin bileşenlerini kullanmışlardır. Ekonomik yapı, alternatif para birimi kullanma özgürlüğü hukuksal yapı, mülkiyet hakkı ile sermaye piyasalarındaki değişim özgürlüğünün ekonomik büyüme ile ilişkisini incelemişlerdir. Sonuç olarak bu değişkenler ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel açıdan pozitif yönlü sayılabilecek bir ilişki olduğunu, kamu kesiminin büyüklüğünün ve uluslararası ticaret özgürlüğünün ise ekonomik büyüme üzerinde negatif yönlü bir etkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Scully (2002), 26 ülkeyi dahil ettiği çalışmasında 1975-1985 yılları arasında ekonomik özgürlükler, hükümet politikaları ile eşitsizlik ve ekonomik büyüme arasında karşılaştırma yapmıştır. Çalışma gelişmiş ülkeleri ve yeni endüstrileşen Asya ülkelerini kapsamaktadır. Çalışmanın sonucu olarak ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediği yönündedir. Ray (2006) çalışmasında, 172 ülkeyi 1998-2003 yılları arasında incelediği doktora tezinde insani gelişme

ile ticari serbestleşmeyi karşılaştırmıştır. Panel regresyon yöntemi ile yaptığı çalışmasında, ticari serbestleşmenin gelişmekte olan ülkeler için eşitsizliğe yol açtığını belirtmiştir.

Gündüz ve Esengün (2007), 1987-2003 yıllarını kapsayan çalışmalarında, Türkiye'nin AB ile gümrük birliğine girmesi ile tarımsal ürünlerin ticareti üzerindeki etkilerini zaman serileri yöntemiyle analiz etmişlerdir. Sonuç olarak gümrük birliğinin Türkiye'nin tarımsal ürün ihracatına negatif yönde bir etkisinin olduğunu saptamışlardır. Emsen ve Değer (2007) çalışmalarında, 27 ülkenin 1990-2003 dönemindeki ticari serbestleşme ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmişlerdir. Panel veri analizini kullandıkları çalışmalarının sonucunda ticari serbestleşmenin ülkelerin belirli bir siyasal, ekonomik olgunluk veya gelişmişlik düzeyine gelmeden etkilerinin negatif yönde olacağını ifade etmişlerdir.

Vlastou (2010) çalışmasında, 34 Afrika ülkesini 1960-2003 arasındaki dönem için çalışmasına dahil etmiştir. Dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veri analizi yöntemi yardımıyla analiz edilmiştir. Sonuç olarak ticari serbestlik ve büyüme arasında olumsuz yönde bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. Harvey vd. (2010), Prebisch-Singer tezinin bir testini yapmışlar ve 1650-2005 yılları arasında farklı dört dönemde 25 emtia ürününün fiyatlarını incelemişlerdir Zaman serisi analizi yaptıkları çalışmanın sonucunda farklı emtialar için farklı fiyatlar ortaya çıkmıştır ancak 11 ana emtia ürününde fiyat değişimlerinin Prebisch-Singer teziyle uyumlu olduğu yani ticari serbestleşmenin gelişmekte olan ülkelerin gelirlerini azalttığını doğrulamışlardır.

Erdem ve Tuğcu (2012) çalışmalarında, Panel veri analizi yöntemiyle 1995-2009 yılları arasında OECD ülkelerinde ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Sonuç olarak uzun dönemde ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki tespit edilmesine rağmen olasılık olarak yazarlar bu ilişkinin olumsuz bir etki olduğunu ifade etmişlerdir. Cebula ve Clark (2012) ise, Panel veri analizi yöntemiyle, 2004-2008 dönemi için OECD ülkelerini, Heritage Foundation'dan elde ettikleri 10 ekonomik özgürlük değişkeniyle kişi başına milli gelir, reel büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Sonuç olarak ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerine önemli ve kilit bir rolü olduğunu belirtmişlerdir. Piatek (2013), 1990-2008 dönemi için 25 post-sosyalist ülkeyi ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki açısından analiz etmiştir. Dünya bankası,

Polity IV endeksi ve Heritage Foundation veri tabanlarından elde ettiği verileri kullandığı çalışmanın sonucunda ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeyi pozitif açıdan etkilediğini belirtmiştir.

Arezki vd. (2013), Harvey vd. (2010) gibi 1650-2005 arasındaki 25 emtia fiyatlarını incelemişler ve Prebisch-Singer tezini panel veri analizi yöntemi yardımıyla analiz etmişlerdir. Sonuç olarak ilksel emtialar için fiyatların önemli bir azalma eğilimi içinde olduklarını görmüşlerdir ve Prebisch-Singer tezinin³ doğrulamışlar ve ticari serbestleşmenin olumsuz etkilerini ifade etmişlerdir. Herwartz ve Wale (2014), 1975-2011 dönemi için 73 ülkeyi dahil ettikleri çalışmalarında finansal gelişme ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Sonuç olarak finansal etkiler gelişmiş ülkeler için pozitif yönde etki göstermektedir ve serbest ticaret bu açıdan yardımcı bir etkiye sahiptir. Ancak gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkeler açısından bakıldığında fazla ticari serbestlik negatif bir etkide bulunmaktadır.

Akıncı, vd. (2014) çalışmalarında, 1995-2012 dönemi için 50 gelişmiş, 71 gelişmekte olan ve 23 azgelişmiş ülkeyi, toplamda 144 ülkeyi panel veri analiziyle inceledikleri çalışmalarında ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. IMF ve Heritage Foundation'dan elde ettikleri veriler yardımıyla yaptıkları çalışmanın sonucunda ekonomik özgürlükler ekonomik büyüme için olumlu anlamda nedensel bir etkiye sahiptir. Oral (2014), 1995-2012 arasındaki dönem için 38 gelişmiş, 43 gelişmekte olan ve 25 azgelişmiş ülkeyi gruplara ayırarak incelediği çalışmasında demokratikleşme ve ekonomik özgürlüklerin temel makro ekonomik değişkenler üzerindeki etkisini araştırmıştır. Panel veri analizi yönteminden yararlandığı çalışmasında Dünya Bankası, IMF ve Heritage Foundation veritabanlarından yararlanmış ve sonuç olarak gelişmiş ülkeler ve azgelişmiş ülkeler için değişkenler arasında pozitif bir ilişki olduğunu ancak Gelişmekte olan ülkeler açısından ilişkinin yönünün negatif olduğunu saptamıştır. Alataş (2014), Heritage Foundation ve Dünya Bankası veritabanından yararlandığı çalışmasında 1995-2012 döneminde 122 ülkeyi incelemiştir. Kurumsal kalite olarak tanımladığı ekonomik özgürlükler ile kalkınma arasındaki

³ Raul Prebich ve Hans Wolfgang Singer'in ayrı ayrı yaptıkları çalışmaların daha sonradan birleştirilmesiyle oluşmuştur. Zaman içinde ilksel malların fiyatları düşme eğilimindeyken, sanayi mallarının fiyatları yükselme eğilimindedir. Hem Raul Prebich hem de Hans Wolfgang Singer ayrı ayrı benzer çalışmalar yaparak karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre oluşan uluslararası üretim ve ticaret sisteminin, dış ticaret hadlerini geliştirmekte olan ülkeler aleyhine çevireceğini ortaya koymuşlardır.

ilişkiyi panel veri analizi yöntemi yardımıyla incelediği çalışmasının sonucunda kurumsal kalite ve ekonomik özgürlüklerin kalkınma ile olumlu yönde bir ilişkisinin olduğunu ifade etmiştir. Son olarak Ortega, Carsquero ve Sanjuan (2014), 2000-2009 arasındaki dönem için 74 ülke için yolsuzlukların insani gelişme endeksine olan etkisini inceledikleri çalışmada Panel veri analizi yöntemini kullanmışlardır. Sonuç olarak insani gelişmeye ve içindeki bileşenlerden büyümeye yolsuzlukların negatif yönde bir etkisi olduğu görülmüş, insani gelişme endeksi içinde sağlık bileşenine etkinin sınırlı kaldığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte insani gelişmenin, bileşenleri olan eğitim ve büyümenin ise eşitsizlikten olumsuz yönde etkilendiği belirtilmiştir.

Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Yukarıda da değinildiği üzere çalışmada temel olarak ekonomik özgürlüklerin iktisadi kalkınma ile olası ilişkilerinin sınanması amaçlanmaktadır. Bu amaçla iktisadi kalkınma için ortama yaşam süresi, eğitim düzeyi, satın alma paritesine göre kişi başına düşen milli gelirden oluşan insani gelişme endeksiyle (HDI) kullanılmıştır. Ekonomik özgürlüklere ilişkin olarak Heritage Foundation'ın ekonomik özgürlüğü ölçen dört ana endeksinden ve on alt endeksinden bazı endeksler baz alınmıştır. Bu endekslerden çalışmanın amacına uygun olan hükümet sınırlamalarının alt başlıklarından hükümet harcamaları endeksi (GSI) ve mali özgürlük endeksi (FFI), düzenlemelerin verimliliğini (regulatory efficiency) ölçen parasal özgürlük endeksi (MFI) ve ticaret özgürlüğü endeksi (TFI) kullanılmıştır.

Bununla birlikte çalışmaya kullanılan değişkenlerden kamu harcamalarının GSYH'ya oranı kullanılmıştır. Mali özgürlük ise doğrudan ve dolaylı olarak var olan vergi yükü ve bunun GSYH'ya oranı baz alınarak elde edilmiştir. Parasal özgürlük endeksi için ise parasal kontrol mekanizması ve enflasyon oranını baz almıştır. Makul olarak herhangi bir müdahale olmaksızın enflasyonun kontrol altında olması gerekmektedir. Dolayısıyla parasal kontrol ve devlet müdahalesi olmadan enflasyonun kontrol edilip edilemediği baz alınmıştır. Çalışmada kullanılan son alt başlık olan ticaret özgürlüğü endeksi ise gümrük tarifelerinin bulunup bulunmadığı ve ne kadar yüksek olduğunu bununla birlikte tarife dışı engellerin dış ticarete olan etkisini baz almıştır. Bir başka ifadeyle dört ana başlık altındaki on alt başlıktan dördü

modelde kullanılmaya uygun olmuş ve özgürlükler temsili olarak bu dört değişken üzerinden incelenmiştir.

Söz konusu dört ekonomik özgürlük endeksinin her birinin insani gelişme endeksi üzerindeki olası etkisi, 2002-2013 dönemi (yıllık) seçilmiş iki farklı büyüme ve kalkınma dinamiğine Latin Amerika ve Güney Doğu Asya ülkeleri için sınıanmıştır. Latin Amerika ülkeleri ithal ikameci bir kalkınma stratejisi, Güney Doğu Asya ülkeleri ise ihracata yönelik bir kalkınma stratejisi benimsedikleri için farklı örnekler olarak görünmektedirler. Söz konusu ülkeler farklı dönemlerde bu politikaları uygulamışlardır ancak kalkınma kavramı uzun dönemi ifade ettiği için, bu politikaların son yıllardaki sonucu çalışmada anlaşılacak istenmiştir. Kamu harcamaları, mali ve parasal özgürlükler endeksinin insani gelişme üzerindeki etkisi Güney Kore, Tayland, Endonezya, Çin, Hong Kong, Malezya, Peru, Şili, Kolombiya, Uruguay, Paraguay ve Meksika ülkeleri için test edilmiştir. Ancak Hong Kong ve Paraguay için ticaret özgürlüğü endeksi verileri analiz için uygun olmadığından, ticaret özgürlüğünün insani gelişme üzerindeki etkisi kalan 10 ülke için sınıanmıştır. Söz konusu ülkelerin seçilme nedeni, bu ülkelerin spesifik olarak kalkınma programları uygulamış olmalarıdır. Ele alınan değişkenler The Heritage Foundation'ın veri tabanında 1995 yılından itibaren yayınlanmaya başlanmış ancak 1997 Asya krizi ve neden olduğu iktisadi dalgalanmaların verileri anlamsızlaştırması nedeniyle 2002 yılından itibaren analize dâhil edilmişlerdir.

Çalışmada ülkelere ait olan insani gelişme endeksi verileri Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP-UNDP) tarafından hazırlanan yıllara ait insani gelişme raporlarından elde edilmiştir. Ülkelere ait özgürlük endeksleri ise ekonomik özgürlük konusunda pek çok çalışmada kullanılan ve bu alandaki en geçerli veri tabanlarından olan The Heritage Foundation'ın veri tabanından elde edilmiştir.

Kamu harcamaları, mali, parasal ve ticari özgürlük endekslerinin her birinin insani gelişme endeksi üzerindeki olası etkilerinin sınıanması amacıyla panel veri analizinden yararlanılmıştır. İktisadi kalkınmanın uzun dönemli bir ekonomik süreç olduğu dikkate alındığında, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı test edilmiştir. Bu amaçla öncelikle tüm değişkenlerin durağan olduğu seviyeler ve aynı düzeyde durağan olup olmadıkları, birinci nesil panel birim kök testlerinden Breitung (2000),

Im, Pesaran ve Shin (2003), Fisher (1999) ADF ve Fisher (2001) Philips ve Perron (PP) yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Birim kök testleri sonucunda en az birinci ve aynı farkında durağan olan seriler aralarındaki uzun dönemli ilişkinin ortaya konulması amacıyla 12 ülke gurubu için (1), (2) ve (3) Nolu fonksiyonel ilişki, 10 ülke gurubu için (4) Nolu fonksiyonel ilişki oluşturulmuştur.

$$H^1 = f(G) \quad (1)$$

$$H^1 = f(F) \quad (2)$$

$$H^1 = f(M) \quad (3)$$

$$H^1 = f(T) \quad (4)$$

1 ve 2 Nolu fonksiyonel ilişkinin her biri Kao (1999) eşbütünleşme testi yardımıyla uzun dönemli olup olmadığı araştırılmıştır. Aralarında uzun dönemli ilişki olduğuna karar verilen değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönünü ve büyüklüğünü ortaya koymak amacıyla, Pedroni (2000) Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler (FMOLS-Fully Modified Ordinary Least Squares) yöntemi kullanılmıştır. Pedroni (2000) FMOLS yöntemi, standart sabit etkili tahminler olan otokorelasyon, değişen varyans vb. sorunların neden olduğu sapmaları düzeltmektedir. Pedroni (2001) Dinamik En Küçük Kareler (DOLS-Dynamic Ordinary Least Squares) yöntemi ise adında da belirtildiği gibi modele dinamik faktörleri de eklemekte ve özellikle içsellik sorunlarının neden olduğu statik regresyondaki sapmaları gidermektedir (Mark ve Sul 2003:657). Bu çalışmada dinamik bir faktör bulunmamakta bir başka ifadeyle değişkenler içsel kabul edilmektedir bu nedenle sadece Pedroni (2000) FMOLS yöntemi kullanılmıştır. Pedroni (2000) FMOLS yöntemi, bireysel kesitler arasında ciddi ölçüde heterojenliğe serbestlik tanımakta olup, sabit terimin, hata teriminin ve bağımsız değişkenlerin farkları arasındaki olası korelasyonu dikkate almaktadır (Pedroni, 1999: 657). Bununla birlikte Pedroni (2000) FMOLS yönteminin bu çalışmada kullanılmasının diğer bir nedeni, elde edilen t istatistiklerinin küçük örneklerdeki performansının Monte Carlo simülasyonları yardımıyla güçlü olmasıdır (Pedroni, 2000).

Bulgular ve Değerlendirme

Çalışmada ekonomik özgürlük endekslerinden kamu harcamaları, mali, parasal ve ticari özgürlük endekslerinin her birinin insani gelişme endeksi üzerindeki uzun dönemli etkilerinin sınanması amacıyla öncelikle söz konusu değişkenlerin durağan oldukları seviyeler belirlenmiştir. Ticari özgürlük endeksi için 10 diğer endeksler için 12 ülke gurubu için insani gelişme endeksi, kamu harcamaları, mali, parasal ve ticari özgürlük endeksi değişkenlerine ait birim kök testi sonuçları aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

Tablo 2: İnsani Gelişme Endeksi (HDI¹²) İçin Birim Kök Test Sonuçları

Birim Kök Testi	Seviyesinde – I(0)			Birinci Farkında – I(1)		
	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitsiz Trendsiz	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitsiz Trendsiz
Breitung	-0.6439	–	–	-2.6931***	–	–
Im, Pesaran ve Shin	2.0090	1.2929	–	0.9505	-1.6250**	–
Fisher ADF	7.4835	10.3658	13.7952	12.7106	29.9166	76.0572***
Fisher PP	8.8911	11.9072	14.8420	8.2579	24.1156	68.9685***

NOT: ***, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 2’de 12 ülkeye ait insani gelişme endeksi (HDI¹²) için uygulanan dört panel birim kök testi sonuçları gösterilmektedir. HDI¹² seviyesinde durağan değildir. Birinci farkında ise Breitung panel birim kök testi için sabitli trendli seçeneğinde %1 anlamlılık düzeyinde, Im, Pesaran ve Shin (2003) panel birim kök testinde sabitli seçeneğinde %5 anlamlılık düzeyinde ve Fisher ADF ile Fisher PP testlerinde sabitsiz trendsiz seçeneklerinde %1 anlamlılık düzeyinde durağandır. HDI¹² eşbütünleşme analizine dahil edilmeye uygundur. Diğer bir ifade ile insani gelişme endeksinin (HDI¹²) diğer değişkenlerle arasında ilişki olma olasılığı bulunmaktadır.

Tablo 3: İnsani Gelişme Endeksi (HDI¹⁰) İçin Birim Kök Test Sonuçları

Birim Kök Testi	Seviyesinde – I(0)			Birinci Farkında – I(1)		
	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitsiz Trendsiz	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitsiz Trendsiz
Breitung	-0.4918	–	–	-2.4296***	–	–
Im, Pesaran ve Shin	1.8923	1.2011	–	0.9055	-1.4474*	–
Fisher ADF	6.0275	8.5281	11.1621	10.4522	24.6591	63.1232***
Fisher PP	6.9876	10.0695	12.0162	7.0091	20.3307	57.8393***

NOT: *** ve * sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 3’de 10 ülkeye ait insani gelişme endeksi (HDI¹⁰) için uygulanan dört panel birim kök testi sonuçları gösterilmektedir. HDI¹⁰ değişkeni dört birim kök testine göre seviyesinde durağan değildir. Birinci farkında ise Breitung (2001) panel birim kök testi için sabitli trendli seçeneğinde %1 anlamlılık düzeyinde, Im, Pesaran ve Shin (2003) panel birim kök testinde sabitli seçeneğinde %10 anlamlılık düzeyinde ve Fisher ADF ile Fisher PP testlerinde sabitsiz trendsiz seçeneklerinde %1 anlamlılık düzeyinde durağandır.

Tablo 4: Kamu Harcamaları Endeksi (GSI) İçin Birim Kök Test Sonuçları

Birim Kök Testi	Seviyesinde – I(0)			Birinci Farkında – I(1)		
	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitsiz Trendsiz	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitsiz Trendsiz
Breitung	0.5434	–	–	-3.8754***	–	–
Im, Pesaran ve Shin	-0.2614	-0.3587	–	-5.1309***	-7.5647***	–
Fisher ADF	29.1063	25.892 5	24.1056	66.7888***	93.3992***	138.7650***
Fisher PP	46.3342***	28.310 6	32.7737	108.1610** *	129.3090* **	160.7120***

NOT: ***, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 4’de 12 ülkeye ait kamu harcamaları endeksi (GSI) için uygulanan dört panel birim kök testi sonuçları gösterilmektedir. GSI sadece Fisher PP testinde sabitli trendli seçeneğinde seviyesinde durağandır ancak diğer testlerde seviyesinde durağan değildir. Diğer durağanlık formlarında ve diğer üç yöntemde tüm formlarda ise birinci farkında durağan kabul edilmiştir. Bu anlamda GSI dört durağanlık testinin biri hariç tüm formlarında durağan bulunduğundan eşbütünlük analize dahil edilmeye uygun olduğu söylenebilir. Diğer bir

ifade ile mali hükümet harcamalarının (GSI), insani gelişme endeksiyle (HDI¹²) ile arasında ilişki olma olasılığı bulunmaktadır.

Tablo 5: Mali Özgürlük Endeksi (FFI) İçin Birim Kök Test Sonuçları

Birim Kök Testi	Seviyesinde – I(0)			Birinci Farkında – I(1)		
	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitsiz Trendsiz	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitsiz Trendsiz
Breitung	0.8178	–	–	-1.5272*	–	–
Im, Pesaran ve Shin	1.6444	0.7202	–	-2.9250***	-4.6244***	–
Fisher ADF	18.7786	18.8217	7.6882	51.0316***	69.1917***	118.5010***
Fisher PP	22.2455	22.6144	11.4794	81.7590***	102.7390***	146.6700***

NOT: ***, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 5’de 12 ülkeye ait mali özgürlük endeksi (FFI) için uygulanan dört panel birim kök testi sonuçları gösterilmektedir. FFI kullanılan birim kök testlerinin her biri için birinci farkında durağan bulunmuştur. Yani FFI birinci farkında birim kök içermemektedir. Breitung (2001) testinde birinci farkında sabitli trendli %10 anlamlılık düzeyinde durağandır diğer testlerde birinci farkında %1 anlamlılık düzeyinde durağandır. FFI eşbütünleşme analizine dahil edilmeye uygundur. Diğer bir ifade ile mali özgürlüklerin 12 ülkeye ait insani gelişme endeksiyle (HDI¹²) ile arasında ilişki olma olasılığı bulunmaktadır.

Tablo 2: Parasal Özgürlük Endeksi (MFI) İçin Birim Kök Test Sonuçları

Birim Kök Testi	Seviyesinde – I(0)			Birinci Farkında – I(1)		
	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitsiz Trendsiz	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitsiz Trendsiz
Breitung	-2.0141**	–	–	-3.4279***	–	–
Im, Pesaran ve Shin	-1.6514**	-2.2056**	–	-2.3238***	-5.2052***	–
Fisher ADF	34.6687*	42.4012**	16.3712	42.6379***	69.7421***	127.1410***
Fisher PP	40.5391**	42.4449**	29.4435	85.4830***	113.3610***	155.9760***

NOT: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 6’da 12 ülkeye ait parasal özgürlük endeksi (MFI) için uygulanan dört panel birim kök testi sonuçları gösterilmektedir. MFI için uygulanan dört panel birim kök testinde seviyesinde durağandır. Sadece Fisher ADF ve Fisher PP sabitsiz trendsiz seçeneğinde seviyesinde durağan görünmemektedir ancak bu sonuç yeterli değildir. MFI seviyesinde durağan olduğundan eşbütünleşme analizine dahil edilmeye uygun değildir. MFI değişkeni

birinci farkında durağan olmadığından, insani gelişme endeksi ile arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını sınamak amacıyla eşbütünleşme analizine katılmamıştır.

Tablo 3: Ticaret Özgürlüğü Endeksi (TFI) İçin Birim Kök Test Sonuçları

Birim Kök Testi	Seviyesinde – I(0)			Birinci Farkında – I(1)		
	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitsiz Trendsiz	Sabitli Trendli	Sabitli	Sabitsiz Trendsiz
Breitung	-0.1640	–	–	-4.2262***	–	–
Im, Pesaran ve Shin	-0.2088	-0.8844	–	-5.6698***	8.2177***	–
Fisher ADF	21.7914	26.6803	4.9654	60.4513***	86.5412* **	113.2560***
Fisher PP	41.210***	54.296***	4.6760	82.3922***	98.3209* **	125.1270***

NOT: ***, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 7’de 10 ülkeye ait ticaret özgürlüğü endeksi (TFI) için uygulanan dört panel birim kök testi sonuçları gösterilmektedir. TFI seviyesinde hiçbir test türünde ve seçenekte durağan değildir. Birinci farkında ise dört panel birim kök testinin tüm seçeneklerinde %1 anlamlılık düzeyinde durağandır. ticaret özgürlüğü endeksinin insani gelişme endeksiyle (HDI¹⁰) arasında ilişki olma olasılığı bulunmaktadır.

Elde edilen birim kök testi sonuçlarına göre, 12 ülke gurubu için insani gelişme endeksiyle (HDI¹²) kamu harcamaları endeksi ve mali özgürlükler endeksi birinci farkında durağan bulunduğundan, söz konusu değişkenler arasındaki uzun dönemli olası ilişkinin varlığını sınamak mümkündür. Bununla birlikte 10 ülke gurubu için insani gelişme endeksi (HDI¹⁰) ve ticari özgürlük endeksi de birinci farkında durağan bulunduğundan, bu değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki de araştırılmıştır. Buna göre 3 fonksiyonel ilişkiye ait Kao (1999) panel eşbütünleşme analizine ilişkin elde edilen ampirik bulgular Tablo 8’de özetlenmiştir.

Tablo 4: Kao Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Fonksiyonel İlişki	t-Statistic	Uzun Dönem İlişki
$H^1 = f(F)$	-0.9128	Yok
$H^1 = f(G)$	-0.4239	Yok
$H^1 = f(T)$	-1.2957*	Var

NOT: ***, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 8’de Kao (1999) panel eşbütünleşme Testi sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlara 12 ülke gurubu için tahmin edilen fonksiyonel ilişkiler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından söz edilememektedir. Bununla birlikte 10 ülke gurubu için insani gelişme endeksi ile ticaret özgürlüğü endeksi arasında %10 anlamlılık düzeyinde uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlara göre talep yönlü politikaların kapsadığı mali özgürlük (FFI) ve hükümet harcamalar (GSI) endeksleri, insani gelişme endeksiyle ilişkili değildir. Devletin vergi politikalarını ve kısa dönemli talebe yönelik kamu harcamalarını kapsayan bu politikalara dair olan endeksler, uzun dönemli olan kalkınma için veri seti olarak aldığımız insani gelişme endeksi ile (HDI¹²) ilişkisiz çıkmıştır. Bunun anlamı enflasyon ya da işsizlik için uygulanan toplam talebi arttıran ya da azaltan politikalar yani maliye politikaları kısa dönemli etki ediyorsalar da uzun dönemde kalkınmaya etki etmemektedirler. İktisat politikası araçlarının etkilerinin bu anlamda sınırlı olduğu sonucu çıkmaktadır. Öte yandan ticaret özgürlüğü endeksi (TFI) ile insani gelişme endeksi (HDI¹⁰) arasında bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ticaret özgürlüğü endeksinin (TFI), içeriği gümrük vergilerinin durumu ve ülke ekonomisinin dışa açıklık durumunun ölçülmesi ile ilgilidir. Bu anlamda ekonomisi dışa açık olan ülkelerin ticaret özgürlüğü endeksi (TFI) yüksek olmaktadır ve ekonomisi dışa daha az açık olan ülkelerinse düşük olmaktadır. Bu bağlamda dışa açıklık ile kalkınma arasında doğrudan bir ilişki olduğu söylenebilir. Daha açık ifade etmek gerekirse dışa açıklık sadece kısa dönemli değil uzun dönemli olarak da ekonomiyi etkilemekte ve kalkınmayı etkileyen unsurlardan biri olmaktadır. Bu açıdan iktisat politikalarından dış ticaret politikasının etkisinin farklı ve daha uzun süreli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ticaret özgürlüğü endeksi (TFI) ile insani gelişme endeksi (HDI¹⁰) arasında bulunan ilişkinin uzun dönemdeki yönü ve büyüklüğü Pedroni (2000) FMOLS analizi ile tahmin edilmiştir.

Tablo 5: FMOLS Testi Sonuçları

Fonksiyonel İlişki	Katsayı	t-Statistic	Prob.
$H^{1} = f(T)$	-0.003300	-4.915408	0.0000

Pedroni (2000) FMOLS testi sonuçları tablo 9’da verilmiştir. Analizin sonucuna göre 10 ülke gurubundan oluşan insani gelişme endeksi üzerinde ticaret özgürlüğü endeksi negatif

yönlü bir etkiye sahiptir. Analizin sonucuna göre ticaret özgürlüğü insani gelişmeyi olumsuz etkilemektedir. Literatürde çeşitli sonuçlar olmakla birlikte var olan bazı sonuçlarla bu sonuç tutarlılık göstermektedir. Ticaret özgürlüğü endeksi ile insani gelişme endeksi arasındaki bu negatif yönlü ilişki uzun dönemde gerçekleşmektedir. Burada ticaret özgürlüğü endeksi, ekonominin dışa açıklığının boyutunu vermekte ve insani gelişme endeksi kalkınmayı sembolize etmektedir. Bu anlamda dışa açıklık uzun dönemde kalkınmayı olumsuz olarak etkilemektedir. Bu olumsuz etki dışa açık olan ekonomilerin zamanla kalkınma ivmelerinin yavaşladığı anlamına gelmektedir. Bağımlı değişken olan kalkınmayı burada temsil eden insani gelişme endeksinin, kişi başına milli gelir, sağlık endeksi ve eğitim endeksinden oluştuğu ve dış rekabetin bu verilerden en az birini olumsuz etkilediği sonucuna varılabilir. Uzun dönemde dışa açıklığın getirdiği rekabet bu üç veriyi ya da en az birini olumsuz etkilemiştir.

Sonuç

Ekonomik özgürlüklerin kalkınma üzerine etkisinin araştırıldığı bu çalışmada panel veri analizi kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki test edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre analize dahil edilen ve çoğunluğu gelişmekte olan ülkelere oluşan ülke grupları dikkate alındığında, ticaret özgürlüğü endeksi, insani gelişme endeksi üzerinde negatif yönlü bir etkiye sahiptir. Ülke grupları arasındaki farklılıklar gözlemlenmemiş, analiz bütün ülkeler için yapılmıştır.

Literatürde ekonomik özgürlüklerin iktisadi büyüme ve kalkınma üzerine etkisini araştıran pek çok çalışma söz konusudur. Bu çalışmaların ekonomik özgürlüklerin bir bütün olarak etkisi üzerine sonuçları olumlu olmakla birlikte bazı alanlardaki ekonomik özgürlüklerin etkilerin olumsuz olduğu sonucuna varan çalışmalar da mevcuttur. Bununla birlikte bu özgürlüklerin bütün ülkeler için homojen bir etkiye sahip olamayacağını ve gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler üzerinde farklı etkilerinin olacağını ifade eden çalışmalar da mevcuttur.

Özgürlükler genel anlamda refah ve gelişme için olmazsa olmazdır ancak özel anlamda sonuçlar bu doğrultuda her zaman gerçekleşmemektedir. Bu çalışmada parasal özgürlük, mali özgürlük ve hükümet harcamaları gibi kısa dönemli talep yönlü politikaların insani gelişme

üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda bu değişkenlerin özel anlamda refah ve kalkınma açısından bir etkisi uzun dönemde yoktur. Ticaret özgürlüğü ise insani gelişmeyi olumsuz yani negatif yönde etkilemektedir. Literatürde yapılan çalışmalar çoğunlukla büyüme odaklı olmakla birlikte kalkınma üzerine yapılan çalışmalardan da benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Kalkınma kavramının iktisadi büyümeyi kapsadığı düşünüldüğünde bu çalışmanın sonuçları literatürdeki sonuçlarla tutarlılık göstermektedir.

Ekonomik özgürlüklerin genel anlamda insani gelişmeye olumsuz bir etkiye sahip olduğu söylenemez ancak literatürdeki pek çok çalışmanın da işaret ettiği gibi ticaret özgürlüğü gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkeler için olumsuz bir etkiye sahip olduğu bu çalışmanın kapsamı dahilinde ulaşılabilecek bir sonuçtur. Gelişmiş ülkeler, gelişmiş sanayi, teknoloji ve kalifiye iş gücüne dayalı üretim olanaklarına sahiptirler. Bu nedenle uluslararası piyasalarda rekabet güçleri fazladır. Bu tür ülkeler için gümrük vergilerinin kalkmasının ve ticaret özgürlüğünün olumlu etki doğurması teorik olarak da anlaşılabilir bir durumdur. Ancak farklı pozisyonda bulunan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bu geçerli olmamaktadır. Teknoloji, sanayi ve kalifiye iş gücü anlamında görece daha zayıf durumda olan bu ülkelerin uluslararası piyasalarda rekabet güçlerinin gelişmiş ülkelere göre çok daha zayıf olduğu söylenebilir.⁴

Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ticari serbestleşme veya bir başka ifadeyle ticaret özgürlüğü için ekonomilerindeki yapısal sorunları gidermeleri gerekmektedir. Ticaret özgürlüğünün, insani gelişme üzerinde olumlu etki yaratması ancak bu ülkelerin gelişmiş ülke statüsüne çıkmalarıyla mümkün olacaktır ve bunun için öncelikle yapısal sorunlarını gidermeleri gerekmektedir.

Kaynakça

ABRAMS, A. Burton and LEWIS, A. Kenneth, 1995. Cultural and institutional determinants of economic growth: A cross-section analysis, *Kluwer Academic Publishers*, Public Choice S3: 273-289

⁴ Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkeler ve azgelişmiş ülkeler Dünya Bankasının kişi başına düşen milli gelire göre sınıflandırması baz alınarak yorumlanmıştır.

ACEMOĞLU, Daron, Robinson, James A. 2014. *Ulusların Düşüşü*, 7. Basım, İstanbul, Doğan Kitap, İstanbul

ACEMOĞLU, Daron, ROBINSON, James A. 2016. *Diktatörlük ve Demokrasinin Ekonomik Kökenleri*, 2. Basım, Bağlam Yayınları, İstanbul

ADKINS, C. Lee, MOOMAW, L. Ronald and SAVVIDES, Andreas, 2002. Institutions, Freedom and Technical Efficiency, *Southern Economic Journal* 2002, 69(1), 92-108

AKINCI, M., Yüce, G. ve Yılmaz, Ö., 2013. "Ekonomik Özgürlüklerin İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.14 Sayı 2,

ALATAŞ, Sedat, 2014. *Ekonomik Kalkınmayı Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Analiz*, Thesis (Graduate) T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

AREZKI, RABBAH vd., 2013. Testing the Prebisch-Singer Hypothesis since 1650: Evidence from Panel Techniques that Allow for Multiple Break, *IMF Working Paper*, Ağustos 2013,1-35

BALTAGI, BADI H., 2001. *Econometric Analysis, of Panel Data Second Edition*, John Wiley

BALTAGI, BADI, ve Diğerleri(2011). Testing for sphericity in a fixed effects panel data model *Econometrics Journal*, volume 14, pp. 25–47. doi: 10.1111/j.1368-423X.2010.00331.x

BARAN, PAUL A., 2007. *Büyümenin Ekonomi Politikası*, 1. Basım, , Eriş Yayınları, 2007

CEBULA J. RICHARD and CLARK J. R., 2012. Lessons from the experience of OECD nations on macroeconomic growth and economic freedom, 2004–2008, *Springer-Verlag Int Rev Econ* (2012) 59: 231–243

CHANG, He-Joon ve GABRIEL, Ilena, 2016. *Kalkınma Yeniden*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara

CHOI, I., 2001. Unit Root Tests for Panel Data, *Journal of International Money and Finance* 20: 249-272

ÇETİN, Halis, 2004. Özgürlüğe Karşı Güvenlik: Hayek'in "Kölelik Yolu" Eserini Yeniden Okumak, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, 1-23

DAWSON, W. John, 1998. Institutions investment and growth, new cross country a panel data evidence, *Western Economic Association International*, Economic Inquiry Vol. XXXVI, October 1998, 603-619

EMSEN, Ö. Selçuk ve DEĞER, M. Kemal, 2007. Ticari Ve Siyasal Liberalizasyon Ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Geçiş Ekonomileri Deneyimi, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 21 Haziran 2007 Sayı: 2, 161-195

ERCAN, F., 2009. *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, 5. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık

ERDEM, Ekrem ve TUĞCU, Can Tansel., 2012. New Evidence on the Relationship Between Economic Freedom and Growth: A Panel Cointegration Analysis for The Case of OECD, *Global Economy Journal*, Volume 12, Issue 3, 2012, Article 5

FARR W. Ken vd., 1998. Economic freedom, political freedom, and economic well-being: A causality analysis, *Cato Journal*, Vol. 18, No. 2

Fraser Institute, 2016. Economic Freedom of the World: 2016 Annual Report, [online] Available from: <https://www.fraserinstitute.org/studies/economic-freedom-of-the-world-2016-annual-report> [Accessed: 05.12.2016].

Freedom House, 2016. Freedom in the World Report, 2016, [online] Available from: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2016> [Accessed: 05.12.2016].

GÖNEL, Feride Doğan, 2013. *Kalkınma Ekonomisi*, 2. Basım, Ankara, Efil Yayınevi, 2013

GRANGER, Clive W. J. and NEWBOLD, P., 1974. Spurious Regressions in Econometrics, *Journal of Econometrics* 2, s.111-120

GUJARATI, Damodar, N., 2004. *Basic Econometrics*, fourth Edition, New York, McGraw-Hill

GÜNDÜZ, Orhan ve ESENGÜN, Kemal, 2007, Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Avrupa Birliği (15) Ülke Dış Ticareti Üzerine Etkileri, *Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2007, 24 (1), 43-49

HAAN, D. Jakob ve STURM, Jan-Egbert, 2000. On the relationship between economic freedom and economic growth, *European Journal of Political Economy* Vol. 16 _2000. 215–241

HADRI, KADDOUR vd., 2015. Synergy Between An Improved Covariate Unitroot Test And Cross-Sectionally Dependent Panel Data Unit Root Tests, *The Manchester School*, Vol 83 No. 6 676–700 December 2015 doi: 10.1111/manc.12080

HARVEY I. David vd. 2010. The Prebisch-Singer Hypothesis: Four Centuries Of Evidence *The Review of Economics and Statistics*, May 2010, 92(2): 367–377

HECKLEMAN, C. Jac, 2000. Economic freedom and economic growth: a short-run causal investigation, *Journal of Applied Economics*, Vol. III, No. 1 (May 2000), 71-9

Heritage Foundation, 2016. [online] Available from: <http://www.heritage.org/index/about> [Accessed: 05.12.2017].

HERWARTZ, Helmut ve WALLE M. Yabibal, 2014. Determinants of the link between financial and economic development: Evidence from a functional coefficient model, *Economic Modelling*, 37 (2014) 417–427

HUBERMAN, Leo, 2003. *Feodal Toplumdan Yirmi birinci Yüzyıla*, 5. Basım, İletişim Yayınları

İSLAM, Sadequl, 1995. Economic freedom, per capita income and economic growth, *Applied Economics Letters*, 1996, 3, 595–597

İNAL, A., 2009. *Durağan Olmayan Paneller ve Bir Uygulama*, Thesis (Graduate), T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana

KALKAN, Buğra, 2006, Kapitalizm ve Özgürlük Liberal Bir Ütopyaadan Biraz Daha Azı, *Liberal Düşünce*, Cilt: 11 No:44, 125-130

KAYNAK, Muhteşem, 2011. *Kalkınma İktisadı*, 4. Basım, Ankara, Gazi Kitabevi

KAZGAN, Gülten, 2005. *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, 4. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

KÖK R. vd. 2006. Zengin Ülkelerden Azgelişmiş Ülkelere Kaynak Aktarma Mekanizmasının Gerekliliği ve Evrensel Bölüşüm Parametresi Üzerine Bir Deneme, *Türkiye Ekonomi Kurumu, International Conference on Economics*, Ankara, 1-25

MADDALA, G. S., 2001. *Introduction to Econometrics*, Third Edition, John Wiley& Sons Ltd, England

MADDALA, G.S. and Wu Shaowen, 1999. A Comparative Study Of Unit Root Tests With Panel Data And A New Simple Test, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Special Issue (1999) 0305-9049

MARK, C. Nelson ve SUL, Donggyu, 2003. Cointegration Vector Estimation by Panel DOLS and Long-run Money Demand, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 65,5 (2003) 0305-9049,655-680

ONGAN, N. T., 2012. Yoksulluk ve Sosyal Politika, Emine Tahsin (Eds.), *Türkel Minibaş'a Armağan- Kriz, Kalkınma ve Türkiye Ekonomisi Seçme Yazılar*, 1. Basım içinde (365-382) ,İstanbul, Derin Yayınları

ORAL, İ. Orkun, 2014. *Demokratikleşme ve Ekonomik Özgürlüklerine Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkisi*, Thesis (PhD) T.C. Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ORTEGA, Bienvenido, CASQUERO, Antonio and SANJUÁN, Jesús, 2014. Growth In Human Development: The Role Of Corruption, *Journal of International Development J. Int. Dev.* 26, 974–998

OTERO J., Smith, J. P. ve GIULIETTI, M., 2005. *Testing for Seasonal Unit Roots in Heterogeneous Panels*, *Economics Letters*. 86: 229–235

PEDRONI, Peter, 1999. Critical Values For Cointegration Tests in Heterogeneous Panels With Multiple Regressors, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Special Issue (1999) 0305-9049

RAY, Elizabeth, Thompson, 2006. *The Effects Of Trade Liberalization Policies On Human Development In Selected Least Developed Countries*, Thesis (PhD), University of North Texas

PIATEK, Dawid, SZARZEC, Katarzyna and PILC Michal, 2013. Economic freedom, democracy and economic growth: a causal investigation in transition countries, *Post-Communist Economies*, 2013 Vol. 25, No. 3, 267–288

RANIS, Gustavo vd., 2000. Economic Growth and Human Development, *World Development* Vol. 28, No. 2, pp. 197-219

RODRIGUEZ, Francisco, 2007. Openness and Growth: What Have We Learned?, *DESA Working Paper* No. 51 ST/ESA/2007/DWP/51, 1-25

RODRIK, Dani, 2009. *Tek Ekonomi Çok Reçete*, Eflatun Yayınevi, Ankara

SCHUMPETER, Joseph A. 2012. *The Theory of Economic Development*, 1. Basım, Transaction Publishers, New Jersey-USA

SCULLY, Gerald, W., 2002. Economic freedom, government policy and the trade-off between equity and economic growth, *Kluwer Academic Publishers Public Choice* 113: 77–96

SMITH, Adam 2005. *Wealth of Nations*, Pennsylvania State University-USA, Electronic Classics Series Available from: <http://www.rrojasdatabank.info/Wealth-Nations.pdf> [Accessed: 22.12.2016].

SPINDLER, Z. A. ve VANSSAY D. X., 1994. Freedom and growth: Do constitutions matter?, *Kluwer Academic Publishers* 78: 359-372

STILGLITZ, Joseph E., 2006. *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*, 4. Basım, Plan Yayıncılık, İstanbul

ŞENSES, Fikret, 2004. Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?, *ERC Working Paper in Economic* 04/09 August 2004

ŞENSES, Fikret, 2016. *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul

TATOĞLU, Ferda Yerdelen, 2013. *İleri Panel Veri Analizi*, 2. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık

TODARO, Michalel ve SMITH, Stephan, 2009. *Economic Development*, 10. Basım, London, Pearson Education Limited

ÜNSAL, Erdal, 2007. *İktisadi Büyüme*, 1. Basım, Ankara, İmaj Yayınları

VLASTOU, Ioanna, 2010. Forcing Africa to open up to trade: is it worth it?, *The Journal of Developing Areas*, Volume 44, Number 1, Fall 2010 pp. 25-3

YALMAN, İlkay Noyan ve SANDALCILAR, A.R. ve DEMIRKOPARAN F., 2011. Özgürlükler ve Ekonomik Kalkınma: Latin Amerika ve Türkiye, *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 431-444

YARDIMCI, Pınar, 2006. İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F Dergisi*, Sayı 10, Yıl 9, Haziran 2006, 96-115

YARDIMCIOĞLU, Fatih ve Gülmez, Ahmet, 2013. Türk Cumhuriyetlerinde İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi / 2013 Cilt: VIII Sayı: I*

YELDAN, Erinç, 2002. Neoliberal Küreselleşme ideolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler, *Praksis 7*, 19-34

YÜLEK, Murat, 1997. İçsel Büyüme Teorileri Gelişmekte olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine, *Ankara Hazine Dergisi*, Sayı 6, 1-15

Jevons Paradoksu: Enerji Etkinliği ve Rebound Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

Merter AKINCI¹, Haktan SEVINÇ², Ömer YILMAZ³

Jevons Paradox: An Econometric Analysis on Energy Efficiency and Rebound Effect

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 21.12.2017

Date Accepted: 18.01.2018

JEL Classification:

C32

O13

Q43

Keywords:

Jevons Paradox,

Rebound Effect,

Energy Efficiency

ABSTRACT

In this study, the effects of energy efficiency, rebound effect, on energy production, consumption, saving, import as well as inflation and current account deficit are examined using time series analysis in the period of 1967-2015 in Turkish economy. Firstly, in order to determine the stationary level of the variables ADF and PP unit root tests are used and the results show that all of the variables considered within the model are stationary at the first difference level. Second, the finding of Johansen-Juselius cointegration analyze reveals the existence of long-run relationships among variables, and Granger causality analysis reflects at least the validity of one-way causal links among variables. The findings of the VEC analysis point out that the Jevons Paradox or rebound effect is valid in the Turkish economy, which means that energy consumption rises as energy efficiency and production increases. In addition, the findings show that depending on increasing energy consumption energy import level rises and therefore current account deficit and inflation begin to deteriorate, also.

¹ Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, makinci86@gmail.com

² Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, haktansevinc@hotmail.com

³ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü Öğretim Üyesi, omeryilmaz@atauni.edu.tr

Özet

Bu çalışmada, enerji etkinliği olarak ifade edilen rebound etkisinin enerji üretimi, tüketimi, tasarrufu ve ithalatının yanı sıra enflasyon ile cari işlemler açığı üzerindeki etkileri 1967-2015 dönemi için Türkiye ekonomisi itibariyle zaman serisi analizleri kullanılarak incelenmiştir. İlk olarak, değişkenlerin durağanlık bilgilerinin tespit edilebilmesi için ADF ve PP birim kök testleri kullanılmış ve sonuçlar, model kapsamında değerlendirilen değişkenlerin birinci fark düzeyinde durağan olduğunu göstermiştir. İkinci olarak, Johansen-Juselius eşbütünleşme test sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin geçerli olduğunu yansıtmış ve Granger nedensellik bulguları ise değişkenler arasında en azından tek yönlü nedensellik bağlarının geçerli olduğunu ortaya koymuştur. VEC modeli analiz sonuçları, enerji verimliliği ve üretimindeki artışa bağlı olarak enerji tüketiminin arttığını ifade eden Jevons Paradoksu ya da rebound etkisinin Türkiye ekonomisinde geçerli olduğunu göstermiştir. İlave tahmin bulguları, enerji tüketimindeki artış doğrultusunda enerji ithalat düzeyinin yükseldiğini ve böylece cari işlemler açığı ile enflasyonun bozulma eğiliminde olduğunu da yansıtmıştır.

Anahtar Kelimeler: Jevons Paradoksu, Rebound Etkisi, Enerji Etkinliği

1. Giriş

İster gelişmiş ister azgelişmiş olsun çoğu ülkenin temel ekonomi politikalarının odak noktasını oluşturan enerji üretimi hususu, sürdürülebilir bir iktisadi yapının ana parçalarından biri olarak kabul edilmekte ve enerji üretiminin etkin teknolojik gelişmeler yardımıyla gerçekleştirilmesi ülke ekonomilerinin temel nüvesini oluşturmaktadır. Başta sanayi sektörü olmak üzere tüm sektörlerin ana ihtiyaçlarını oluşturan enerji girdisi, teknoloji politikalarının enerji verimliliğini artıracak alanlara yönlendirilmesine ve yeni enerji kaynaklarının bulunma çabasına neden olmakta ve ülke ekonomilerinin çarklarını sürdürülebilir bir boyutta döndürebilmek için ana gereklilikler ekseninde değerlendirilmektedir. Öyle ki, vahşi kapitalizm ya da emperyal hegemonya altında ve tamamen “demokratik” gerekçelerle yeni enerji kaynaklarına ulaşılma çabası, enerjiye duyulan gereksinimin boyutunu gözler önüne sermektedir. Söz konusu bu gereksinim özellikle 1970’li yıllarda kendini gösteren petrol

şoklarının etkisiyle büyük bir ivme kazanmış ve ülkeler yeni teknolojik gelişmeler yardımıyla bir taraftan enerji üretimini ve verimliliğini artırmaya odaklanmış ve diğer taraftan da girdi maliyetlerini azaltmaya çalışmışlardır. Söz konusu bu süreç hem yeni teknolojiler kanalıyla üretimi ve etkinliği artırmak hem de tüketimin azalmasına neden olacak şekilde enerji tasarrufunun hızlanmasına zemin hazırlayacak kapsamda tasarlanmıştır. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken temel nokta, enerji üretimi artırılırken hayat standartlarında ve enerji hizmet kalitesinde bir kötüleşme olmaksızın toplam enerji tüketiminin azaltılması ve böylece enerji etkinliğinin sağlanarak enerji tasarrufuna ilave bir katkı yaratılmasıdır.

İfade edilen enerji etkinliği kavramının aksine, tüketim alışkanlıklarının gittikçe artan bir ivme kazandığı günümüz tüketim toplumlarında enerji etkinliği kavramı paradoksal bir yapı arz etmeye ve enerji talebi tüm dünyada hızlı bir artış göstermeye başlamıştır. İronik bir biçimde “yakıt tasarrufu sağlayan bir araba alıp daha çok seyahat edebiliriz”, “akıllı televizyon alıp internete bağlanabiliriz” ya da “daha ince bir cep telefonu alıp yüksek renk çözünürlüğü ve hızından daha çok yararlanabilir” tarzındaki düşünce kalıpları, enerji üretimi paralelinde enerji tüketiminin de artması yönünde eğilimler ortaya çıkarmaktadır. Enerji üretimi ve etkinliğinin artmasına bağlı olarak bir “geri tepme” etkisinin ortaya çıkıp enerji tüketiminin hızlanması hususu iktisat literatüründe *rebound etkisi* olarak adlandırılmaktadır. *Rebound etkisi* ilk kez Jevons (1865) tarafından yapılan öncü çalışma ile literatüre kazandırıldığından dolayı *Jevons Paradoksu* olarak da bilinmektedir. Etkin bir işleyişe haiz olan buhar motorlarının kömür tüketimini azalttığını ve kömür tüketimindeki azalmaların ise kömür fiyatlarını düşürdüğünü vurgulayan Jevons, bu sürecin sadece kömüre erişebilen insan sayısını artırmakla kalmadığını, aynı zamanda kömür talebini yükselttiğini ve böylece genişleyen dalgalar halinde kömür tüketiminin arttığını ifade etmiştir. Bu bağlamda *rebound etkisi*, artan enerji etkinliği ve böylece düşen enerji fiyatları dolayısıyla elde edilen iktisadi kazançların daha fazla enerji tüketimine neden olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Buluş ve Topallı, 2011: 356). Jevons tarafından belirtilen kömür üretimi, etkinliği ve tüketimine ilişkin açıklamalar Brookes (1978), Khazzoom (1980) ve Saunders (1992) tarafından yapılan çalışmalarla birlikte sistematik hale getirilmiş ve enerji etkinliğindeki artışların düşen fiyatlar nedeniyle enerji tüketimindeki artışları uyaracağı sonucu Saunders (1992) tarafından *Khazzoom-Brookes Postülası* olarak adlandırılmıştır.

Makro ölçekte *rebound* etkileri *doğrudan* ve *dolaylı etkiler* olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Isıtma, aydınlatma ve pişirme gibi bireysel enerji hizmetlerini kapsayan *doğrudan rebound etkisi*, artan enerji etkinliği nedeniyle enerji üretiminin yükselmesi ve bu bağlamda düşen enerji fiyatları doğrultusunda enerji tüketiminin artmasını ifade etmektedir. *Doğrudan rebound etkisi* tüketici kesimi söz konusu olduğunda *ikame* ve *gelir etkisi* olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. *İkame etkisi*, yüksek bir fayda düzeyine erişmek ve bu fayda düzeyini sürdürebilmek için daha ucuz olan enerji hizmetlerinin daha pahalı olanlarla ikame edilmesi esasına dayanmaktadır. *Gelir etkisi* ise, enerji etkinliğindeki artışlara paralel olarak artan reel gelirin daha fazla enerji tüketimine olanak sağlaması ve böylece daha yüksek bir fayda düzeyine erişilmesi olarak tanımlanmaktadır. *Doğrudan rebound etkisi* üretici kesimi söz konusu olduğunda *ikame* ve *çıktı etkisi* olarak iki kısma ayrılmaktadır. *İkame etkisi*, veri bir çıktı düzeyini üretebilmek için daha ucuz enerji kaynaklarının sermaye, emek ve diğer üretim faktörleriyle ikame edilmesi olarak tanımlanmaktadır. *Çıktı etkisi* ise, enerji etkinliğindeki artış dolayısıyla üretim maliyetlerinden elde edilen tasarrufların daha yüksek çıktı üretimine imkân tanınması ve enerji dâhil olmak üzere bütün girdi tüketiminin yükselmesi olarak ifade edilmektedir (Sorrell, 2007: 4).

Dolaylı rebound etkisi, enerji etkinliği dolayısıyla elde edilen parasal tasarrufların nasıl kullanıldığı üzerine odaklanmaktadır. Örneğin yakıt tasarrufu sağlayan araç kullanımı dolayısıyla elde edilen parasal tasarrufların otomobil yerine uçak ile seyahate yönlendirilmesi ve bu durumun da enerji verimliliğinden elde edilen tasarrufları olumsuz etkilemesidir. *Dolaylı rebound etkisi* de iki kısım altında incelenmektedir: *İçerilmiş enerji etkileri* ve *ikincil etkiler*. *İçerilmiş enerji etkileri*, enerji etkinliğinde artış sağlayabilmek için gereksinim duyulan enerji tüketim ihtiyacını yansıtmaktadır. Termal enerji sistemlerinin kurulabilmesi ve üretimin sağlanabilmesi için ihtiyaç duyulan enerji girdisi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. *İkincil etkiler* ise, enerji etkinliğindeki artışın bir sonucu olarak enerji maliyetlerinde sağlanan tasarrufların çıktı seviyesini artırması ve buradan hareketle de elde edilmesi için enerji gereksinimine ihtiyaç duyan sermaye, emek ve diğer üretim faktörlerinin kullanımının hızlanmasıdır (Sorrell, 2007: 2, 4).

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye ekonomisinde 1967-2015 dönemi itibariyle *rebound etkisinin* enerji tüketimi başta olmak üzere enerji üretimi, tasarrufu ve ithalatının yanı sıra ekonomik büyüme, enflasyon, cari açık ve çevre üzerindeki etkilerini zaman serisi analizleri yardımıyla incelemektir. Bu kapsam dâhilinde çalışma beş bölümden oluşturulacaktır. İkinci bölümde, konu ile ilgili literatürde yer alan çalışmalar tanıtılacak, üçüncü bölümde ise çalışmanın veri seti ve metodolojisi sunulacaktır. Uygulama bulgularının tanıtıldığı dördüncü bölümü takiben çalışma, genel bir değerlendirilmenin yapıldığı sonuç bölümü ile sonlandırılacaktır.

2. Literatür Özeti

Gerek gelişmiş gerekse azgelişmiş çeşitli ülkeler itibariyle uygulamaya konan enerji etkinliği politikaları yalnızca kişi başına düşen enerji tüketiminin artmasını değil, aynı zamanda minimum enerji kullanarak maksimum enerji üretimi, dağıtımı ve tüketimini sağlamaktır. Bir diğer ifadeyle, enerji üretimi ve tüketimi konusunda Pareto optimalitenin sağlanması ulaşılmak istenen temel politika hedefi haline gelmekte ve enerji tasarruflarının artırılarak ülke ekonomilerinin makro ekonomik istikrarı sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu amaç dâhilinde enerji etkinliği ve *rebound etkisi* üzerine hem uygulamalı hem de teorik düzeyde yapılan çalışmalar dikkate alınan dönem, ülke ve sektör farklılaşması gibi parametrelerin yanı sıra uygulanan ekonometrik analiz teknikleri açısından farklılık arz etmektedir. Söz konusu bu farklılıklar, analiz sonuçlarından elde edilen politika öngörülerinin de değişiklik arz etmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda Tablo 1, literatürde *rebound etkisi* bağlamında dikkate alınan çalışmalara ait özet bilgileri sunmaktadır.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar(lar)	Ülke	Yöntem	Bulgular
Greene (1992)	ABD	Zaman Serisi Analizi	Amerikan ekonomisindeki hafif araç kullanımının ortaya çıkardığı rebound etkisinin 1966-1989 dönemi için hesaplandığı çalışma, rebound etkisinin oldukça düşük bir seviyede gerçekleştiğini ve etkinin %5-%15 aralığında ortaya çıktığını göstermiştir. Bununla birlikte, yakıt tasarrufu sağlayan teknik gelişmeler sonucunda kendini gösteren enerji tasarrufunun minibüslerle yapılan yolculukları artırdığı ve böylece enerji tasarrufundan istenen sonuçların alınmadığı da belirtilmiştir.
Haas ve Biermayr (2000)	Avusturya	Panel Veri Analizi	Avusturya’da merkezi ısıtma sistemlerinin rebound etkisine neden olup olmayacağı sorusu üzerine temellendirilen çalışma, rebound etkisinin mikro bazda %20-%30 arasında değiştiğini göstermiştir.
Bentzen (2004)	ABD	Dinamik Zaman Serisi Analizi	Amerikan imalat sanayinde enerji etkinliğindeki bir artışın rebound etkisi yarattığı ve bu etkinin ise yaklaşık %24 oranında olduğu gözlenmiştir.
Grepperud ve Rasmussen (2004)	Norveç	Hesaplanabilir Genel Denge Analizi	Ekonomideki altı sektörde (kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı, metal üretimi, kimyasal ve mineral ürünler, finans ve sigorta, balıkçılık ve karayolu taşımacılığı) iki önemli enerji kaynağı olan elektrik ve petrol için rebound etkisini araştırılmıştır. Araştırma sonuçları imalat sanayi sektörlerinde rebound etkisinin %100’den küçük olmakla beraber uzun dönemde daha yüksek olduğunu göstermiştir.
Jin (2007)	Güney Kore	Lineer Olmayan Zaman Serisi Analizi	Makro düzeyde uzun ve kısa dönemli rebound etkisinin sırasıyla %30 ve %38 olduğunu gösteren analiz bulguları, mikro düzeyde ise bu etkinin %57-%70 arasında değiştiğini göstermiştir. Genel olarak geri tepme etkisinin söz konusu olmadığı görüldüğü analiz sonuçları, enerji etkinliğindeki artışların enerji tüketimini azalttığını yansıtmıştır.
Small ve Van Dender (2007)	ABD	Eşanlı Denklemler Sistemi	Kısa ve uzun dönemli rebound etkisi sırasıyla %4.5 ve %22.5 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte reel gelirden meydana gelen artışların rebound etkisini azaltabileceği de öngörülmüştür.
Brannlund vd. (2007)	İsveç	Panel Veri Analizi	Enerji etkinliğinde meydana gelen %20 oranında bir artışın karbondioksit emisyonlarını %5 oranında artırdığı ve bu artışın telafi edilebilmesi için karbon vergilerinin %130 oranında yükseltilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.
Sorrell vd. (2009)	OECD	Panel Veri Analizi	OECD ülkelerinde hanehalkı enerji hizmetlerinde doğrudan rebound etkisinin büyüklüğünün hesaplandığı analiz sonuçları, söz konusu etkinin %30’den daha az olduğunu göstermiştir.
Turner (2009)	İngiltere	Hesaplanabilir Genel Denge Analizi	Rebound etkisinin enerji talebi üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin olduğu gözlenmekle birlikte söz konusu bu etkinin gelir ve rekabet gibi faktörler tarafından negatif yönlü bir etkiye dönüştürülebileceği belirlenmiştir.
Nassen ve Holmberg (2009)	İsveç	Panel Veri Analizi	Tüketim kalıbındaki değişmelerin artan gelir düzeyine bağlı olduğunun belirtildiği çalışma, bir sektördeki enerji kullanımından elde edilen tasarrufların diğer sektörlerdeki enerji kullanımını artırabileceğini göstermiştir. Enerji etkinliğinde sağlanan gelişmelerin genellikle %5-%15 aralığında bir rebound etkisi ortaya çıkardığını yansıtan analiz bulguları, söz konusu bu etkinin fiyat esnekliklerine bağlı olarak kendini gösterebileceğini de yansıtmıştır. Ayrıca rebound etkisinin ısınma ve ulaşım sektörlerinde daha yoğun olduğu ve etkinin %10-%20 aralığında gerçekleştiği de vurgulanmıştır.
Ouyang vd. (2010)	Çin	Panel Veri Analizi	En az %30 seviyesine erişebilen rebound etkisinin toplam enerji talebini uyararak enerji tüketim düzeyini artırdığı belirtilmiştir.

Tablo 1. Literatür Özeti (Devam)

Yazar(lar)	Ülke	Yöntem	Bulgular
Yetişkul ve Şenbil (2010)	Dünyadaki 75 Kent	Stokastik Sınır Regresyon Modeli	Kentsel yoğunluğun hem özel ulaşımda hem de toplu taşımada enerji verimliliğini artırdığı, ayrıca özel ulaşım için yakıt maliyetlerinin enerji verimliliğini belirleyen en önemli bağımsız değişken olduğu ve toplu taşıma için izli yolların varlığının enerji verimliliğini yükselttiği belirlenmiştir. Ancak gelişmiş ülkelerde toplu taşımanın daha çok enerji harcamasının, bu ülkelerdeki kullanım azlığı ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.
Hens vd. (2010)	Belçika	Yatay Kesit Analizi	Ev yalıtımı sonucunda ortaya çıkan rebound etkisinin büyüklüğünü hesaplamaya çalışan yazarlar, yeterli bir ısı yalıtımı olmayan evlerdeki doğrudan rebound etkisinin iyi bir ısı yalıtımına sahip olan evlere kıyasla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.
Wang vd. (2012)	Çin	LA-AIDS	Analiz sonuçları, %96'lık rebound etkisi nedeniyle enerji etkinlik artışının enerji tüketimini azaltmadığını ve enerji tasarrufunun ancak %4 seviyesinde kaldığını göstermiştir. Bununla birlikte, hanehalkı tüketim harcamalarındaki artışla rebound etkisinin azalma eğilimine girdiği tespit edilmiştir.
Lin ve Liu (2012)	Çin	Malmquist Endeks Analizi	Yazarlar tarafından elde edilen analiz sonuçları, 1981-2009 döneminde teknoloji temelli enerji rebound etkisinin %53.2 olduğunu göstermiş ve enerji tüketimi ile emisyonun azaltılabilmesi iktisadi politika araçlarının etkin kullanılması gerekliliğini ortaya koymuştur.
Saunders (2013)	ABD	Panel Veri Analizi	Faaliyette bulunan 30 sektörde ortaya çıkan rebound etkisinin istatistiki bakımdan anlamlı olduğunu yansıtan analiz sonuçları, bireysel sektörler bazında bu etkinin artan ya da azalan bir seyir ortaya koyduğunu yansıtmıştır. Diğer taraftan, enerji dışı faktörlerden kaynaklanan teknoloji kazançlarının enerji tüketimini artırdığı da ifade edilmiştir.
Yu vd. (2013)	Çin	Logit Regresyon Modeli	Analiz sonuçları; soğutucular, elektrikli fanlar, televizyonlar ve bilgisayarlarda rebound etkisinin olmadığını, buna karşın klimalar, çamaşır makineleri, mikro dalga fırınlar ve otomobillerde ise önemli bir rebound etkisinin geçerli olduğunu göstermiştir. Yazarlar tarafından otomobillerdeki rebound etkisi %100.79 olarak hesaplanmıştır.
Evans ve Schafer (2013)	ABD	Yatay Kesit Analizi	ABD'de havacılık sektöründe rebound etkisinin araştırıldığı analiz sonuçları, yakıt tasarruflu hava araçlarının hava ulaşımına olan talebi artırdığını göstermiş ve rebound etkisinin %19 olduğunu yansıtmıştır. Ayrıca, enerjinin etkin kullanımı sağlanırken enerji tüketiminin artmasına bağlı olarak karbon salınımının yükseldiği de gözlenmiştir.
Schleich vd. (2014)	Almanya	Panel Veri Analizi	Ampul kullanımı yerine daha yüksek enerji tasarrufu sağlayan floresan lamba kullanımının ortaya çıkardığı doğrudan rebound etkisinin büyüklüğünü hesaplayan çalışma, ortalama bir ampulün rebound etkisinin %6 civarında olduğunu, floresan lambalarda ise söz konusu etkinin %3'ün altında kaldığını göstermiştir.
Lin ve Liu (2015)	Çin	Panel Veri Analizi	Kır ve kent ayrımına gitmek suretiyle konutların neden olduğu rebound etkisini ölçen çalışma, kentlerde yer alan konutlara kıyasla kırsal bölgelerdeki konutların daha fazla rebound etkisine yol açtığını göstermiş, ancak kırsal bölgelerdeki konutların kentsel bölgede bulunanlara olan yakınsama sürecine bağlı olarak rebound etkisinin azalacağını ortaya koymuştur. Ayrıca yazarlar, Çin'deki konut inşasının her yıl %20 oranında ilave elektrik tüketimine neden olduğunu da belirtmişlerdir.

3. Veri Seti ve Metodolojik Altyapı

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye ekonomisinde 1967-2015 dönemi itibariyle *rebound etkisinin* enerji tüketimi başta olmak üzere enerji üretimi, tasarrufu ve ithalatının yanı sıra ekonomik büyüme, enflasyon, cari açık ve çevre üzerindeki etkilerini zaman serisi analizleri yardımıyla incelemektir. İlgili dönemin dikkate alınmasının temel nedeni, verilere ulaşılma imkânından kaynaklanmıştır. Enerji etkinliğini (*rebound etkisi*) tespit edebilmek amacıyla enerji üretimi ve enerji tüketimi veri setinden yararlanılmış ve bu veri seti “bir kiloton ham petrolün yakılması ile açığa çıkan enerji miktarı (*kt of oil equivalent*)” cinsinden ifade edilmiştir. *Rebound etkisinin* hesaplanabilmesi için gerekli olan enerji tasarrufu verileri ise, enerji üretimi ile enerji tüketimi arasındaki farkın dikkate alınması suretiyle oluşturulmuştur. Diğer taraftan, enerji etkinliği serisinin oluşturulması için ihtiyaç duyulan beklenen enerji üretimi serisi, “enerji ithalatında bulunmak yerine⁴ ithalatta kullanılan kaynakların enerji üretimine aktarılabilmesi sonucunda gerçekleştirilebilecek olan potansiyel üretim” hipotetik varsayımından hareketle hesaplanmıştır. Dolayısıyla, enerji etkinliği serisinin oluşturulması için gereklilik duyulan beklenen tasarruflar, beklenen enerji üretimi serisinden gerçekleşen enerji tüketimi serisinin çıkarılması sonucunda elde edilmiştir. Genel bir ifadeyle belirtmek gerekirse ilgili veri setleri,

$$\text{Gerçekleşen Enerji Tasarrufu} = \text{Enerji Üretimi} - \text{Enerji Tüketimi} \quad (1)$$

$$\text{Beklenen Enerji Üretimi} = \left(\frac{\text{Gerçekleşen Enerji Üretimi} * \text{Enerji İthalatı}}{100} \right) + \text{Gerçekleşen Enerji Üretimi} \quad (2)$$

$$\text{Beklenen Enerji Tasarrufu} = \text{Beklenen Enerji Üretimi} - \text{Gerçekleşen Enerji Tüketimi} \quad (3)$$

$$\text{Rebound Etkisi} = \frac{\text{Beklenen Enerji Tasarrufu} - \text{Gerçekleşen Enerji Tasarrufu}}{\text{Beklenen Enerji Tasarrufu}} \quad (4)$$

formülleri yardımıyla hesaplanmıştır. Enerji etkinliğinde adı geçen *rebound etkisini* ölçmek için kullanılan (4) numaralı formülde tam bir başarı %0 ile ifade edilirken, *rebound etkisinin* tam bir başarısızlığı ise %100 ile ifade edilmektedir. Diğer taraftan, cari işlemler bilançosu açıklarının gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı, kişi başına düşen reel gayri safi yurt

⁴ Enerji ithalatı, toplam enerji kullanımının yüzdesi olarak ifade edilmektedir.

içi hasılanın büyüme oranı, enerji kullanımının bir yüzdesi olarak enerji ithalatı, enerji kullanımından sağlanan tasarruf, bir kiloton ham petrolün yakılması ile açığa çıkan enerji tüketimi ve enerji üretimi, tüketici fiyat endeksi itibariyle ölçülen enflasyon düzeyi ve kişi başına düşen karbon salınımı değişkenleri kurulacak olan modellerin bağımlı değişkenlerini oluşturmaktadır. Analizlerde kullanılacak olan veri setleri, Dünya Bankası (World Bank) ve Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin resmi internet sitelerinden derlenmiştir.

Zaman serisi verileri dikkate alındığında üzerinde durulması gereken temel husus, analizlerde kullanılan değişkenlere ait veri setinin durağan olup olmadığının saptanmasıdır. Durağan olmayan verilerle tahmin edilen bir model Granger ve Newbold (1974)'un ifade ettiği gibi, gerçekte olmayan ilişkilerin varmış gibi görünmesi olarak tanımlanabilen sahte regresyonlara neden olabilmektedir. Bu nedenle, model çözümlerinde kullanılacak olan değişkenlerin durağan olup olmadıkları Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ile belirlenecektir. ADF ve PP birim kök testlerinde kullanılan süreç, genel bir ifadeyle (5) numaralı denklem yardımıyla gösterilebilir:

$$\Delta Y_t = \alpha + \gamma Trend + \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

(5) numaralı denklemde yer alan Y , durağanlık testine konu olan değişkeni; Δ , birinci derece fark operatörünü; γ , doğrusal zaman trendini; ε , hata terimini ve k ise bağımlı değişken gecikme sayısını göstermektedir (Taban, 2008: 155). ADF ve PP testleri, tahmin edilen (5) numaralı regresyon denkleminde ρ 'nun sifıra eşit olup olmadığını test etmektedir. H_0 hipotezi, yani $\rho = 0$ reddedilebiliyorsa, Y değişkeninin orijinal seviyesinde durağan olduğuna, aksi durumda durağan olmadığına karar verilmektedir (Yamak ve Küçükkale, 1997: 6).

Değişkenlere ait durağanlık bilgilerinin elde edilmesini takiben söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin geçerli olup olmadıklarının araştırılması amacıyla eşbütünleşme testlerinden yararlanılmaktadır. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin test edilebilmesi için modellerde kullanılan her değişkenin en az birinci dereceden bütünleşik ve aynı zamanda değişkenlerin bütünleşme derecelerinin de eşit olması gerektiği önermesinin

dikkate alındığı ve Johansen (1988, 1991, 1995) ve Johansen-Juselius (1990) tarafından literatüre kazandırılan Johansen-Juselius eşbütünleşme testi,

$$\Delta x_t = \alpha(\beta' x_{t-1} - \beta_0 - \beta_{1t}) - \gamma_0 - \gamma_{1t} + \sum_{j=1}^k \Gamma_j \Delta x_{t-j} + \varepsilon_t \quad (6)$$

regresyonu kullanılarak yapılmaktadır. Burada x_t , t döneminde gözlenen değişkenlerin $px1$ vektörünü; α , pxr katsayılar matrisini; β , r eşbütünleşik vektörlerini tanımlayan pxr katsayılar matrisini; β_0 , eşbütünleşik vektörler için kesikli $rx1$ vektörünü; β_1 , eşbütünleşik vektörlerde lineer deterministik trendlerine olanak tanıyan $rx1$ katsayılar vektörünü; γ_0 , denklemdaki $px1$ kesikli vektörünü; γ_1 , $px1$ lineer trend katsayılar vektörünü ve $\Gamma_j, j=1 \dots k$ 'ya kadar olan ve gecikme uzunluğunu tanımlayan pxp matrislerini ifade etmektedir.

Modelde dikkate alınan değişkenler arasında bir sebep-sonuç ilişkisi olup olmadığı ise Granger (1964, 1969) tarafından literatüre kazandırılan nedensellik analizi ile araştırılacaktır. X ve Y gibi iki değişken arasındaki ilişkinin yönünün araştırıldığı Granger nedenselliğine, değişkenler arasında eşbütünleşik ilişkilerin elde edilmesine bağlı olarak Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kapsamında eşbütünleşme analizinden elde edilen hata terimleri (EC) ilave edilmekte ve kısa dönemde ortaya çıkan hata paylarının uzun dönemde giderilip giderilemeyeceğinin cevabı aranmaktadır. İki değişken arasındaki Granger nedensellik ilişkisi (7) ve (8) numaralı kalıplar yardımıyla incelenmektedir:

$$Y_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_i X_{t-i} + \varepsilon_{1t} EC_{r,t-1} + u_{1t} \quad (7)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^n \gamma_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \zeta_i Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} EC_{r,t-1} + u_{2t} \quad (8)$$

Analizlerde kullanılacak olan bağımsız değişkenin bağımlı değişkenler üzerindeki etkilerini sınavabilmek adına Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)'nden yararlanılmıştır. Bünyesinde eşbütünleşik ilişkileri ihtiva eden VECM analizinde kısa dönemli düzenleme dinamikleri tespit edilirken, içsel değişkenlerin uzun dönemli davranışlarının kendi

eşbütünleşik ilişkilerine yakınsayabilmeleri için bir sınırlama katsayısı getirilmekte ve temel model,

$$\Delta X_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \psi_i \Delta Z_{t-i} + \lambda EC_{t-1} + e_t \quad (9)$$

olarak gösterilebilmektedir. (9) numaralı eşitlikte, ΔX 'de meydana gelen sapmaların etkisi; kendisi, ΔY ve ΔZ tarafından açıklanmaktadır. β_i , γ_i ve ψ_i katsayıları ise kısa dönem parametreleridir. λ katsayısı, EC_{t-1} şeklindeki gecikmeli hata terimlerinin hız ayarlama parametreleri olarak da ifade edilen hata düzeltme katsayısıdır. VECM sisteminde hız ayarlayan parametrenin istatistiki olarak sıfırdan farklı olması gerekmektedir. Eğer denklemdeki hız ayarlama parametresi sıfır ise, uzun dönem denge ilişkisi ortaya çıkmamakta ve model, hata düzeltme niteliği taşımamaktadır (Yapraklı, 2007: 75-76). Bu bağlamda, ilgili değişkenlerin uzun dönemli denge değerine yaklaşabilmesi için hata düzeltme parametresine ait katsayının negatif ve istatistikî bakımdan anlamlı olması gerekmektedir.

4. Uygulama Bulguları

Zaman serisi analizleri, değişkenlerin durağan olup olmadıklarının araştırıldığı birim kök testleri ile başlamaktadır. Tablo 2, ADF ve PP birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Değişkenlerin tamamının sabitli, sabitli-trendli ve sabitsiz-trendsiz ADF ve PP testlerine tabi tutulduğu dikkate alındığında, bütün değişkenlerin her iki birim kök analiz tekniği itibarıyla birinci fark düzeylerinde durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 2. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF Birim Kök Testi Sonuçları					
	Sabitli		Sabitli & Trendli		Sabitsiz & Trendsiz	
	Seviye	Birinci Fark	Seviye	Birinci Fark	Seviye	Birinci Fark
Rebound	-1.715(8)	-3.615(7)***	0.492(10)	-5.541(9)***	-2.785(8)***	-2.798(7)***
Büyüme	-1.996(0)	-7.899(1)***	-1.924(0)	-7.806(1)***	-1.252(0)	-7.990(1)***
Enerji İthalatı	-2.371(0)	-6.294(0)***	-2.636(0)	-6.613(0)***	3.179(0)	-2.175(7)**
Enerji Tasarruf	1.331(0)	-6.923(0)***	-1.566(0)	-6.882(1)***	4.491(0)	-4.977(0)***
Enerji Tüketim	0.443(0)	-6.807(0)***	-2.280(0)	-6.826(0)***	3.813(0)	-5.289(0)***
Enerji Üretim	-0.500(1)	-4.168(0)***	-2.875(2)	-4.129(0)**	1.753(1)	-3.546(0)***
Enflasyon	-2.036(0)	-8.206(0)***	-2.028(0)	-8.332(0)***	-1.236(0)	-8.296(0)***
Cari Açık	-1.384(2)	-8.359(1)***	-1.780(2)	-8.263(1)***	-0.408(2)	-8.366(1)***
Çevre	-0.644(0)	-6.881(0)***	-3.149(0)	-6.809(0)***	2.903(0)	-5.678(0)***
Kritik Değerler	* : -2.606 ** : -2.936	* : -2.606 ** : -2.936	* : -3.198 ** : -3.533	* : -3.198 ** : -3.533	* : -1.611 ** : -1.949	* : -1.611 ** : -1.949

	***: -3.605	***: -3.605	***: -4.219	***: -4.219	***: -2.624	***: -2.624
PP Birim Kök Testi Sonuçları						
Değişken	Sabitli		Sabitli & Trendli		Sabitli & Trendsiz	
	Seviye	Birinci Fark	Seviye	Birinci Fark	Seviye	Birinci Fark
Rebound	-1.122(3)	-3.707(0)***	-2.440(2)	-3.891(2)**	-1.163(4)	-3.592(0)***
Büyüme	-1.083(4)	-6.580(1)***	-2.003(4)	-6.318(2)***	-1.391(4)	-6.961(2)***
Enerji İthalatı	-2.375(3)	-6.322(3)***	-2.630(2)	-6.619(3)***	2.407(4)	-5.086(4)***
Enerji Tasarruf	2.674(3)	-6.974(5)***	-1.355(10)	-4.531(4)***	5.514(9)	-5.020(3)***
Enerji Tüketim	1.515(5)	-7.324(8)***	-2.367(1)	-8.329(10)***	8.062(8)	-5.267(2)***
Enerji Üretim	-0.336(4)	-4.072(1)***	-1.860(4)	-4.031(1)**	2.360(4)	-3.378(1)***
Enflasyon	-1.901(2)	-8.378(5)***	-1.840(4)	-9.303(9)***	-1.082(5)	-8.477(5)***
Cari Açık	-3.268(4)**	-11.169(3)***	-3.977(4)**	-11.024(3)***	-1.920(4)*	-11.173(3)***
Çevre	-0.581(7)	-7.541(8)***	-3.272(2)*	-7.395(8)***	3.259(5)	-5.673(2)***
Kritik Değerler	* : -2.599	* : -2.599	* : -3.183	* : -3.183	* : -1.612	* : -1.612
	** : -2.923	** : -2.923	** : -3.506	** : -3.506	** : -1.947	** : -1.947
	*** : -3.574	*** : -3.574	*** : -4.161	*** : -4.161	*** : -2.614	*** : -2.614

Not: ADF testinde parantez içindeki değerler ilgili değişkene ait optimum gecikme uzunluklarını yansıtmakta olup, bu değerler maksimum 10 gecikme uzunluğu üzerinden Schwarz Bilgi Kriteri kullanılarak elde edilmiştir. PP testinde ise parantez içindeki değerler, Newey-West kriterine göre belirlenen optimum gecikme uzunluklarını ifade etmektedir. *, ** ve *** işaretleri ilgili değişkenin sırasıyla %10, %5 ve %1 önem seviyesinde durağan olduğunu yansıtmaktadır.

Modelde dikkate alınan değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin söz konusu olup olmadığını araştırabilmek amacıyla yapılan ve çoklu ilişkileri dikkate alan Johansen-Juselius eşbütünleşme test sonuçları Tablo 3’de sunulmuştur. Analiz bulguları, model kapsamına dâhil edilen ilgili değişkenler arasında dört adet eşbütünleşik vektörün olduğunu yansıtmakta ve dolayısıyla da eşbütünleşik ilişkilerin geçerliliğini göstermektedir. Bu bağlamda, *rebound etkisinin* çeşitli ekonomik göstergeler ile uzun dönemli iktisadi ilişkiler içerisinde olabileceğini ve ilgili değişkenler arasında en azından tek yönlü nedensellik ilişkisinin beklenebileceğini söylemek mümkündür.

Tablo 3. Çoklu İlişkileri Dikkate Alan Johansen-Juselius Eşbütünleşme Test Sonuçları

Sıfır Hipotezi	Alternatif Hipotez	İz İstatistiği	%1 Kritik Değer	%5 Kritik Değer	Maksimum Özdeğer İstatistiği	%1 Kritik Değer	%5 Kritik Değer
$r = 0$	$r = 1$	240.702***	191.818	179.508	73.583***	61.350	54.965
$r \leq 1$	$r = 2$	167.118***	154.803	143.669	46.571	55.035	48.877
$r \leq 2$	$r = 3$	120.547**	121.743	111.780	34.890	48.658	42.772
$r \leq 3$	$r = 4$	85.656**	92.713	83.937	27.413	42.233	36.630
$r \leq 4$	$r = 5$	58.243	67.636	60.061	25.321	35.726	30.439
$r \leq 5$	$r = 6$	32.921	46.571	40.174	15.385	29.060	24.159
$r \leq 6$	$r = 7$	17.535	29.513	24.275	10.099	22.251	17.797
$r \leq 7$	$r = 8$	7.436	16.361	12.320	5.271	15.091	11.224
$r \leq 8$	$r = 9$	2.164	6.940	4.129	2.164	6.940	4.129

Not: Maksimum 10 gecikme uzunluğu dikkate alınarak hesaplanan optimum gecikme uzunluklarının belirlenmesinde Schwarz Bilgi Kriteri kullanılmıştır. ** ve *** işaretleri adı geçen sektörlere ait ilgili değişkenler arasında sırasıyla %5 ve %1 önem seviyesinde eşbütünleşik ilişkilerin olduğunu yansıtmaktadır.

Model kapsamında dikkate alınan değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin bulunması, söz konusu değişkenler arasında en azından tek yönlü de olsa bir nedensellik ilişkisinin olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda hazırlanan Tablo 4, Granger nedensellik test sonuçlarını yansıtmaktadır.

Tablo 4. Granger Nedensellik Analiz Sonuçları

Değişken Çifti	Nedenselliğin Yönü	F İstatistiği	Olasılık Değeri	EC_{t-1}
Modelin Optimum Gecikme Uzunluğu: 1				
Δ Rebound- Δ Enerji Üretim	→	1.966*	0.085	-0.103*
Δ Enerji Üretim- Δ Rebound	-	0.477	0.493	-0.141
Modelin Optimum Gecikme Uzunluğu: 2				
Δ Rebound- Δ Enerji Tüketim	→	2.098***	0.004	-0.267**
Δ Enerji Tüketim- Δ Rebound	-	0.004	0.947	0.057
Modelin Optimum Gecikme Uzunluğu: 2				
Δ Rebound- Δ Enerji İthalatı	→	6.557***	0.000	-0.360***
Δ Enerji İthalatı- Δ Rebound	-	1.799	0.142	-0.356
Modelin Optimum Gecikme Uzunluğu: 1				
Δ Rebound- Δ Enerji Tasarrufu	→	2.675**	0.039	-0.334**
Δ Enerji Tasarrufu- Δ Rebound	-	0.259	0.612	-0.244
Modelin Optimum Gecikme Uzunluğu: 4				
Δ Rebound- Δ Büyüme	-	0.156	0.958	0.103
Δ Büyüme- Δ Rebound	-	0.016	0.999	-0.087
Modelin Optimum Gecikme Uzunluğu: 1				
Δ Rebound- Δ Enflasyon	→	2.128*	0.087	-0.117*
Δ Enflasyon- Δ Rebound	-	0.099	0.753	0.042
Modelin Optimum Gecikme Uzunluğu: 1				
Δ Rebound- Δ Cari Açık	→	3.554***	0.003	-0.441***
Δ Cari Açık- Δ Rebound	-	0.097	0.756	-0.103
Modelin Optimum Gecikme Uzunluğu: 2				
Δ Rebound- Δ Çevre	-	0.177	0.837	-0.111
Δ Çevre- Δ Rebound	-	1.257	0.295	0.163
Modelin Optimum Gecikme Uzunluğu: 1				
Δ Enflasyon- Δ Cari Açık	→	2.742***	0.008	-0.318**
Δ Cari Açık- Δ Enflasyon	→	1.993*	0.076	-0.223*

Not: Δ , ilgili değişkene ait olan fark operatörünü yansıtmaktadır. Modellerin optimum gecikme uzunlukları, Schwarz Bilgi Kriteri dikkate alınarak maksimum 10 gecikme uzunluğu üzerinden hesaplanmıştır. *, ** ve *** işaretleri ilgili değişkenler arasında sırasıyla %10, %5 ve %1 önem seviyesinde nedensellik ilişkilerinin olduğunu yansıtmaktadır.

Tablo 4’de sunulan Granger nedensellik analiz bulguları, enerji verimliliği olarak ifade edilen *rebound etkisi* ile iktisadi büyüme ve çevre değişkenleri arasında herhangi bir sebep-sonuç bağının geçerli olmadığını yansıtmıştır. Enerji etkinliğinin ekonomik büyüme süreci ile ilişkilendirilemeyeceğini ve ekonomik büyümenin ise en azından enerjiden sağlanan etkinlik pahasına gerçekleştirilemeyeceğini yansıtan analiz bulguları, enerji etkinliğinin çevre dostu bir yapıya sahip olamayacağını da ortaya koymuştur. Diğer taraftan analiz sonuçları, *rebound*

etkisinden enerji üretimi, tüketimi, ithalatı ve tasarrufuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkilerinin varlığını da göstermiştir. Enerji etkinliğindeki bir değişimin enerji üretim ve tüketim düzeyini etkileyebildiği ve tüketim düzeyinin değişmesine paralel olarak enerji ithalatı ile tasarrufunun da etkilenebildiği analiz sonuçları itibariyle görülmüştür. İlaveten, *rebound etkisinden* enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin ortaya çıkması, enerji etkinliği dolayısıyla hacmi değişen enerji tüketimi ve dolayısıyla enerji ithalatına kuşku ile bakılmasına zemin hazırlayabilmektedir. Enerji etkinliğindeki bir değişimin enerji üretimini, enerji tüketimine kıyasla daha düşük düzeylerde etkilemesi, söz konusu kuşku artıracak ilave bir etki yaratabilmektedir. Enerji etkinliği ile birlikte bir taraftan enerji ithalatının ve diğer taraftan da enflasyon düzeyinin değişebilmesi, enerji etkinliğinden cari açığa doğru tek yönlü bir nedensellik bağı oluşturabileceğini işaret etmektedir. Kaldı ki, enflasyon ve cari açık değişkenleri arasında çift yönlü bir nedensellik bağlantısının elde edilmesi, söz konusu yorumları güçlendirir bir nitelik taşımaktadır.

İfade edilen yorumların tutarlı bir zeminde değerlendirilebilmesi için enerji etkinliğinin diğer değişkenler üzerinde ortaya çıkarabileceği etkilerin büyüklüklerinin hesaplanması gerekmektedir. Gerekli hesaplamaların yapılabilmesi için kullanılan VEC modeli,

$$\Delta \text{Enerji Üretimi}_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta \text{Enerji Üretimi}_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_i \Delta \text{Rebound}_t + \sum_{i=1}^p \psi_i \Delta \text{Rebound}_{t-i} + \lambda EC_{t-1} + e_t \quad (10)$$

olarak ifade edilebilir. Bu kapsam dâhilinde hazırlanan Tablo 5, VEC analiz bulgularını yansıtmaktadır.

Tablo 5. VEC Modeli Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayı(Olasılık)	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayı (Olasılık)
ΔEnerji Üretim	Sabit	320.990 [*] (0.082)	ΔEnerji Tüketim	Sabit	23.161 ^{**} (0.021)
	ΔEnerji Üretim(-1)	0.470 ^{***} (0.004)		ΔEnerji Tüketim(-1)	0.048(0.783)
	ΔRebound	113.77 [*] (0.075)		ΔEnerji Tüketim(-2)	-0.166(0.350)
	ΔRebound(-1)	240.509(0.891)		ΔRebound	313.947 ^{***} (0.004)
	ΔRebound(-2)	-200.954(0.907)		ΔRebound(-1)	32.340 [*] (0.073)
	ΔRebound(-3)	-582.588(0.596)		ΔRebound(-2)	43.137(0.675)
	ΔRebound(-4)	39.412(0.969)		ΔRebound(-3)	6.278(0.914)
	ΔRebound(-5)	518.864(0.587)		ΔRebound(-4)	-21.196(0.702)
ΔRebound(-6)	74.140(0.933)	ΔRebound(-5)	-12.948(0.799)		
EC _{t-1}	-0.027 [*] (0.096)	ΔRebound(-6)	-41.134(0.387)		
Modele Ait İstatistikler			Modele Ait İstatistikler		
R²: 0.315 F-İstatistiği: 1.932[*] Prob(F): 0.087 DW: 2.132			R²: 0.393 F-İstatistiği: 1.983[*] Prob(F): 0.064 DW: 1.919		
Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayı(Olasılık)	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayı (Olasılık)
ΔEnerji İthalatı	Sabit	0.343(0.103)	ΔEnerji Tasarrufu	Sabit	-2023.84 ^{***} (0.002)
	ΔEnerji İthalatı(-1)	0.135 ^{***} (0.005)		ΔEnerji Tasarrufu(-1)	0.027(0.869)
	ΔEnerji İthalatı(-2)	0.055(0.753)		ΔEnerji Tasarrufu(-2)	-0.228(0.177)
	ΔEnerji İthalatı(-3)	0.004(0.971)		ΔRebound	-20594.47 ^{***} (0.001)
	ΔEnerji İthalatı(-4)	0.021(0.865)		ΔRebound(-1)	-346.255 [*] (0.095)
	ΔRebound	23.926 ^{***} (0.000)		ΔRebound(-2)	-4523.53(0.434)
	ΔRebound(-1)	1.589 ^{**} (0.022)		ΔRebound(-3)	-406.860(0.902)
	ΔRebound(-2)	0.324(0.940)		ΔRebound(-4)	2173.355(0.491)
	ΔRebound(-3)	0.104(0.966)		ΔRebound(-5)	1942.304(0.497)
	ΔRebound(-4)	1.031(0.642)		ΔRebound(-6)	3060.347(0.255)
	ΔRebound(-5)	-0.850(0.375)		EC _{t-1}	-0.223 ^{**} (0.029)
ΔRebound(-6)	-1.001(0.268)				
EC _{t-1}	-0.447 ^{***} (0.000)				
Modele Ait İstatistikler			Modele Ait İstatistikler		
R²: 0.860 F-İstatistiği: 16.884^{***} Prob(F): 0.000 DW: 1.918			R²: 0.360 F-İstatistiği: 2.002[*] Prob(F): 0.071 DW: 1.904		
Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayı(Olasılık)	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayı (Olasılık)
ΔBüyüme	Sabit	-0.170(0.862)	ΔEnflasyon	Sabit	-1.674(0.651)
	ΔBüyüme(-1)	0.504 ^{***} (0.001)		ΔEnflasyon(-1)	0.153 ^{**} (0.039)
	ΔRebound	3.225(0.155)		ΔRebound	35.464 ^{**} (0.022)
	ΔRebound(-1)	-4.124(0.704)		ΔRebound(-1)	10.690 [*] (0.36)
	ΔRebound(-2)	-6.876(0.532)		ΔRebound(-2)	28.264(0.496)
	ΔRebound(-3)	3.126(0.655)		ΔRebound(-3)	18.654(0.473)
	ΔRebound(-4)	0.547(0.933)		ΔRebound(-4)	2.512(0.919)
	ΔRebound(-5)	4.735(0.432)		ΔRebound(-5)	-9.514(0.677)
ΔRebound(-6)	-7.144(0.208)	ΔRebound(-6)	-10.147(0.631)		
EC _{t-1}	-0.157 [*] (0.079)	EC _{t-1}	-0.137 [*] (0.081)		
Modele Ait İstatistikler			Modele Ait İstatistikler		
R²: 0.211 F-İstatistiği: 1.953[*] Prob(F): 0.091 DW: 2.118			R²: 0.226 F-İstatistiği: 1.926[*] Prob(F): 0.093 DW: 2.031		
Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayı(Olasılık)	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayı (Olasılık)
ΔCari Açık	Sabit	0.193(0.593)	ΔÇevre	Sabit	0.055 [*] (0.067)
	ΔCari Açık(-1)	0.285 [*] (0.086)		ΔÇevre(-1)	0.039 [*] (0.073)
	ΔRebound	16.074 ^{***} (0.001)		ΔRebound	0.821(0.338)
	ΔRebound(-1)	5.136 ^{**} (0.031)		ΔRebound(-1)	-0.021(0.947)
	ΔRebound(-2)	1.980 [*] (0.067)		ΔRebound(-2)	0.041(0.897)
	ΔRebound(-3)	-3.278(0.217)		ΔRebound(-3)	-0.058(0.763)
	ΔRebound(-4)	-3.039(0.224)		ΔRebound(-4)	-0.046(0.801)
	ΔRebound(-5)	2.165(0.353)		ΔRebound(-5)	-0.017(0.915)
ΔRebound(-6)	1.352(0.519)	ΔRebound(-6)	-0.059(0.706)		
EC _{t-1}	-0.319 ^{**} (0.013)	EC _{t-1}	-0.043 [*] (0.063)		
Modele Ait İstatistikler			Modele Ait İstatistikler		
R²: 0.884 F-İstatistiği: 4.203^{***} Prob(F): 0.001 DW: 2.024			R²: 0.170 F-İstatistiği: 0.849 Prob(F): 0.567 DW: 1.979		
Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayı(Olasılık)	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayı (Olasılık)
ΔCari Açık	Sabit	-0.138(0.666)	ΔEnflasyon	Sabit	0.385(0.880)
	ΔCari Açık(-1)	0.367 ^{**} (0.013)		ΔEnflasyon(-1)	0.207 ^{**} (0.039)
	ΔEnflasyon	0.021 [*] (0.090)		ΔCari Açık	1.334 ^{**} (0.021)
	ΔEnflasyon(-1)	0.006(0.736)		ΔCari Açık(-1)	0.853(0.485)
	EC _{t-1}	-0.556 [*] (0.067)		EC _{t-1}	-0.465 ^{**} (0.033)
Modele Ait İstatistikler			Modele Ait İstatistikler		
R²: 0.441 F-İstatistiği: 3.563^{***} Prob(F): 0.008 DW: 2.094			R²: 0.680 F-İstatistiği: 3.953^{***} Prob(F): 0.000 DW: 2.110		

Not: Δ, ilgili değişkene ait fark operatörünü temsil etmektedir. Parantez içindeki değerler, maksimum 10 gecikme uzunluğu üzerinden Schwarz Bilgi Kriterine göre saptanmış olan optimum gecikme uzunluklarını yansıtmaktadır.

*, ** ve *** işaretleri ilgili değişkenin sırasıyla %10, %5 ve %1 önem seviyesinde anlamlı olduğunu vurgulamaktadır. EC_{t-1} , eşbütünleşme denklemlerinden elde edilen hata düzeltme mekanizmasıdır.

Granger nedensellik bulgularını destekleyen ve Tablo 5’de gösterilen VEC modeli analiz sonuçları, enerji etkinliğinin ekonomik büyüme ve çevre üzerinde istatistiki bakımdan anlamlı sonuçlar ortaya koyamadığını yansıtmaktadır. Enerji etkinliğinin artması paralelinde enerji üretiminin oldukça kısıtlı düzeylerde artırılabilmesi, ekonomik büyüme sürecinin ise enerji verimliliğine anlamlı bir cevap verememesi, enerjinin makroekonomik bağlamda optimum sonuçlar verecek biçimde kullanılmadığının bir göstergesi niteliğindedir. Özellikle çevreye duyarlı bir enerji üretim ve etkinliğinin uluslararası platformda temel politika hedeflerinden biri olmasına rağmen, enerji etkinliğinin çevre boyutu üzerinde anlamlı etkiler ortaya çıkaramaması enerji politikaları kapsamında etkin işleyişin henüz tesis edilemediği şüphesini uyandırmaktadır. Diğer taraftan, enerji verimliliğinin artmasına karşın enerji tasarrufunun azaldığını ve böylece enerji tüketiminin ivme kazandığını gösteren model tahmin bulguları, *Jevons paradoksunun* ortaya çıktığını, bir diğer ifadeyle *rebound etkisinin* Türkiye ekonomisi için geçerli olduğunu öne sürmektedir. Enerji etkinliği karşısında bir taraftan enerji üretiminin kısıtlı düzeyde artması ve diğer taraftan ise enerji tasarrufunun azalarak enerji tüketiminin ivme kazanması, Türkiye ekonomisinde enerji ithalatının yükselmesine ve böylece enflasyonist eğilimlerinin açığa çıkmasına yol açarak, sarmal bir döngüye sebebiyet verebilmektedir. Türkiye ekonomisinde uzun yıllardır süregelen ve adeta kronikleşen cari açık probleminin arkasındaki temel dinamiklerden biri ve belki de en önemlisi, enerji verimliliğinin arzulanan düzeyde sağlanamaması ve enerji etkinliği sağlansa bile söz konusu etkinliğin üretim potansiyelinden ziyade tüketimi harekete geçiren dinamikleri uyarmasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu bu bulgu, *rebound etkisi* ile birlikte cari açıkta meydana gelen artış şeklinde tezahür edebilmekte ve analiz sonuçlarından gözlenebilmektedir. Enerji ithalatı ve enflasyonla sonuçlandığı söylenebilen *rebound etkisinin* Türkiye ekonomisinde cari açık-enflasyon sarmalına yol açtığı da öne sürülebilmektedir. *Rebound etkisine* bağlı olarak artan enflasyonun cari açığı tetiklediği ve cari açıkların ise yeniden enflasyonist eğilimlere yol açtığını gösteren Tablo 5, cari açık-enflasyon sarmalının kendini gösterebilme potansiyelinin yüksekliğine vurgu yapmaktadır. Model tahmin süreçlerine dâhil edilen hata düzeltme katsayılarının istatistiki bakımdan anlamlı olmaları, kısa dönemde *rebound etkisi* nedeniyle ortaya çıkabilecek dengesizliklerin uzun dönemde giderilebileceğini yansıtmaktadır. Diğer

taftan, kurulan modellerin çoğunlukla bir bütün olarak anlamlı olmaları ve otokorelasyon problemini bünyelerinde barındırmamaları, modellerin tutarlılığının bir göstergesi niteliğindedir.

5. Sonuç

Jevons paradoksunun geçerliliğinin sınındığı bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde 1967-2015 dönemi itibariyle enerji etkinliği olarak adlandırılan *rebound etkisinin* enerji tüketimi başta olmak üzere enerji üretimi, tasarrufu ve ithalatının yanı sıra ekonomik büyüme, enflasyon, cari açık ve çevre üzerindeki etkileri zaman serisi analizleri yardımıyla incelenmiştir.

Bu kapsamda ilk olarak serilerin durağanlık bilgileri ADF ve PP birim kök testleri yardımıyla incelenmiş ve analiz sonuçları model kapsamında incelenen tüm değişkenlerin birinci fark düzeyinde durağan olduğunu göstermiştir. Değişkenlere ait durağanlık bilgilerinin elde edilmesini takiben ikinci aşamada, çoklu ilişkileri dikkate alan Johansen-Juselius eşbütünleşme modeli çerçevesinde uzun dönemli ilişkilerin geçerliliği sınanmış ve bulgular değişkenler arasında koentegre, yani eşbütünleşik ilişkilerin varlığını kanıtlamıştır. *Rebound etkisi* ile ekonomik büyüme ve çevre arasında herhangi bir sebep-sonuç ilişkisinin ortaya çıkmadığını gösteren Granger nedensellik bulguları, *rebound etkisi* ile dikkate alınan diğer altı değişken arasında en azından tek yönlü nedensellik ilişkilerinin kendini gösterdiğini ortaya koymuştur. Granger nedensellik bulgularını destekleyen VEC modeli analiz sonuçları ise, enerji etkinliğinin ekonomik büyüme ve çevre üzerinde istatistiki bakımdan anlamlı sonuçların olmadığını göstermiştir. Diğer taraftan, enerji verimliliğinin artması paralelinde enerji üretiminde kısıtlı artışların ortaya çıktığını, enerji tasarrufunun azaldığını ve böylece enerji tüketiminin ivme kazandığını gösteren model tahmin bulguları, *Jevons paradoksunun* kendini gösterdiğini, bir diğer ifadeyle *rebound etkisinin* Türkiye ekonomisi için geçerli olduğunu yansıtmıştır. Enerji etkinliği karşısında bir taraftan enerji üretiminin istatistiki bakımdan düşük bir anlamlılık düzeyinde etkilenmesi ve diğer taraftan ise enerji tasarrufunun azalarak enerji tüketiminin artması, Türkiye ekonomisinde enerji ithalatının yükselmesine, enflasyonist eğilimlerinin açığa çıkmasına ve cari açığın boyutlarının genişlemesine yol açabilmektedir. Türkiye ekonomisinde uzun yıllardır süregelen ve adeta kronikleşen cari açık probleminin arkasındaki temel dinamiklerden biri ve belki de en önemlisi, enerji verimliliğinin arzulanan

düzye sağlanamaması ve enerji etkinliği sağlansa bile söz konusu etkinliğin üretim potansiyelinden ziyade tüketimi harekete geçiren dinamikleri uyarmasından kaynaklanmaktadır. Artan cari açıkların ise enflasyonla karşılıklı bir etkileşim içinde olması ise cari açık-enflasyon sarmalına neden olabilmektedir.

Türkiye ekonomisinde enerji etkinliğinin artırılma çabasına karşın enerji üretiminde benzer bir başarının sağlanamaması bir taraftan ekonomik büyüme sürecine dinamizm kazandırabilmek adına gerekli olan enerji üretiminin desteklenememesi problemini açığa çıkarabilmekte ve diğer taraftan da tüketim alışkanlıklarına bağlı olarak daha fazla enerji tüketimine yol açabilmektedir. Enerji etkinliğine rağmen bir taraftan üretimin istenilen düzeylere çekilememesi ve diğer taraftan da tüketimin artması, *enerji geri tepmesi* olarak adlandırılan bir süreci ortaya çıkarabilmektedir. Diğer taraftan, enerji tüketiminin artması paralelinde enerji tasarrufunun azalma eğiliminde olması enerji ithalatının gittikçe artmasına ve enflasyonist eğilimlerinin en azından artan enerji ithalatı nedeniyle yükselmesine neden olabilmektedir. Yükselen enflasyon oranlarının cari açıkları yeniden tetikleyici bir rol oynaması, ülke ekonomisinin kaçınılmaz bir biçimde cari açık-enflasyon sarmalına yönelmesi ile sonuçlanabilmektedir. Ekonomik büyümeye ivme kazandıramayan, üretimde istenilen düzeyde etkinliği sağlayamayan ancak enerji tüketim düzeyini sürekli yükselten enerji politikalarının cari denge ve enflasyon gibi çeşitli makroekonomik dengeleri bozacağı açıktır. Bu bağlamda, enerji tüketimini sınırlandıran veya enerjinin daha verimli kullanılmasına olanak sağlayan bir iktisadi politika, oldukça kısıtlayıcı da olsa en azından kısa dönemde çözüm olarak dikkate alınabilir. Uzun dönemde ise enerji verimliliğinin yanı sıra enerji üretimi, tüketimi ve tasarrufu konusunda toplumu bilinçlendirecek bir eğitim reformu etkin sonuçlar verebilecektir. Bir diğer ifadeyle, toplumsal bilinç duygusunun harekete geçirilerek enerji tüketimi ve tasarrufu konusunda algı ve eğitim sürecinin pekiştirilmesi, çeşitli tüketim politikalarının gözden geçirilmesi ve enerji üretimi konusunda optimaliteyi sağlayan teşvik ve önlemlerle etkinliğin artırılması temel hareket noktaları olabilir. Stanford (2013) tarafından da vurgulandığı üzere; tüketicilerin, gelecekte sağlayabileceği faydaları göz önünde bulundurmaksızın enerji verimliliği fazla olan ürünleri nispi olarak yüksek fiyatları dolayısıyla satın almaktan çekinmeleri ve çoğunlukla cari dönemde ceplerinden çıkacak paraya odaklanmaları, düşük enerji verimliliğinde çalışan malların satın alınması yönünde eğilimler doğurabilmektedir. Söz konusu bu süreç, bir taraftan enerji verimliliğinin enerji üretimine ve ekonomik büyümeye

dönüştürülmesini zorlaştırabilmekte, diğer taraftan da enerji tüketiminin etkinsizlik pahasına artmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla devletin, enerji verimliliği yüksek olan ürünlerin ölçek ekonomileri kapsamında daha fazla üretilmesini teşvik edecek makroekonomik politikaları hayata geçirmesi gerektiği söylenebilir. Ayrıca, klasik enerji üretim kaynaklarına ilaveten yenilenebilir enerji üretimine odaklanarak çevreye duyarlı enerji sistemlerinin geliştirilmesi, iktisadi politika süreci bağlamında değerlendirilmelidir.

Kaynaklar

- BENTZEN, J. (2004). “Estimating the Rebound Effect in US Manufacturing Energy Consumption”, *Energy Economics*, 26(1), 123-134.
- BRANNLUND, R., GHALWASH, T. and NORDSTRÖM, J. (2007). “Increased Energy Efficiency and the Rebound Effect: Effects on Consumption and Emissions”, *Energy Economics*, 29(1), 1-17.
- BROOKES, L. (1979). “A Low-Energy Strategy for the UK by G. Leach et al.: A Review and Reply”, *Atom*, 269, 3-8.
- BULUŞ, A. and TOPALLI, N. (2011). “Energy Efficiency and Rebound Effect: Does Energy Efficiency Save Energy?”, *Energy and Power Engineering*, 3, 355-360.
- EVANS, A. and SCHAFFER, A. (2013). “The Rebound Effect in the Aviation Sector”, *Energy Economics*, 36, 158-165.
- GRANGER, C. W. J. and NEWBOLD, P. (1974). “Spurious Regressions in Econometrics”, *Journal of Econometrics*, 12(2), 111-120.
- GRANGER, C. W. J. (1964). *Spectral Analysis of Economic Time Series*, New Jersey: Princeton University Press.
- GRANGER, C. W. J. (1969). “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods”, *Econometrica*, 37(3), 424-438.

-
- GREENE, D. L. (1992). “Vehicle Use and Fuel Economy: How Big Is the Rebound Effect?”, *The Energy Journal*, 13(1), 117-143.
- GREPPERUD, S. and RASMUSSEN, I. (2004). “General Equilibrium Assessment Ofr Ebound Effects”, *Energy Economics*, 26, 261-262.
- HAAS, R. and BIERMAYR, P. (2000). “The Rebound Effect for Space Heating: Empirical Evidence from Austria”, *Energy Policy*, 28(6-7), 403-410.
- HENS, H., PARIJS, W. and DEURINCK, M. (2010). “Energy Consumption for Heating and Rebound Effects”, *Energy and Buildings*, 42(1), 105-110.
- JEVONS, W. S. (1865). *The Coal Question; an Inquiry Concerning the Progress of the Nation, and the Probable Exhaustion of Our Coal-Mines*. 2nd Ed., London: Macmillan.
- JIN, S. H. (2007). “The Effectiveness of Energy Efficiency Improvement in a Developing Country: Rebound Effect of Residential Electricity Use in South Korea”, *Energy Policy*, 35(11), 5622-5629.
- JOHANSEN, S. (1988). “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- JOHANSEN, S. (1991). “Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models”, *Econometrica*, 59, 1551-1580.
- JOHANSEN, S. (1995). *Likelihood-Based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models*, Oxford: Oxford University Press.
- JOHANSEN, S. and JUSELIUS, K. (1990). “Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Applications to the Demand for Money”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- KHAZZOOM, J. D. (1980). “Economic Implications of Mandated Efficiency in Standards for Household Appliances”, *The Energy Journal*, 1(4), 21-40.

-
- LIN, B. and LIU, X. (2012). “Dilemma between Economic Development and Energy Conservation: Energy Rebound Effect in China”, *Energy*, 45(1), 867-873.
- LIN, B. and LIU, X. (2015). “A Study on the Energy Rebound Effect of China’s Residential Building Energy Efficiency”, *Energy and Buildings*, 86, 608-618.
- NASSEN, J. and HOLMBERG, J. (2009). “Quantifying the Rebound Effects of Energy Efficiency Improvements and Energy Conserving Behaviour in Sweden”, *Energy Efficiency*, 2(3), 221-231.
- OUYANG, J., LONG, E. and HOKAO, K. (2010). “Rebound Effect in Chinese Household Energy Efficiency and Solution for Mitigating It”, *Energy*, 35(12), 5269-5276.
- SAUNDERS, H. D. (1992). “The Khazzoom-Brookes Postulate and Neoclassical Growth”, *The Energy Journal*, 13(4), 131-148.
- SAUNDERS, H. D. (2013). “Historical Evidence for Energy Efficiency Rebound in 30 US Sectors and a Toolkit for Rebound Analysts”, *Technological Forecasting and Social Change*, 80(7), 1317-1330.
- SCHLEICH, J., MILLS, B. and DÜTSCHKE, E. (2014). “A Brighter Future? Quantifying the Rebound Effect in Energy Efficient Lighting”, *Energy Policy*, 72, 35-42.
- SMALL, K. A. and VAN DENDER, K. (2007). “Fuel Efficiency and Motor Vehicle Travel: The Declining Rebound Effect”, *The Energy Journal*, 28(1), 25-51.
- SORRELL, S. (2007). “The Rebound Effect: An Assessment of the Evidence for Economy-Wide Energy Savings from Improved Energy Efficiency”, *UK Energy Research Centre Project Report*.
- SORRELL, S., DIMITROPOULOS, J. and SOMMERVILLE, M. (2009). “Empirical Estimates of the Direct Rebound Effect: A Review”, *Energy Policy*, 37(4), 1356-1371.

-
- STANFORD, J. (2013), *Herkes İçin İktisat: Kapitalist Sömürüyü Anlama Kılavuzu*, (Çev. Tuncel Öncel), İkinci Baskı, İstanbul: Yordam Kitap.
- TABAN, S. (2008). “Türkiye’de Enflasyon-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”, *TİSK Akademi*, 3(5), 144-167.
- TURNER, K. (2009). “Negative Rebound and Disinvestment Effects in Response to an Improvement in Energy Efficiency in the UK Economy”, *Energy Economics*, 31(5), 648-666.
- WANG, H., ZHOU, P. and ZHOU, D.Q. (2012). “An Empirical Study of Direct Rebound Effect for Passenger Transport in Urban China”, *Energy Economics*, 34, 452-460.
- YAMAK, N. ve KÜÇÜKKALE, Y. (1997). “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *İktisat İşletme ve Finans*, 12(131), 5-14.
- YAPRAKLI, S. (2007). “Ticari ve Finansal Dışa Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, *Ekonometri ve İstatistik*, 5, 67-89.
- YETİŞKUL, E. ve ŞENBİL, M. (2010). “Kentsel Ulaşım Sektöründe Enerji Verimliliği: Uluslararası Bir Karşılaştırma”, *METU JFA*, 27(1), 185-200.
- YU, B., ZHANG, J. and FUJIWARA, A. (2013). “Evaluating the Direct and Indirect Rebound Effects in Household Energy Consumption Behavior: A Case Study of Beijing”, *Energy Policy*, 57, 441-453.

Linear and Non-Linear Causality Tests of Stock Price and Real Exchange Rate Interactions in Turkey

Gözde YILDIRIM¹, Zafer ADALI²

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 20.10.2017

Date Accepted: 25.11.2017

JEL Classification:

G10

G12

G17

Keywords:

Linear and Non-Linear

Causality Analysis,

Stock Price and Real

Exchange Rate

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine whether there is a causality relationship between stock price and real exchange rates in Turkey. Within this context, the study employs monthly data for real exchange rates based on consumer price index and BIST 100 index as representing stock prices that cover the periods from January 2005 to August 2017. On the other side, Granger causality test, Toda-Yamamoto causality analysis and Diks and Panchenko nonlinear causality test used for this purpose. As a result, Linear Granger causality, Toda-Yamamoto and Nonlinear Granger causality tests reveal that there is a casual relationship between real exchange rate and stock price in Turkish economy for the period of 2005:01 - 2017:08 and the direction of the causality is from stock price to exchange rate. This evidence can be interpreted as the changes in stock prices may strongly have influences on the success of foreign exchange rate policies.

¹ Ph.D. Student, Anadolu University, Institute of Social Sciences, Eskisehir, Turkey, E-mail: gozdeyildirim@anadolu.edu.tr

² Res. Asst., Artvin Çoruh University, The Department of Economics, Artvin, Turkey, E-mail: zaferadali@artvin.edu.tr

---

1. Introduction

Exchange rate and stock market have been compelling research topic for both policymakers and researchers since both of them play a vital role in the development of any country's economy. Especially, in recent years, studies on the linkage between exchange rate and stock price have received increasing attention on the grounds that many developed and developing countries have witnessed the high level of fluctuations both in exchange rates and stock prices. In addition to the price fluctuations, globalization, financial innovation, flexible exchange rate system and free capital mobility have been seen as other reviving reasons by researchers for analyzing the linkage between exchange rates and the stock market.³ Valid evidences obtained by these analyses become more critical for investors and policymakers because they will be able to properly revise their position and reduce their risks through these evidences. However, theoretical explanations for these interactions offer more satisfied and prevalence consensus considering the causality direction and degree of influence whereas empirical studies have provided a great variety of results.

With respect to the theoretical view, flow-oriented model or the traditional approach is one of the theoretical sights in order to determine the causal direction between stock prices and exchange rates. In the flow-oriented model, Dornbush and Fisher (1980) identified that exchange rate is positively associated with stock price and causality is observed as the direction from exchange rates to stock prices. Trade balance performance and current account mainly determine exchange and thus an increase in exchange rate leads to the expansions of country international trade competitive. As a result, the country experiences higher export and lower import in which local firms' stock value increase because of current and future cash flow. Many studies have tested the validity of the flow-oriented model and their results supported that exchange rates positively impact on stock price through international competitiveness and trade balance (Chiang *et. al.*, 2000; Wu, 2000; Fang, 2002, Pan *et al.*, 2007; Alagidede *et al.*, 2011; Apaydın and Şahin, 2017(b).

Furthermore, the stock-oriented approach is considered as another sight in terms of the relationship between exchange rate and stock price and is developed by Branson *et. al.* (1977).

---

³ See also, Apaydın and Şahin (2017a).

On contrary to flow-oriented model, the stock price can determine the exchange rate. However, the stock-oriented approach is comprised of portfolio balance models and monetary models (Branson, 1983; Frankel, 1983). According to portfolio balance models, change in stock price has adversely impact on exchange rate through direct and indirect ways. In terms of direct way, an increase in stock price encourages foreign investors to buy domestic assets in which leads to capital inflow to country leading to the depreciation of domestic currency (Gavin, 1983). Besides, Indirect way emphasized that any changes in stock price have positive influence on wealth and this situation causes higher money demand which leads to higher interest rates. As a result, the country experienced domestic currency appreciation. Furthermore, exchange rates are determined by the market mechanism so there is no linkage between stock prices and exchange rates. However, in addition to theoretical approach, many studies indicated that stock-oriented approach is experienced by many markets (Aggarwal, 1981; Soenen and Hennigar, 1988; Kim, 2003; Stavarek, 2005; Phylaktis and Ravazzolo, 2005; Tai, 2007; Tsai, 2012).

In addition to theoretical sight and pioneer studies on this view, there has been a great deal of studies for the different country samples and time series techniques. One of these study groups proves that exchange rates have an impact on stock prices (Symth and Nandha, 2003; Abdalla and Murinde, 1997; Ibrahim, 2000; Hatemi and Roca, 2005; Dogru and Recepoglu, 2013; Ceylan and Sahin, 2015). On the other hand, some studies obtain opposite conclusion that stock prices have an influence on exchange rates (Pekkaya and Bayramoglu, 2008; Wu, 2000; Hatemi-Irandoust, 2002; Granger *et. al.* 2000; Ajayi *et. al.* 1998). However, in the literature, some researchers found no interaction between stock prices and exchange rates (Abdalla and Murinde, 1997; Bahmai-Oskooee and Sohrabian, 1992; Nath and Samanta, 2003; Rahman and Uddin, 2009).

The above-mentioned studies linked to theoretical explanation and linear model justified the economic importance of the understanding of the relationship between exchange rates and stock markets. Besides, there is also growing attention for nonlinear studies in this field because of exchange rates and stock market index likely move in a nonlinear structure by virtue of crises, sudden policy changes and international foundations decisions. Additionally, many researchers have tried to categorized nonlinear models with respect to the linkage between exchange rates and stock market prices. According to them, bubbles, target zone, the models of government

---

policies and models of fads or noise trading are main reasons of nonlinearity which associated with extreme events, rumors, speculations, psychological perceptions and looking forwarding expectations (Ma and Kanas, 2000; Krugman, 1991; Froot and Obstfeld, 1991; Frankel and Froot, 1986; Flood and Marion, 1998; Blanchard and Watson, 1982). Generally, stock prices and exchange rates are surrounded with indeterminacy, external shocks, expectations and asymmetric behavior during expansion and contractions; hence, the utilized method the relation between exchange rates and stock price within nonlinear approach become suitable.

Various nonlinear econometric approaches have been used to examine the relationship between exchange rates and stock prices in the related literature. A number of studies (Piccilo, 2008; Ismail and Isa, 2009; Chkili and Nguyen, 2014; Cuestas and Tang, 2015; Kal *et. al.*, 2015) have investigated the nonlinear regime dependent behaviors of these two financial variables through regime switching models that allow transitions in the parameters across cyclical phases, while some of studies (Tabak, 2006; Kumar, 2009; Yau and Nieh, 2009; Alagidede *et. al.*, 2011; Chen and Chen, 2012; Liu and Wan, 2012; Effiong, 2016; Ramirez *et. al.*, 2017) have focused on various type of nonlinear causality tests as contemporary derivations of the Granger Causality Test (1969).

Given these notions, considering the nonlinear properties of macroeconomic and financial data, this study examines whether there is a causal relationship between stock prices and the real exchange rate by utilizing linear Granger causality, Toda-Yamamoto (1995) and Diks and Panchenko (DP) (2006) nonlinear causality tests for the period between 2005:01-2017:08 in Turkish stock and exchange market. The reason to employ three different empirical approach is to compare the determination power of the causality tests and to present whether there is a significant nonlinear relationship between these two financial variables.

This paper consists of four different parts. After the introduction, in the second part, research methodology will be explained. Within this context, data and methodology used in the analysis will be detailed. After that, analysis results will be shared. Finally, in the last section, analysis results and the recommendations will be discussed.

2. Methodology and Data

2.1. Linear Granger Causality Test

Granger causality test developed by Granger (1969), examine if there is a causality relation between two time series variables under the assumption that these time series are stationary. The method tests this relationship by including the current values of one variable (X_t) and the past values of the other variable (Y_t). It also determines the direction of the relationship, if there is a causality relation between X_t and Y_t . Linear Granger causality test is based on the the first moments of the X_t and Y_t (Rahimi *et.al.*, 2016).

To test Granger causality between two stationary variables, we first estimate the VAR (Vector Autoregressive) model, where p refers the lag length and ε_t denotes error term, as showed below:

$$X_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{2i} Y_{t-i} + \varepsilon_{1t} ,$$

(1)

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} .$$

(2)

Assuming that X_t and Y_t are exchange rate and stock price indices, respectively. In Equation (1), to test whether there is Granger causality from X_t to Y_t , the null hypothesis is defined as $H_0: \alpha_{2i} = 0$ and Wald or Chi-Square test is applied to this hypothesis. If the null hypothesis is rejected, then X_t Granger causes Y_t . The same method is applied to test whether there is Granger causality from Y_t to X_t for Equation (2).

2.2. Toda-Yamamoto Test

The financial variables are often not stationary. Therefore, in general, the series are used by providing the stationarity in the series as it is in Granger test. Toda and Yamamoto (1995) draw attention this limitation of the test and develop an extension for non-stationary variables (Akdogu and Birkan, 2016).

In contrast to Granger causality test, The Toda and Yamamoto (1995) procedure can also be applicable to non-stationary series. What is important for the Toda-Yamamoto test is the optimal lag length (k) of the augmented VAR model in levels and the maximum degree of integration ($d_{\max}$) in the series. After these two values are determined, a VAR model is estimated with $k + d_{\max}$ lag length and causality analysis is performed by testing the parameter restrictions of this model. The procedure is valid as long as $k \neq 1$. If both series are integrated at zero, $I(0)$, no lag is added to the VAR model and in this case the Toda-Yamamoto test is similar to the Granger causality test (Toda and Yamamoto, 1995).

2.3. Nonlinear Granger Causality Test

The traditional Granger causality test does not take into account the nonlinearity observed in time series dynamics. However, macroeconomic and financial variables exhibit nonlinear behaviors across the time. Neglecting these nonlinear dynamics may cause to misidentification the relationship between two variables or may reduce the estimation power of the test. To overcome this drawback, Baek and Brock (1992) suggest a nonparametric statistical method to detect nonlinear Granger causality between variables (Cakan and Ejara, 2013).

Hiemstra and Jones (1994) argue that the assumption that the time series are mutually independent and identically distributed in the test proposed by Baek and Brock is restrictive and modify the test by allowing the variables exhibit short-term temporal dependence (Akel, 2014). However, Diks and Panchenko (2005) identify a drawback resulting from ignoring the possible variations in conditional distributions in the test proposed by Hiemstra and Jones (1994), which may cause over reject the null hypothesis of noncausality in the case of increasing sample size. In order to overcome the overrejection problem in the Hiemstra and Jones's test Diks and Panchenko (2006) develop a new nonparametric technique to apply for the residuals of the VAR model. This nonparametric and nonlinear Granger causality approach provides more robust informations about the causality relationships between variables (Rahimi *et.al.*, 2016).

2.4. Data

In order to investigate the casual relationship between stock prices and exchange rate in Turkey, the study employs monthly data for real exchange rates based on consumer price index and BIST 100 index as representing stock prices that cover the periods from January 2005 to August 2017. The monthly time series data regarding the real exchange rate is obtained from *Electronic Data Delivery System (EDDS)* of the *Central Bank of the Republic of Turkey*, while BIST100 index is obtained from the official website of Borsa Istanbul. The variables used in their logarithmic forms to bring the variables to the same level.

4. Empirical Results

First, the stationarity characteristics of the time series is investigated. Within this context, both conventional unit root tests comprising of Augmented Dickey Fuller (1981) and Phillips and Perron (1988)⁴ and Lee and Strazicich (2003) was employed in terms of unit root test with structural breaks. The results of conventional stationary test are detailed in Table 1. With respect to the ADF and PP tests, the null hypothesis indicates that the series are not stationary. However, both ADF and PP show that series are non-stationary in their level forms since the calculated 't' statistics are less than the critical values at 1% level. In other words, the null hypothesis of a unit root test is accepted on variables levels in a logarithm form with respect to 1% level. Moreover, all variables have not unit root in the first difference. Therefore, we suggest that all variables are integrated of order (1) because the calculated 't' statistics for both logbist and logrexch are greater than critical values at 1% level.

In addition to the conventional unit root tests, Lee and Strazicich (2003) concluded that all variables are not stationary in their level forms since the calculated 't' statistics for both logbist and logrexch are less than the critical values after the level form at 1% significance level. However, both conventional and unit root test with structural breaks emphasized that the variables become stationary after differencing.

---

⁴ The conventional stationary test were conducted by Eviews 9.

Table 1. Unit Root Test⁵ Without Structural Break

Original Level				The First Difference				
Variable	ADF		PP		ADF		PP	
	Constant	Constant and Trend	Constant	Constant and Trend	Constant	Constant and Trend	Constant	Constant and Trend
LOGBIST	-1.353492	-2.698011	-1.431053	-3.003660	-11.698***	-11.658***	-11.698***	-11.658***
LOGREXCH	-1.990638	-3.74737**	-1.601857	-3.3739*	-9.4029***	-9.4423***	-9.5246***	-9.5160***

Table 2. Unit Root Test With Structural Break (LM)⁶

	Model A: breaks in intercept			Model C: breaks in intercept and trend		
	Statistic	1st break	2nd break	Statistic	1st break	2nd break
LOGREXCH	-1.710	2005-M2	2006-M11(-3.84) ⁷	-5.218	2005-M10	2006-M11(-5.71)
LOGBİST	-4.530	2006-M07	2013-M12(-3.84)	-5.175	2011-M03	2012-M05(-5.67)

The results for linear Granger causality analysis are demonstrated in Table 3. Since the granger causality analysis procedure is associated with VAR model, the validity of assumption of analysis should be justified. The defining optimal lag is one of the most important required and in this optimal lag and is calculated as 10 in accordance with AIC. However, all diagnostic tests related granger causality analysis based on VAR model were carried out in terms of 10 lag (see, appendix 1). The results of analysis were concluded that the stock-oriented approach is found. In other words, the stock exchange rate in Turkey has effect on the real exchange rate

⁵ The optimal lags for ADF Test were determined by The Schwartz Information Criterion; the bandwidth for PP was selected with Newey-West using Barlett Kernel.

Note: The null hypothesis is that the series has a unit root . ***,** and * refer significance at the 1,5 and 10% level, respectively.

⁶ The GAUSS code file was used for the Lee and Strazicich unit root test.

⁷ Note: Critical values are obtained from Lee ve Strazicich (2003). Critical values for Model C are determined according to fractional points.

because p-value of the causality run from stock exchange rate to the real exchange rate is less than 0.05.

Table 3. Granger Causality ⁸

Dependent Variable: DLOGBIST				Dependent Variable: DLOGREXCH			
Excluded	Chi-sq	df	Prob	Excluded	Chi-sq	df	Prob
DLOGREXCH	8.431117	10	0.5868	DLOGBIST	22.71596	10	0.0118

In this study, in order to confirm the relationship between stock exchange rate and the real exchange rates, Toda Yamamoto causality analysis is employed. Toda Yamamoto causality analysis also validates whether there is causality relationship between the variables. On the contrary to Granger causality analysis, there is no necessity for the variables to be stationary. However, maximum degree of integration and lag length in VAR model should be defined. The "k" represented as the lag length and "d" represented as the maximum co-integration number in VAR model should be calculated before the analysis (Toda and Yamamoto, 1995).

In terms of prerequisite, "k+d" is calculated as 4 (see appendix 2⁹). According to Table 4, the results of Toda Yamamoto analysis are concluded that the stock exchange rate causes the real exchange rate because p values is less than 0.05. On the other hand, the direction from the exchange rates to the stock exchange rates is not confirmed since p value is greater than 0.05. These conclusions promote the results of Granger causality analysis so the stock-oriented approach is validated as a results of linear causality analysis.

Table 4. Toda Yamamoto ¹⁰

Direction of Causality	(d)	(k)	(d+k)	Chi-sq	Prob.
Logrexch->Logbist	1	3	4	3.566151	0.3123
Logbist->Logrexch	1	3	4	11.40363	0.0097

⁸ Diagnostic test in appendix.

⁹ The diagnostic tests were conducted by Eviews 9.

¹⁰ Optimal lag for Toda Yamamoto see appendix.

In terms of nonlinear causality analysis, the versions of Hiemstra and Jones (HJ) (1994) and Diks and Panchenko (DP) (2006) are employed in the literature. The Monte Carlo study of Baek and Brock (1992) concluded that the performance of nonlinear approach is superior than linear models because the linear Granger causality analysis can ignore the nonlinear causal relationships among variables. On the other hand, the version of Diks and Panchenko (DP) is superior than Hiemstra and Jones (HJ) in case of increasing sample size (Diks and Panchenko, 2005) so in this study, the version of DP was conducted. In order to the DP test, $L_x=L_y$ ¹¹ is applied and the results of DP nonlinear Granger causality test emphasized that the stock-oriented approach is validated with respect to lag length of 1-2. Both linear and non-linear causality analysis found a conclusion that the stock-oriented approach is affirmed in Turkey.

Table 5. Nonlinear Granger Causality Analysis¹²

Lag ($L_x=L_y$)	Ho= dlogbist100 does not granger cause dlogrexch		Ho=dlogrexch does not granger cause dlogbist100	
	T- Statistics	Probability	T- Statistics	Probability
$L_x=L_y=1$	1.965217	0.024695	0.253833	0.399812
$L_x=L_y=2$	1.979122	0.023901	-0.276557	0.608940
$L_x=L_y=3$	0.640735	0.260847	-0.003608	0.501439
$L_x=L_y=4$	0.780604	0.217518	0.413778	0.339518

Conclusion

The exchange rate and stock markets have become important determinants of the dynamics of financial markets in the economy, which have been brought to a new dimension by the globalization channels. Since the results of the analyses enable investors and policymakers to design their investment decisions, evidences from analyses that examine the relationship and direction between these two variables has critical importance.

¹¹ According to the Monte Carlo results in Hiemstra and Kramer (1997).

¹² The Panchenko's C++ code file was used for the non-linear causality test.

There are two theoretical approaches to determine the causal direction between stock prices and exchange rates. With respect to the flow-oriented approach, exchange rate is positively associated with stock price and the direction of causality is from exchange rates to stock prices. On contrary to flow-oriented model, the stock-oriented approach claims that the stock price can determine the exchange rate and there is a negative relationship between these two variables. Although there is a broad literature that address the dynamic of this relationship, there is no consensus on the relationship between these two variables.

This study investigates the causal relationship between real exchange rate and stock prices for Turkish economy thorough the variations of Granger causality test including its traditional version. Employing the nonlinear version of the causality test provides us more robust information on the interaction between these two financial variables considering their nonlinear dynamics. Linear Granger causality, Toda-Yamamoto and Nonlinear Granger causality tests reveal that there is a casual relationship between real exchange rate and stock price in Turkish economy for the period of 2005:01 - 2017:08 and the direction of the causality is from stock price to exchange rate. This evidence can be interpreted as the changes in stock prices may strongly have influences on the success of foreign exchange rate policies.

The fact that there is a causality relationship between stock prices and foreign exchange rates indicates that capital movements in the stock market have contributed to the appreciation or depreciation of the national currency. If it is intended to appreciation of the domestic currency, the policies should be designed to help create a climate of confidence and ensure fiscal discipline, which make the shares of companies more attractive and increase demand for the stocks. However, in the long run, policies should be created that make it possible to carry out structural reforms aimed at reducing the fragility of the national economy against international capital inflows and outflows.

Thus, a detailed examination of the variables affecting stock prices and the determination of appropriate policy instruments, is of great importance for the value of the domestic currency to move in the desired direction. Since Turkish economy is import-dominated, the appreciation of the domestic currency will contribute to the revival of the economy by reducing company costs. On the other hand, supportive policies should also be

carried out in order to prevent the appreciation of domestic currency from being a disadvantage that causes significant breaks for exporting firms.

REFERENCES

- ABDALLA, I. S., & MURINDE, V. (1997). Exchange rate and stock price interactions in emerging financial markets: evidence on India, Korea, Pakistan and the Philippines. *Applied financial economics*, 7(1), 25-35.
- AGGARWAL, R. (1981). Exchange Rates and Stock Prices: A Study of the US. Capital Markets under Floating Exchange Rates. *Akron Business and Economic Review*, 12, 7-12.
- AKDOĞU, S. K., & BİRKAN, A. O. (2016). Interaction between Stock Prices and Exchange Rate in Emerging Market Economies. *Research in World Economy*, 7(1), 80.
- AJAYI, R. A., FRIEDMAN, J., & MEHDIAN, S. M. (1998). On the relationship between stock returns and exchange rates: tests of Granger causality. *Global finance journal*, 9(2), 241-251.
- AKEL, G. (2014). Relationship Between Exchange Rates and Stock Prices in Transition Economies Evidence from Linear and Nonlinear Causality Tests. *In Proceedings of Economics and Finance Conferences* (No. 0401783). *International Institute of Social and Economic Sciences*.
- ALAGIDEDE, P., PANAGIOTIDIS, T., & ZHANG, X. (2011). Causal relationship between stock prices and exchange rates. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 20(1), 67-86.
- APAYDIN, Ş ve H. ŞAHİN (2017a), " Türkiye’de Kısa Vadeli Sermaye Akımlarının İktisadi Dalgalanmalar Üzerindeki Etkileri: Bir Uzun Dönem Kısıtlı SVAR Modeli", *Politik Ekonomik Kuram*, C. 1, S. 1, 22-72.

-
- APAYDIN, Ş. ve H. ŞAHİN (2017b), "The Effects of Short-term Capital Movements on Sectorial Production: The Case of Turkey", *3rd International Annual Meeting of Sosyoekonomi Society*, April 28-29, Ankara.
- BAEK, E. G., & BROCK, W. A. (1992). A nonparametric test for independence of a multivariate time series. *Statistica Sinica*, 137-156.
- BAHMANI-OSKOOEE, M., & SOHRABIAN, A. (1992). Stock prices and the effective exchange rate of the dollar. *Applied economics*, 24(4), 459-464.
- BLANCHARD, O., WATSON, M.W., 1982. *Bubbles, rational expectations, and financial markets*. In Wachtel, P. (Ed.) *Crises in the economic and financial structure*. Lexington Books, Lexington, MA.
- BRANSON, W.H., HALTTUNEN, H. and MASSON, P. (1977). Exchange Rate in the Short-Run: The Dollar Deutsche Mark Rate. *European Economic Review* 10(3), pp. 303-324.
- BRANSON, W. H. (1983), Macroeconomic Determinants of Real Exchange Rate Risk. In R.J.Herring (ed.) *Managing Foreign Exchange Risk*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CAKAN, E., & EJARA, D. D. (2013). On the Relationship between Exchange Rates and Stock Prices: Evidence from Emerging Markets. *International Research Journal of Finance and Economics*, 111, 115-124.
- CEYLAN, S., & SAHIN, B. Y. (2015). Relationship between Stock Prices and Exchange Rate. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 37, 399-408.
- CHEN, S. W., & CHEN, T. C. (2012). Untangling the non-linear causal nexus between exchange rates and stock prices: new evidence from the OECD countries. *Journal of Economic Studies*, 39(2), 231-259.

-
- CHIANG, T. C., YANG, S.Y., & WANG, T. S. (2000), Stock return and exchange rate risk: evidence from Asian stock markets based on a bivariate GARCH model, *International Journal of Business*, 2, 97-117
- CHKILI, W., & NGUYEN, D. K. (2014). Exchange rate movements and stock market returns in a regime-switching environment: Evidence for BRICS countries. *Research in International Business and Finance*, 31, 46-56.
- CUESTAS, J. C., & TANG, B. (2015). Asymmetric exchange rate exposure of stock returns: Empirical evidence from Chinese Industries. *The Sheffield Economic Research Paper Series (SERPS)*, No. 201502(021).
- DICKEY, D. A., & FULLER, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- DIKS, C., & PANCHENKO, V. (2006). A new statistic and practical guidelines for nonparametric Granger causality testing. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 30(9), 1647-1669.
- DOGRU, B., & RECEPOGLU, M. (2013). Türkiye’de Hisse Senedi Fiyatları ve Döviz Kuru Arasında Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Eş Bütünleşme İlişkisi (in Turkish). *Dumlupınar University Journal of Social Sciences, EYD 2013 Special Issue*.
- DORNBUSCH, R., & FISCHER, S. (1980). "Exchange rates and current account." *American Economic Review*, 70, 960–971.
- EFFIONG, E. L. (2016). Nonlinear dependence between stock prices and exchange rate in Nigeria. *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*, No. 74336.
- FANG, W. (2002). The effects of currency depreciation on stock returns: Evidence from five East Asian economies. *Applied Economics Letters*, 9(3), 195-199
- FLOOD, R.P., & MARION, N.P., 1998. Perspectives on the recent currency crisis literature, Jan. 1998, *NBER Working Paper* No. 6380.

-
- FRANKEL, J. A. (1983). Monetary and Portfolio-Balance Models of Exchange Rate Determination in Economic Interdependence and Flexible Exchange Rates, J.S. Bhandari and B.H. Putnam eds., Cambridge: MIT Press.
- FRANKEL, J.A., & FROOT, K.A., (1986). The dollar as a speculative bubble: a tale of fundamentalists and chartists. *National Bureau of Economic Research Working Paper* No. 1854, March.
- FROOT, K.A., & OBSTFELD, M. (1991). Intrinsic bubbles: the case of stock prices. *American Economic Review*, 81, 1189–1214.
- GAVIN, M. (1989). The stock market and exchange rate dynamics. *Journal of International Money and Finance*, 8, 181–200.
- GRANGER, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.
- GRANGER, C. W., HUANG, B., & YANG, C. (2000). A Bivariate Causality between Stock Prices and Exchange Rates: Evidence from Recent Asian Flu. *Quarterly Review of Economics and Finance*, 40, 337-354
- HATEMI, J. A., & IRANDOUST, M. (2002). On the Causality between Exchange Rates and Stock Prices: A Note. *Bulletin of Economic Research*, 54(2), 197-203.
- HATEMI, J. A., & ROCA, E. (2005). Exchange rates and stock prices interaction during good and bad times: evidence from the ASEAN4 countries. *Applied Financial Economics*, 15(8), 539-546.
- HIEMSTRA, C., & JONES, J. D. (1994). Testing for linear and nonlinear Granger causality in the stock price □ volume relation. *The Journal of Finance*, 49(5), 1639-1664.
- HIEMSTRA, C., & KRAMER, C. (1997). Nonlinearity and endogeneity in macro-asset pricing. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 2(3).

-
- IBRAHIM, M. H. (2000). Cointegration and Granger causality tests of stock price and exchange rate interactions in Malaysia. *ASEAN Economic Bulletin*, 36-47.
- ISMAIL, M. T., & BIN ISA, Z. (2009). Modeling the interactions of stock price and exchange rate in Malaysia. *The Singapore Economic Review*, 54(04), 605-619.
- KAL, S. H., ARSLANER, F., & ARSLANER, N. (2015). The dynamic relationship between stock, bond and foreign exchange markets. *Economic Systems*, 39(4), 592-607.
- KIM, K. (2003). Dollar exchange rate and stock price: evidence from multivariate cointegration and error correction model. *Review of Financial Economics*, 12, 301-313.
- KRUGMAN, P., (1991). Target zones and exchange rate dynamics. *Quarterly Journal of Economics*, 106, 669–682.
- KUMAR, M. (2009). A bivariate linear and nonlinear causality between stock prices and exchange rates. *Economics Bulletin*, 29(4), 2884-2895.
- LEE, J., & STRAZICICH, M. C. (2003). Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- LIU, L., & WAN, J. (2012). The relationships between Shanghai stock market and CNY/USD exchange rate: New evidence based on cross-correlation analysis, structural cointegration and nonlinear causality test. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 391(23), 6051-6059.
- MA, Y., & KANAS, A. (2000). Testing for a nonlinear relationship among fundamentals and exchange rates in the ERM. *Journal of International Money and Finance*, 19(1), 135-152.
- NATH, G. C., & SAMANTA, G. P., (2003), "Dynamic Relation between Exchange Rate and Stock Prices – A Case for India", *39th Annual Conference paper of Indian Econometric Society also published in NSE News*.

-
- PEKKAYA, M., & BAYRAMOGLU, M. F. (2008). Hisse Senedi Fiyatlari ve Döviz Kuru Arasindaki Nedensellik Iliskisi: YTL/USD, IMKB 100 ve S&P 500 Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (38).
- PICCILLO, G. (2009). Foreign exchange and stock market: Two related markets? *Discussion Paper Series / Center for Economic Studies.*, 1–44.
- PHILLIPS, P. C., & PERRON, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- PHYLAKTIS, K., & RAVAZZOLO., F. (2005). Stock Prices and Exchange Rate Dynamics. *Journal of International Money and Finance*, Vol. 24, No.7, pp. 1031-1053.
- RAHIMI, A., Lavoie, M., & Chu, B. (2016). Linear and nonlinear Granger-causality between short-term and long-term interest rates during business cycles. *International Review of Applied Economics*, 30(6), 714-728.
- RAHMAN, M. L., & Uddin, J. (2009). Dynamic relationship between stock prices and exchange rates: Evidence from three South Asian countries. *International Business Research*, 2(2), 167.
- RAMÍREZ, C. S. L., Romero-Meza, R., & Venegas-Martínez, F. (2017). Non-Linear Multivariate Dependence between the Mexican Stock Market Index and the Exchange Rate: Efficiency Hypothesis and Political Cycle in Mexico (1994-2012). *Revista Mexicana de Economía y Finanzas. Nueva Época/Mexican Journal of Economics and Finance*, 12(1).
- SMYTH, R., & NANDHA, M. (2003). Bivariate causality between exchange rates and stock prices in South Asia. *Applied Economics Letters*, 10(11), 699-704.
- SOENEN, L. A., & HENNIGAR, E. S. (1988). An analysis of exchange-rates and stock-prices-the united-states experience between 1980 and 1986. *Akron Business and Economic Review*, 19(4), 7-16.

-
- STAVAREK, Daniel, (2005), "Stock Prices and Exchange Rates In The EU And The United States: Evidence On Their Mutual Interactions", *Czech Journal Of Economics And Finance*, Vol. 55, No.3-4, pp. 141-161.
- TABAK, B. M. (2006). The dynamic relationship between stock prices and exchange rates: Evidence for Brazil. *International Journal of Theoretical and Applied Finance*, 9(08), 1377-1396.
- TAI, C. S. (2007). Market integration and contagion: Evidence from Asian emerging stock and foreign exchange markets. *Emerging markets review*, 8(4), 264-283.
- TODA, H. Y., & YAMAMOTO, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66(1), 225-250.
- TSAI, I. (2012), "The Relationship Between Stock Price Index and Exchange Rate in Asian Markets: A Quantile Regression Approach", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*.
- YAU, H. Y., & NIEH, C. C. (2009). Testing for cointegration with threshold effect between stock prices and exchange rates in Japan and Taiwan. *Japan and the World Economy*, 21(3), 292-300.
- WU, Y. (2000). Stock prices and exchange rates in a VEC model-the case of Singapore in the 1990s. *Journal of Economics and Finance*, 24(3), 260-274.

Appendix:

Appendix 1: Granger Causality Diagnostic Test

VAR Residual Serial Correlation

LM Tests

Null Hypothesis: no serial correlation at lag order h

Date: 12/07/17 Time: 21:13

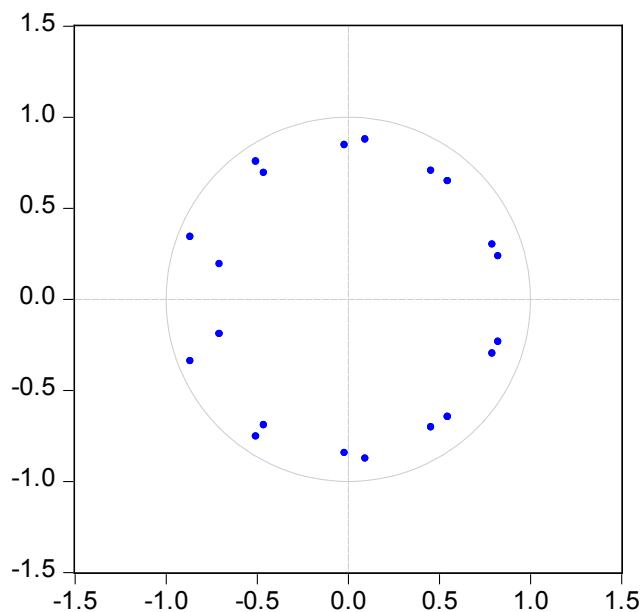
Sample: 2005M01 2017M08

Included observations: 141

Lags	LM-Stat	Prob
1	1.056530	0.9011
2	6.911176	0.1407
3	6.961822	0.1379
4	3.356900	0.5000
5	7.609324	0.1070
6	7.010671	0.1353
7	1.282166	0.8644
8	4.961938	0.2912
9	2.229204	0.6937
10	3.720654	0.4451
11	1.687372	0.7930

Probs from chi-square with 4 df.

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

VAR Residual Heteroskedasticity Tests: No Cross Terms (only levels and squares)

Date: 12/17/17 Time: 02:16

Sample: 2005M01 2017M08

Included observations: 142

Joint test:

Chi-sq	df	Prob.
136.2874	120	0.1469

Appendix 2: Optimal Lag for Toda Yamamoto

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: LOGBIST LOGREXCH

Exogenous variables: C

Date: 12/08/17 Time: 14:29

Sample: 2005M01 2017M08

Included observations: 140

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	117.1601	NA	0.000662	-1.645144	-1.603120	-1.628067
1	482.2730	714.5782	3.80e-06	-6.803900	-6.677830	-6.752669
2	499.6365	33.48674	3.14e-06	-6.994808	-6.784690*	-6.909422*
3	505.1236	10.42537*	3.08e-06*	-7.016051*	-6.721887	-6.896511
4	505.9547	1.555439	3.22e-06	-6.970782	-6.592570	-6.817088
5	507.6745	3.169312	3.33e-06	-6.938207	-6.475949	-6.750359
6	511.2359	6.461358	3.35e-06	-6.931941	-6.385636	-6.709939
7	512.9001	2.971763	3.47e-06	-6.898572	-6.268220	-6.642416
8	514.1724	2.235728	3.61e-06	-6.859606	-6.145207	-6.569296
9	517.8175	6.300689	3.63e-06	-6.854535	-6.056089	-6.530071
10	521.6680	6.546001	3.64e-06	-6.852401	-5.969908	-6.493782
11	526.9490	8.826696	3.58e-06	-6.870700	-5.904160	-6.477927
12	527.9677	1.673667	3.74e-06	-6.828110	-5.777524	-6.401183

*indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

The Relationship Between Young Populations, Life Expectancy at Birth, Number Of Doctors and Health Expenditure in Turkey: An Econometric Application

Tuğay GÜNEL¹

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 15.11.2017

Date Accepted: 20.12.2017

JEL Classification:

I10

H51

C13

Keywords:

Health Expenditure,

Health Policy,

Vector Error Correction

Model,

Johansen Cointegration

Test

ABSTRACT

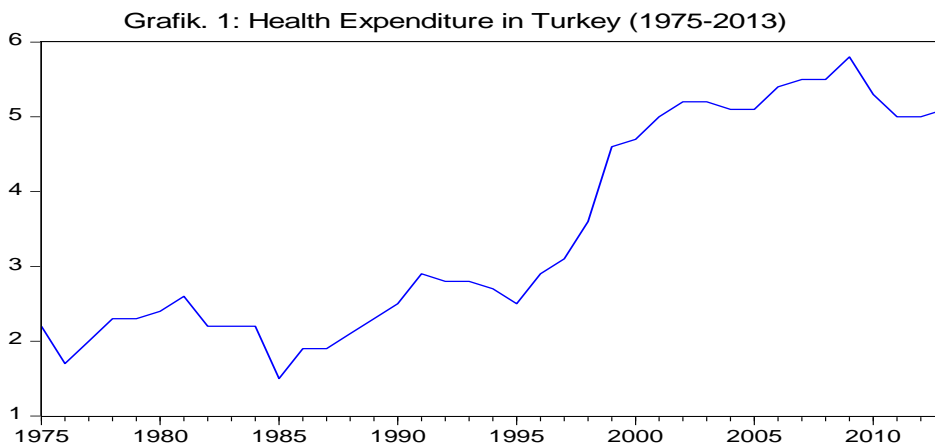
Health care expenditure is a major health policy concern worldwide. To assist decision-makers in finding best policies to manage health care cost, it is important to understand the factors that affect health care expenditure. The objective of this study is to analyze the effects of youth population aged less than 15, life expectancy at birth and doctors providing direct care to patients on the health expenditure in Turkey and how they affect the health expenditure in Turkey during 1975- 2013 period. Augmented Dickey Fuller and Phillips-Perron tests are employed to check whether the variables are stationary or not. Then Johansen Cointegration test and VECM approach are employed to investigate the long-run dynamics and short-run relationship between health expenditure and youth population aged less than 15,(POP15) life expectancy at birth(LIFEX) and doctors (DOCTORS) providing direct care to patients.

According to results, A unit increase in the POP15 leads to a 1.99 unit decrease in the HE in the long run, A unit increase in the LIFEX leads to a 0.37 unit increase in the HE in the long run. A unit increase in the DOCTORS leads to a 5.39 unit decrease in the HE in the long run. The coefficient of Error Correction Model, indicating the speed of adjustment to restore equilibrium in the dynamic model and how quickly variables converge to equilibrium, is equal to (-0.160506) and imply that more than %16 percent of disequilibrium in the previous year corrected in the current year

¹ Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, tugaygunel@hacettepe.edu.tr

Introduction

With the financial crisis in 2008, the pressure of public spending on the budget has increased the importance of effective and efficient use of public expenditures. In this context, since health expenditure has a considerable share in public expenditures, it has become the focus of measures aimed at mitigating the pressure on the budget. Therefore, it is important for the health policy to know the factors affecting health spending and how these factors affect health expenditures in order to reduce the pressure on the budget and to make expenditures efficiently. Recent developments such as the aging of the population, the prolongation of life expectancy from birth and the number of doctors employed are experienced in Turkey. Understanding these factors that affect health expenditure is essential to assist decision-makers in finding best policies to manage health care costs. Health expenditure in Turkey, proportion to its GDP, increased from 2.2% in 1975 to 5.1% in 2013.

As seen from the Graph 1, health expenditure in Turkey is showing a trend of continuous increase. Especially with the 1994 crisis, this increase has become more prominent since 1995. In the crisis of 2008, this increase ceased. But from 2010 onwards it tended to decrease.

When we look at literature review in general, factors affecting health expenditures have been examined by various methods. As a result of the studies carried out, there are studies that have reached the conclusion that the young population is not a significant influence on health expenditure, as well as studies that find that the young population is a significant influence on health expenditures (Gbesemete and Gerdtham,1992, Ehikioya(2013) and Fazoranti(2015))

Das and Martin Das and Martin(2010) examined determinants of health expenditure in USA and found that practising doctors does not contribute significantly to the explanation of the healthcare expenditure. When looked at the study made on life expectancy from birth, the results that the health expenditures increase as the expected life expectancy from birth increases. For example, Jaba et al. (2014) and Karagöz and Tetik (2009) concluded that life expectancy at birth has a significant effect on health expenditures.

Literature Reviews

In the literature, first analysis about the determinants of healthcare expenditure was made by Newhouse (1977), Gbesemete and Gerdtham (1992) found that population under 15 was not significant effects on health expenditure. Bilgel (2004) conducts a study in the Canadian provinces at the period of 1975 to 2000. By using panel data method, he finds that income elasticity of health care expenditure is less than unity. On the other hand, income, share of senior population, and federal transfers have statistically significant effects on the health care expenditure. Dreger and Reimers (2005) investigate the link between health care expenditures, and GDP for 21 OECD Countries by using developed panel cointegration techniques. The study concludes that health expenditure are not only determined by income but also determined by medical progress. In 2009, a study about determinants of health care expenditure in African countries is conducted by Murthy and Okunade (2009). They use ordinary least square (OLS) and two-stage least square (TSLS) method by employing cross-sectional data for the year 2001. The results shows, per capita real GDP and per capita real foreign aid are the major determinants of health care expenditure. Other study in 2009 by Elk et al.(2009) investigate the overview of the literature on health expenditure, and impact of several factors on health expenditure by using an error-correction model. They finds that income and ageing are important drivers of health expenditures. Das and Martin (2010) examined determinants of health expenditure in USA and found that practising doctors does not contribute significantly to the explanation of the healthcare expenditure.

A recent study of 12 Asian Countries, Cambodia, Indonesia, China, Laos, Malaysia, Japan, the Philippines, Singapore, Mongolia, Thailand, Vietnam and South Korea, with the period of 1995-2008 using Panel data estimation by Furuoka et al.(2011) indicate that only

---

GDP and POP65, population of 65 and above, have significant relationship with healthcare expenditure in these countries. A comprehensive study that contain economic, demographic, social and political variables by Abbas and Hiemenz(2011) investigate to describe the macroeconomic determinants of health care spending in Pakistan. They analyses time series data from 1972-2006 by employing cointegration, and error correction approach and found one cointegrating vector that means existence of a long-run relationship between public health care expenditure and other variables used in the model. They also find that health care qualifies is a necessity in Pakistan since the income elasticity of public health expenditure is 0.23 which is less than unity. Ehikioya(2013) and Fasoranti(2015) investigated the determinants of health expenditure in Nigeria. They found that population of 15 years and younger and health expenditure share in GDP were the major determianats of health expenditure.

Angko(2013) examined the demand-side macroeconomic determinants of publicly financed healthcare expenditure in Ghana. Error correction model was employed to examine the long-run and short-run relationships within the period 1970-2006 and found that the dominant factor that affect healthcare expenditure was per capita income. Other variables such as age structure of the population and health statutus of the population also affect healthcare. Chaabouni and Abednnadher(2014) examined the determinants of health expenditure in Tunisia during the period 1961-2008. They employed the Autoregressive distributed lag(ARDL) approach and found that there was a stable long-run relationship between per capita health expenditure, GDP, population ageing, environmental quality and medical density. Jaba et all(2014) investigated the relationship between life expectancy at birth and health expenditure per capita by groups of countries with different development levels and geographic positions by using panel data analysis. The study showed a significant relationship between health expenditure and life expectancy.

There have been extensive literatures on health expenditures and its determinants in OECD. However, literatures on Turkey are very few. Uçdoğruk(1996) investigated the health expenditures and its determinants between 1961-1992 and found that population and GDP per capita are important variables that affects health expenditure at the long-run. Another study by Karagöz and Tetik(2009) indicated that previous year health expenditure, infrastructure expenditure and life expectancy at birth had significant impact on health expenditure at the

long-run. A.K (2012) examined the relationship between public health spending and life expectancy at birth and found that public health spending increases life expectancy. Another study, Akar(2014) investigated the relationship between health expenditure and economic growth by estimating VECM model in the period 2004-2013 and found that a long-lasting relationship between health spending and economic growth.

Data and Methodology

Data Analysis

Data required for the study were obtained from OECD and they are annual and includes the period 1975-2013 and they were collected on the following macroeconomic variables.

- Population 15 and younger
- Life expectancy at birth
- Health Expenditure
- Doctors

Definition of the Variables

Our first step to use descriptive and quantitative techniques to analyse the data obtained so it is important to specify the definition and aspects of variables used in this study. According to OECD, the variables used in this study are defined as below.

Health Expenditure: Health expenditure(HE) is defined as the final consumption health goods and services. It includes spending by both public and private sources and this variable measured in percentage of GDP in percentage of total expenditure on health and in USD per capita (using PPP) (total, US dollars capita).

Doctors: Doctors are defined as practising doctors providing direct care to patients and measured per 1000 inhabitants (Total, per 1000 inhabitants).

POP15: POP15 is defined as youth population aged less than 15. The youth – dependency ratio means that number of young persons that are likely to be dependent on the

support of others for their daily needs to the number of those who are capable of providing such support. This variable is measured as a percentage of population.

Life expectancy at birth: This indicator is defined as how long, on average, a newborn can expect to live. It is the most frequently used indicator of health status and presented as a total and per gender and is measured in years. The values of the variable mentioned above are shown in the table 1.

Table. 1: Descriptive Statistics, 1975-2013

	HE	POP15	DOCTORS	LIFEX
<i>Mean</i>	3.464103	32.60769	1.068974	67.19487
<i>Median</i>	2.800000	32.60000	1.100000	69.00000
<i>Maximum</i>	5.800000	40.40000	1.760000	76.60000
<i>Minimum</i>	1.500000	24.70000	0.540000	56.10000
<i>Std. Dev.</i>	1.424686	5.138420	0.389540	6.333867
<i>Jarque-Bera</i>	4.860544	3.302681	2.831415	3.607617
<i>Probability</i>	0.088013	0.191793	0.242754	0.164671
<i>Observations</i>	39	39	39	39

Basic descriptive statistics are reported at the table 1. As can be seen from the table, the mean and median of POP15 and DOCT are almost the same, indicating that the distribution of these series are fairly symmetrical. In symmetrical series, the mean, median and mod are equal to each other. (Mean=Median=Mod). Since the median and mean of Health Expenditure (HE) and LIFEX are closely, It could be said that the distribution sample of these series are symmetrical but not fairly. According to Jarque-Bera statistic, all series are normally distributed.

Augmented-Dickey –Fuller Test

One problem with time series data is that independent variables can appear to be more significant than they actually are if they have the same underlying trend as the dependent variable(Studenmund, 2014:402). Most macro economic time series are trended and so they are

nonstationary in most cases. If any analysis is made with nonstationary data, the analysis will face a spurious regressions since the Ordinary Least Square (OLS) can lead to incorrect conclusions. Inspurious regression, the value of both R^2 and "t" ratios are very high while the variables used in the analysis have no interrelationships. To avoid this spurious regression problem, The data must be checked whether they contain unit root or not. For this purpose, Dickey and Fuller (1979, 1981) devised a procedure to formally test for non-stationary. To explain how the Dickey-Fuller test process, consider the following simple AR(1) model of form:

$$y_t = \varphi y_{t-1} + \mu_t \quad (1)$$

The condition of stationary is that:

If the φ is less than 1, the series is stationary

If the φ is equal to 1, the series is nonstationary

The different form of the test can be shown by subtracting y_{t-1} from both sides of (1)

$$y_t - y_{t-1} = \varphi y_{t-1} - y_{t-1} + \mu_t$$

$$\Delta y_{t-1} = (\varphi - 1)y_{t-1} + \mu_t$$

$$\Delta y_{t-1} = \alpha y_{t-1} + \mu_t$$

$$\alpha \text{ denote } (\varphi - 1) = \alpha = (\varphi - 1)$$

Then null hypothesis is $H_0: \alpha = 0$ and the alternative hypothesis is $H_a: \alpha < 0$, that means

$$H_0 = \text{The series has a unit root}$$

$$H_a = \text{The series has not a unit root}$$

Dickey and Fuller (1979) also proposed two alternative regression equations that can be used for testing for the presence of a unit root. First equations is with constant:

$$\Delta y_{t-1} = \beta_0 + \varphi y_{t-1} + \mu_t$$

Second equations is with constant and a non-stochastic time trend:

$$\Delta y_{t-1} = \beta_0 + \beta_2 + \varphi y_{t-1} + \mu_t$$

The conventional "t" distribution is not used in this test. Instead Mckinnon(1991) critical values are used for each of the three above models. If the DF statistical value is less

than absolute critical value, the null hypothesis is rejected. That means y_t is a stationary process.

Johansen Cointegration Test

Cointegration analysis can be used to evaluate the co-movement of a long-term of the variables used in the model. If the cointegrating analysis indicates that there is a cointegrating vector, we infer that the tested series will not drift apart in the long-term, and will revert to equilibrium levels following any short-term drift that may take place (Maggiara and Skerman, 2009:16). In cointegration analysis, two main cointegration tests are used:

1. Engle-Granger Method

2. Johansen's Cointegration Method using the Trace statistic and/or the Maximum Eigenvalue statistic

In this study, Johansen's method is used because of the shortfalls of Engle- Grangers method that can only be run on a maximum of two variables. It also does not allow for hypothesis testing on the cointegrating relationships, unlike Johansen's method (Brooks 2008). In the Johansen (1988) cointegration test, the series equation system, which is stationary at the same order, is based on VAR (Vector Auto Regression). The system of equations is defined as follow:

$$\Delta X_t = \Gamma_1 \Delta X_{t-1} + \dots + \Gamma_{k-1} \Delta X_{t-k} + \Pi X_{t-1} + \epsilon_t$$

$$\Gamma_i = -I + \Pi_1 + \dots + \Pi_i, i = 1, \dots k.$$

Π is a matrix of coefficients and indicates how many cointegration relations are in the system of equations. If the rank of the matrix Π is equal to 0, then this means that there is no cointegration relationship between the variables that make up the vector X . If the rank on the other side is equal to 1, then, there is 1 cointegration relationship between the variables. If it is greater than 1, It is decided that there is more cointegration relations than 1.

In the Johansen Cointegration test, two test are used to establish the cointegration relation between the variables:

$$\lambda_{trace}^{(r)} = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \lambda_i)$$

$$(\lambda_{max}^{(r,r+1)}) = -T \ln(1 - \lambda_{i+1})$$

Trace test and max test are used to determine the cointegrating relationships at Johansen approach. The Trace test has the null hypothesis:

$H_0 =$ *There are at most r positive eigenvalues*

Against the alternative hypothesis

$H_a =$ *There are more than r positive eigenvalues.*

The test statistic is formalized by

$$Tr(r) = - \sum_{i=r+1}^K \ln(1 - \lambda_i)$$

The max test investigates whether there are r or r +1 cointegrating vectors. The null hypothesis is

$H_0 =$ *There are exactly r positive eigenvalues*

This test uses the following statistic:

$$\lambda_{max}(r, r + 1) = -T \ln(1 - \lambda_{r+1})$$

The series of test starts with r=0 and is performed until the value of "r" which is associated with a test statistic that exceeds the displayed critical value provided by Johansen and Juselius (1990).

As a result, the alternative hypothesis is compared with the basic hypothesis, which expresses that ranks are initially equal to "r" or greater than "r". As a result of comparison, if the test statistic values are greater than the critical values, the basic hypothesis is rejected. It means that there is a cointegration relation between these variables.

Empirical Results

Augmented Dickey- Fuller (ADF) (1979) and Phillips Perron (1988) tests are used to test the null hypothesis of unit root for all series. Using Augmented Dickey-Fuller test, each series tested for the presence of unit root. As seen from the table 2, test statistics suggest the presence of a unit root in the level, while first differencing the series yields the apparent lack of a unit root. First differencing makes the series stationary. As a result, according to ADF test, all series are integrated of one (I(1)).

Table. 2: ADF Unit Root Tests Results

	Level	Prob.	First Difference	Prob.	Order of Integra tion
Variables	Intercept and Trend		Intercept		
<i>HE</i>	-1.8540	0.6583	-5.7144	0.0000	I(1)
<i>LIFEX</i>	-0.9199	0.9431	-3.6551	0.0093	I(1)
<i>POP15</i>	-3.4010	0.0671	-3.0057	0.04	I(1)
<i>DOCT</i>	-2.2736	0.4374	-4.9377	0.0003	I(1)

Results of Phillips-Perron test is seen from the table 3. Phillips Perron test gives the same results as ADF test. All series have a unit root in the level, but after first differencing all series become stationary. We then check for the presence of cointegrating relations between the

series. Johansen Cointegration test was used to investigate whether there is a cointegration between health expenditure, lifexpbirth, population of 15 and doctors.

Table. 3: Phillips-Perron Test Results

	Level	Prob.	First Difference	Prob.	Order of Integration
Variabes	Intercept and Trend		Intercept		
<i>HE</i>	-2.1170	0.5202	-5.7657	0.0000	I(1)
<i>LIFEX</i>	-1.2225	0.8913	-3.8845	0.0050	I(1)
<i>POP15</i>	-1.8198	0.6753	-7.0024	0.0000	I(1)
<i>DOCT</i>	-2.2490	0.4502	-4.9319	0.0003	I(1)

The existence of a long-term equilibrium relationship between the series was then investigated according to the cointegration method developed by Johansen (1988) and Johansen & Juselius (1990), after they were found to be stationary in the first differences of the series. Before the cointegration test is applied, a VAR model without constraints is estimated by using the variables used in the model to determine the number of lags. From the estimated VAR models, it was decided that the appropriate lag length according to Schwarz Information Criteria (SC) and Hannan-Quinn (HQ) criteria is $k = 1$.

Johansen (1988) and Johansen & Juselius (1990) cointegration test results with the specified lag length are given in table 4. When Table 4 is examined, the calculated trace test and the comparison of the maximum eigenvalue statistics with the critical values reveals that there is 1 cointegration vector at the 5% significance level. In other words, the zero hypothesis that denotes that there is no cointegration vector between the series is rejected by the trace and maximum eigenvalue tests. In addition, since the calculated test statistics are smaller than the corresponding critical value, the null hypothesis that denotes $r \leq 1$, $r \leq 2$ and $r \leq 3$ cannot be

rejected. According to these results, it is possible to mention that there is a long-run equilibrium relationship between the series in the analysis period.

Table. 4: Johansen Cointegration Test Results

Variables: HE, LIFEX, DOCT, POP15							
Lags: (1)							
Trace Statistics				Max-Eigen Statistic			
H_0	H_1	Test Statistic	5% Critical Value	H_0	H_1	Test Statistics	5% Critical Value
$r=0$	$r \geq 1$	76.10*	63.87	$r=0$	$r \geq 1$	36.62*	32.11
$r \leq 1$	$r \geq 2$	39.47	42.91	$r \leq 1$	$r \geq 2$	18.73	25.82
$r \leq 2$	$r \geq 3$	20.74	25.87	$r \leq 2$	$r \geq 3$	14.92	19.38
$r \leq 3$	$r \geq 4$	5.81	12.51	$r \leq 3$	$r \geq 4$	5.81	12.51

*Denotes rejection of the hypothesis egn at the 0.05 level, Trace and Max-Eigen statistics indicate one cointegration at the 0.05 level

Table. 5: Normalized Cointegrating Coefficients

HE	POP15	LIFEX	DOCTORS
1.000000	1.995505	-0.379971	5.396433
	(0.35838)	(0.12973)	(3.8209)

The results are normalized on the HE. Due to the normalization process, the signs are reversed to enable proper interpretation. Coefficients are interpreted as follows:

- A unit increase in the POP15 leads to a 1.99 unit decrease in the HE in the long run
- A unit increase in the LIFEX leads to a 0.37 unit increase in the HE in the long run
- A unit increase in the DOCTORS leads to a 5.39 unit decrease in the HE in the long run

After determining the long-run relationship between the variables in the model, Vector Error Correction model was estimated for short-run analysis. The results of short term error correction model estimation are given in table 6.

Table 6. Vector Error Correction Model Estimation

Variables	Coefficient	Standart errors	t- statistic	Probability
ECT_{-1}	-0.160506	0.04966	-3.23194	0.0029***
$D(HE(-1))$	-0.087023	0.14855	-0.58583	0.5622
$D(POP15(-1))$	0.112135	0.27751	0.40408	0.6889
$D(LIFEX(-1))$	-0.024325	0.12441	-0.19552	0.8463
$D(DOCTORS(-1))$	-1.513022	1.71333	-0.88309	0.3840

*** Denotes significant at the 1% level

Theoretically, Error Correction Term (ECT) indicates the speed of adjustment to restore equilibrium in the dynamic model and shows how quickly variables converge to equilibrium. For that, ECT must be negative and statistically significant (Pahlavani et al. 2005:13). According to the results of the error correction model estimation, the error correction term (ECT_{-1}) is negative and statistically significant. This means that if there is a long cyclical

---

deviation between these variables, the deviation is eliminated at a rate of 16%. In the short term the independent variables are not significantly different from zero. This indicates that the effects of the variables included in the model on the health expenditures are lost in the short term. This can be explained by the fact that health expenditures are long-term investments.

Discussion

The existence of a long-term relationship between the variables used in the model and the health expenditures has been demonstrated by the Johansen Cointegration test. In other words, variables affect health expenditures in the long-term. LIFEX influences health expenditures in the positive direction, whereas POP15 and DOCTORS influence the negative direction. The VECM model was estimated for short-run analyzes after the existence of a long-term relationship between variables was determined. The predicted ECT_{-1} was negative and statistically significant. That is, if there is a deviation between the variables in the long run, it will come back to balance.

Conclusion

In this study some factors that affect health expenditure is analyzed. Firstly Augmented Dickey-Fuller and Phillips-Perron tests were used to specify whether the variables have a unit root or not. The result show that variables have unit root and the same order of integration (I(1)). Therefore, Johansen Cointegration test was used to investigate whether there is a long-run relationship between variables, and it is found that the variables were cointegrated, so the Error Correction Model was built to estimate the short-run coefficients of variables.

According to results, a unit increase in the DOCTORS leads to a 5.39 unit decrease in the HE in the long run. That means increasing the number of doctors will lead to decrease the health expenditure since increasing the supply of doctors will increase the level of health services and will reduce the price of health care services. As a result, the efficiency of health services will also be increase. An increase in doctors employment may have significant implications for health expenditures. Productivity will increase primarily in health services, and at the same time the quality of service, responsiveness to the illness and waiting period will be positively affected. A unit increase in the LIFEX leads to a 0.37 unit increase in the HE in

the long run. A unit increase in the POP15 leads to a 1.99 unit decrease in the HE in the long run. That means an increase in population of 15 and younger will decrease the health expenditure. Because younger individuals generally bear a lesser burden of morbidity than older individuals (Swinburn and Davis, 2013:31). The coefficient of ECT_{-1} is equal to (-0,160506), and imply that more than % 16 percent of disequilibrium in the previous year corrected in the current year.

REFERENCES

- ABBAS, F., & HIEMENZ, U. (2011). Determinants of Public Health Expenditures in Pakistan. *Zef-Discussion Papers On Development Policy*,(158).
- AKAR, S. (2014). Türkiye’de Sağlık Harcamaları, Sağlık Harcamalarının Nisbi Fiyatı Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yönetim*, 311.
- ANGKO, W.(2013). Determinants Of Healthcare Expenditure In Ghana. *Journal Of Economics And Sustainable Development*, 4(15).
- BILGEL, F. (2004). The Determinants Of Canadian Provincial Health Expenditures: Evidence From Dynamic Panel (Doctoral Dissertation, University Of Saskatchewan Saskatoon, Canada).
- BROOK, C.(2008). *Introductory Econometrics For Finance*, Cambridge University Press, 2.Ed.
- CHAABOUNI, S., & ABEDNNADHER, C. (2014). The Determinants Of Health Expenditures In Tunisia: An Ardl Bounds Testing Approach. *International Journal Of Information Systems In The Service Sector (Ijiss)*, 6(4), 60-72.
- DAS, A., & MARTIN, F. (2010). An Econometric Analysis Of The Us Health Care Expenditure. *Global Journal Of Health Science*, 2(1), 150.
- DICKEY, D. A., & FULLER, W. A. (1979). Distribution Of The Estimators For Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Journal Of The American Statistical Association*, 74(366a), 427-431.

-
- DICKEY, D. A., & FULLER, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Econometrica: Journal Of The Econometric Society*, 1057-1072.
- DREGER, C., & REIMERS, H. E. (2005). Health Care Expenditures in Oecd Countries: A Panel Unit Root And Cointegration Analysis.
- EHIKIOYA, L. (2013). "Determinants Of Public Health Care Expenditure In Nigeria: An Error Correction Mechanism Approach". *International Journal of Business And Social Science*, 4(13)
- ELK, V. R., MOT, E.P., & FRANSES, H.P. (2009). Modelling Health Care Expenditures. Cpb Discussion Paper. No: 121.
- FASORANTI, M. M. (2015). "An Econometric Analysis Of The Determinants Of Government Health Expenditures In Nigeria". *Journal Of Empirical Economics*, 4(4), 193-206.
- FURUOKA, F., YEE, B. L. F., KOK, E., HOQUE, M. Z., & MUNIR, Q. (2011). What Are The Determinants Of Health Care Expenditure? Empirical Results From Asian Countries. *Sunway Academic Journal*, 8, 12.
- GBESEMETE, K. P., & GERDTHAM, U. G. (1992). Determinants of Health Care Expenditure In Africa: A Cross-Sectional Study. *World Development*, 20(2), 303-308.
- JABA, E., BALAN, C. B., & ROBU, I. B. (2014). The Relationship Between Life Expectancy At Birth And Health Expenditures Estimated By A Cross-Country And Time-Series Analysis. *Procedia Economics And Finance*, 15, 108-114.
- JOHANSEN, S. (1988). "Statistical Analysis Of Cointegration Vectors". *Journal Of Economic Dynamics And Control*, 12, 231-254.
- JOHANSEN, S., & JUSELIUS, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference On Cointegration—With Applications To The Demand For Money. *Oxford Bulletin Of Economics And Statistics*, 52(2), 169-210

-
- KARAGÖZ, K., & TETİK, N. (2009). Factors Determinants Of Public Health Expenditures: An Econometric Evaluation. *Econanadolu*.
- MURTHY, V. N., & OKUNADE, A. A. (2009). The Core Determinants Of Health Expenditure In The African Context: Some Econometric Evidence For Policy. *Health Policy*, 91(1), 57-62.
- NEWHOUSE, J.(1997). "Medical-Care Expenditure: A Cross-National Survey". *The Journal Of Human Resources*, 12(1), 115-125.
- PAHLAVANI, M., WILSON, E., & WORTHINGTON, A. C. (2005). Trade-Gdp Nexus In Iran: An Application Of The Autoregressive Distributed Lag (Ardl) Model.
- PHILLIPS, P.C.B., & PERRON, P.(1988). Testing For A Unit Root In Time Series Regression, *Biometrika*, 75(2). 335-346.
- RENGİN, A. (2012). "The Relationship Between Health Expenditures And Economic Growth: Turkish Case". *International Journal Of Business Management & Economic Research*, 3(1).
- SKERMAN, R., & DELLA M. D. (2009). Johansen Cointegration Analysis Of American And European Stock Market Indices: An Empirical Study,
- SWINBURN, A. T., & DAVIS, M. M. (2013). Health Status-Adjusted Life Expectancy And Health Care Spending For Different Age Groups In The United States. *Mich J Public Aff*, 10, 30-43.
- STUDENMUND, A. H. (2000). *Using Econometrics: A Practical Guide* , . 6. Ed.
- ÜÇDOĞRUK, Ş.(1996). "The Econometric Analysis Of The Health Expenditures In Turkey: A Multicointegration Test". *Ekonomik Yaklaşım*, 7(21), 101-112.

Borsa İstanbul 100 Endeksi ile Tüketici Güven Endeksleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği

İsmail CANÖZ ¹

The Causality Relationship Between Istanbul Stock Exchange 100 Index and Consumer Confidence Index: The Case of Turkey

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 15.11.2017

Date Accepted: 22.12.2017

JEL Classification:

G10

G20

G24

Keywords:

Behavioral Finance,

Investor Sentiment,

Consumer Confidence

Index,

Toda-Yamamoto Causality

Test

ABSTRACT

Traditional finance theories ignore investors' sensitivity and psychology, assuming that they are rational. This situation leads to emergence of behavioral finance theories. The purpose of this study is to analyze the relationship between the Consumer Confidence Indices announced for Turkey and the Istanbul Stock Exchange Index. Within this scope, the monthly data from 2004 to 2017 have been analyzed using the Toda-Yamamoto Causality Test, which will be used for the first time in this subject. According to the analysis result, it is determined that there is a one-way causality relation from stock returns to consumer confidence. As a result, consumers' confidence for the economy is affected by fluctuations in stock exchanges.

¹ Araş. Gör., İstanbul Arel Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Finans Bölümü, ismailcanoz@arel.edu.tr

Özet

Geleneksel finans teorileri, yatırımcıların rasyonel olduğunu varsayarak, onların duyarlılıklarını ve psikolojilerini göz ardı etmiştir. Bu durum davranışsal finans teorilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye için açıklanan Tüketici Güven Endeksleri ile Borsa İstanbul 100 Endeksi arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Bu kapsamda, 2004-2017 arasındaki aylık veriler, bu konuda ilk defa kullanılacak olan Toda-Yamamoto Nedensellik Testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucuna göre, hisse senedi getirilerinden tüketici güvenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, tüketicilerin ekonomiye duydukları güven, hisse senedi borsalarındaki dalgalanmalardan etkilenir.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal Finans, Yatırımcı Duyarlılığı, Tüketici Güven Endeksi, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

1. Giriş

Geleneksel finans teorileri, yatırımcıların rasyonel olduğunu ve karar verme sürecinde piyasadaki tüm bilgileri dikkate aldığını varsaymaktadır. Bu kapsamda birçok finans teorisi geliştirilmiş ve modeller oluşturulmuştur. Fakat yapılan çalışmalar yatırımcıların teorilerde belirtildiği gibi akılcı davranmadığını ve tüm bilgileri dikkate almadığını ortaya koymaktadır. (Kıyılar ve Akkaya, 2016:110).

Finans teorileri kronolojik bir sırayla incelediğinde, ilk olarak Beklenen Fayda Teorisi'nin temellerinin Bernoulli'ye (1738) dayandığı görülür. Daha sonra bu teori Von Neumann ve Morgenstein (1945) tarafından geliştirilmiştir. Teori özetle, beklenen faydanın maksimize edilmesine ve insanların rasyonel davrandığı varsayımına dayanmaktadır. Fakat teori bireylerin daha yüksek getiri bekledikleri varlığı seçerken riskten kaçınmayacağını savunması yönünden eleştirilmektedir.

1900'lü yıllarda Bachelier tarafından Rassal Yürüyüş Teorisi'nin temellerinin atıldığı görülür. Daha sonraları Samuelson (1965) çalışmasında, gelecekteki spot fiyatlarının rassal bir

şekilde hareket ettiğini ve fiyatların önceden tahmin edilemeyeceğini ispatlamıştır. Böylece Rassal Yürüyüş Teorisi bu araştırmayla finans literatüründeki yerini almıştır.

Fama (1970) Rassal Yürüyüş Teorisi'ni geliştirerek Etkili Piyasa Hipotezi'ni ortaya koymuştur ve çalışmasında hisse senedi fiyatlarının rassal şekilde hareket ettiğini gözlemlemiştir. Ona göre, yatırımcılar rasyoneldir ve rasyonel olmayan yatırımcılar tarafından yapılan işlemler piyasadaki fiyatları etkilememektedir. Fama, menkul kıymet fiyatlarının her zaman erişilebilir olduğunda ve bilgiyi tam olarak yansıttığında, etkili bir piyasanın varlığından söz edilebileceğini belirtmiştir. Fakat piyasalarda asimetrik enformasyon, ters seçim ve ahlaki tehlike gibi sorunlar söz konusu olabilmektedir. Bu problemlerden dolayı tam anlamıyla etkili bir piyasanın varlığından söz etmek gerçekte pek olası değildir.

Yukarıda özet olarak bahsedilen finans teorilerinin ortak özelliği yatırımcının rasyonel olduğu varsayımına dayanmalarıdır. Fakat tüm bu teorilerin aksine, Beklenti Teorisi psikolojik faktörleri dikkate almaktadır. Davranışsal Finans'ın temelini oluşturan ve Kahneman ve Tversky (1979) tarafından geliştirilen Beklenti Teorisi, yatırımcılara gelir ve kayıplarına farklı olasılık düzeylerinde farklı ağırlıklar vermesi gerektiğini önermektedir.

Diğer bir taraftan, tüketici talebi bir ekonomideki yatırım, üretim ve istihdamın en önemli belirleyicilerinden biridir. Bu yüzden, tüketici davranışları da tüketici eğilim anketleri ile belirlenerek tüketici güven göstergeleri hesaplanmıştır. Tüketicinin güveninin ölçülmesi, yatırımcılar açısından ekonomideki gelecek beklentilerin yorumlanmasına fayda sağlamaktadır.

Finansal piyasalarda yatırımcı duyarlılığı oldukça önemli bir konudur. Çünkü yatırımcılar finansal piyasalarda karar verirken sadece ekonomik veya finansal göstergeleri dikkate almazlar. Yatırımcı duyarlılığı kavramı, ekonomi için yatırımcıların niyetleri ve gelecek beklentileri ile ilgili önemli bilgiler barındırır. Türkiye'de yatırımcıların duyarlılığını ölçmek amacıyla Merkez Bankası ve İstatistik Kurumu işbirliği içerisinde İktisadi Yönelim Anketi ve Yatırım Anketi kullanılmaktadır. Bu anketler sayesinde yatırımcı duyarlılığı göstergeleri oluşturulmuştur. Bu göstergeler ekonomik durumun değerlendirilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, ekonomik birimlerin eğilimlerini belirlemek için güven endeksleri gereklidir. Literatürde Tüketici Güven Endeksi (TGE) ve hisse senedi getiri endeksleri arasında güçlü bir ilişki olduğunu tespit eden çalışmalar bulunmaktadır. Buna paralel olarak, bu çalışma Türkiye'deki TGE ve Borsa İstanbul 100 Endeksi (BIST100) arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için Toda-Yamamoto Nedensellik Testi kullanılacaktır. Söz konusu ilişki bu yöntemle ilk defa analiz edilerek TGE ile BIST100 arasındaki ilişkinin yönünün anlaşılması mümkün olacaktır.

2. Tüketici Beklentileri ve Güvenin Ölçülmesi

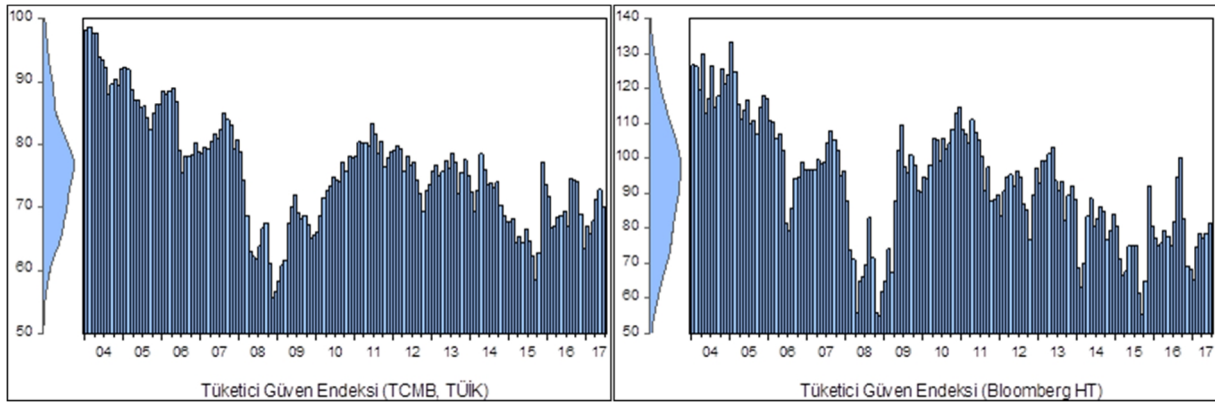
Bireylerin finansal faaliyetlerini açıklamakta ekonomik faktörlerin tek başına yeterli olmadığı davranışsal finans ile kanıtlanmıştır. Bu alanda yapılan araştırmalar ekonomik değişkenler dışında, sosyolojik ve psikolojik etmenlerin de bireylerin finansal faaliyetlerindeki karar alma sürecinde etkili olduğunu göstermiştir. Bundan dolayı ekonomik birimlerin güvenini ölçmek ve incelemek gerekliliği doğmuştur.

Ekonomideki güven kavramı, iktisadi karar birimlerinin karşılıklı ilişkilerinde bir zarar görmeyeceklerinden emin olma durumu olarak tanımlanabilir (Özsağır, 2008:49). Ekonomik güvenin varlığı yasal olarak desteklenirse, işlerin yürütülmesinin maliyeti azalır. Bu durum daha etkin bir piyasanın oluşmasına ve ekonomideki belirsizlik durumunun azalmasına katkı sağlar (Fukuyama 2000:38).

Tüketicilerin ekonomiye yönelik gelecek beklentilerini ölçmek ve güvenini belirlemek için anketler kullanılmıştır. Anketler, tüketici beklentilerindeki değişikliklerin sebeplerini ve bunun tüketici davranışlarına yansımaları belirlemek için tasarlanmıştır. Bu alandaki ilk araştırmacılarından sayılan Katona (1968) Michigan Üniversitesi'nde bununla ilgili deneysel bir çalışma yapmıştır. Kendisi tarafından oluşturulan güven endeksi ile tüketicilerin harcamalarını ölçmeyi hedeflemiştir. Günümüzde ülkelerin ve çeşitli finansal organların açıkladığı tüketici güven endeksleri, finansal piyasalarda yakından takip edilmektedir. Ayrıca, son zamanlarda Köse ve Akkaya (2016), Kale ve Akkaya (2016), Koy ve Akkaya (2017) ve Usul ve diğerleri (2017) gibi yazarlar tarafından tüketicilerin beklentileriyle hisse senedi getirileri arasında ilişki olduğuna dayanan araştırmalar yapılmıştır.

Türkiye’de bu endeks Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) işbirliği ile hesaplanmaktadır (tuik.gov.tr, 2017). Bu hesaplama rassal olarak seçilen hanelerin bireylerine yöneltilen tüketici eğilim anketleri neticesinde belirlenir. Her ayın ilk 15 günü bu anketler bireylere uygulanmakta ve her ayın sonunda bu endeks açıklanmaktadır. Endeks 0-200 arası değer almakta ve 100 üzeri iyimser tüketici güvenini, 100 altı ise kötümser tüketici güvenini ifade etmektedir. Ayrıca, 2004 yılının Ocak ayından beri bu endeks Türkiye’de düzenli olarak açıklanmaktadır. Bunun dışında, finansal piyasalardaki gelişmeleri yakından takip eden, etkin bir ekonomi kanalı olan Bloomberg HT’nin de Türkiye için açıkladığı bir tüketici güven endeksi bulunmaktadır. Endekslere ilişkin grafikler aşağıda yer almaktadır.

Grafik 1: Tüketici Güven Endeksleri

Grafik 1 incelendiğinde, özellikle krizlerin etkilerini gösterdiği dönemlerde, tüketici güveninde ciddi düşüşler yaşanmıştır. Bunun yanında tüketicilerin ekonomi konusunda genellikle kötümser bir beklenti içinde oldukları sonucuna varılmıştır.

3. Literatür Taraması

Tüketici beklentileri ve güveni araştırmacılar için cazip bir konudur. Yatırımcı duyarlılığının doğrudan gözlemlenemez nitelikte olmasından dolayı, tüketici ve reel sektör güvenini ölçen çeşitli endeksler oluşturulmuştur. Literatürde, TGE ve borsa endeksleri arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlayan çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazarlar ve Tarih	Ülke	Yöntem	Dönem	Sonuç
Otoo (1999)	ABD	Regresyon, Granger Nedensellik	1980:M06-1999:M06	TGE ve hisse senedi fiyatları arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.
Jansen ve Nahuis (2002)	11 Avrupa Ülkesi	Granger Nedensellik	1986:M01-2001:M12	Dokuz ülkede TGE ve hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Christ ve Bremmer (2003)	ABD	Granger Nedensellik	1978:M01-2003:M01	Hisse senedi getiri endekslerinin tüketici güveni üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.
Kandır (2006)	Türkiye	Regresyon	2002:M02-2005:M06	TGE hisse senedi getirilerini etkileyen önemli bir değişkendir.
Schmeling (2009)	Sanayisi Gelişmiş 18 Ülke	Regresyon	1985-2005 aylık verileri	Tüketici güveni arttıkça hisse senedi getirilerinin azaldığı sonucuna varılmıştır.
Çelik ve Özerkek (2009)	9 Avrupa Birliği Üyesi Ülke	Eş bütünleşme	1997:M01-2006:M12	TGE ile hisse senedi getirileri arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.
Topuz (2011)	Türkiye	Granger Nedensellik	2004:M01-2009:M01	Hisse senetleri fiyatlarından TGE'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir.
Hsu ve diğerleri (2011)	21 Ülke	Granger Nedensellik	1999-2007 arası aylık veriler	Hisse senedi getirileri ve TGE arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Arısoy (2012)	Türkiye	VAR	2007:M01-2012:M01	Borsa endeksi TGE'yi istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkiler.
Kloet (2013)	11 Avrupa Ülkesi	Granger Nedensellik	1985-2012 dönemi aylık verileri	Hisse senedi getiri endekslerinin tüketici güven endeksi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.
Sum (2014)	31 Ülke	Regresyon	1985-2012 dönemi aylık verileri	Tüketici güveni, hisse senedi getirileri üzerinde reel sektör güvenine göre daha güçlü bir etkiye sahiptir.
Ayuningtyas ve Koesrindartoto (2014)	Endonezya	Regresyon	2000:Q1-2013:Q4	Tüketici güveni, borsa ve sektör endekslerinin getirisini etkilemez.

Köse ve Akkaya (2016)	Türkiye	Regresyon, VAR	2007:M01-2016:M03	TGE hisse senedi getirilerini reel kesim güveninden daha az etkilemektedir.
Kale ve Akkaya (2016)	Türkiye	VAR	2004:M01-2015:M06	Hisse senedi getirilerinin TGE üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.
Koy ve Akkaya (2017)	Türkiye	Markov Switching VAR	2007:M01-2016:M06	Aralarında çift yönlü bir etkileşim olmasına rağmen, BIST100'de yaşanan şoklar TGE üzerinde daha güçlü bir etkiye sahiptir.

Literatür incelemesinde TGE ve hisse senedi endeksleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar ele alınmıştır. Bu konunun popülerliği Otoo'nun çalışmasından kaynaklanmaktadır. Otoo (1999) 1980-1999 yılları arasındaki aylık verileri regresyon modeli ile analiz etmiştir. Çalışmasının sonucunda, hisse senedi piyasasındaki fiyat artışının TGE'yi artırdığını tespit etmiştir. Kandır (2006), Schmeling (2009) ve Sum (2014) da çalışmalarında regresyon modeli kullanarak hisse senedi getirileri ile tüketici güveni ilişkisini araştırmışlardır. Bu üç çalışmanın ortak sonucu, tüketici güveninin hisse senedi getirileri üzerinde bir etkisi bulunduğuydür. Buna karşın Ayuningtyas ve Koesrindartoto (2014) da regresyon yöntemi kullanarak, Jakarta Bileşik Endeksi (JCI), LQ45², Jakarta İslamik Endeksi (JII) ve Endonezya'daki on sektörden oluşan Sektör Endeksi üzerindeki tüketici ve reel sektör güveninin etkilerini incelemişlerdir. Tüketici güveninde meydana gelen bir değişikliğin JCI, LQ45, JII ve tarım ve ticaret endeksleri dışındaki diğer sektör endeksleri üzerinde belirgin ve pozitif bir etkisi olmadığını gözlemlemişlerdir.

Jansen ve Nahuis (2002) çalışmalarında TGE ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik Testi ile analiz etmişlerdir. Çalışma 11 Avrupa ülkesinin 1986-2001 arası aylık verilerini kapsamaktadır. Çalışma sonucuna göre Almanya ve Portekiz dışındaki ülkelerde tüketici güveni ve hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Christ ve Bremmer (2003), Topuz (2011) ve Kloet (2013) çalışmalarında aynı yöntemi kullanarak hisse senedi getirilerinden tüketici güvenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmalara ek olarak, Hsu ve diğerleri (2011) de aynı

² LQ45, Endonezya Borsası'ndaki en yüksek piyasa değerine sahip 45 şirketin oluşturduğu bir borsa endeksini temsil etmektedir.

yöntemle tüketici güveni ve hisse senedi getirileri arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu belirtmiştir.

Tüketici güveni ve hisse senedi getirileri ile ilgili yapılan güncel araştırmalardan birisi, Koy ve Akkaya'ya (2017) aittir. Çalışmalarında ilk olarak, tüketici güven endeksi ile hisse senedi endeksi arasında karşılıklı bir rejim değiştirme davranışı olup olmadığını incelemişlerdir. İkinci olarak ise farklı rejimlerde birbirleri arasındaki tepki dinamiklerini araştırmışlardır. Markov Rejim Değiştirme Modelini 2007-2016 arasındaki aylık verilere uygulamışlar ve analiz sonucunda, BIST100'de meydana gelen şokların tüketici endeksleri üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Özetlemek gerekirse, literatürde güven endeksleri ve hisse senedi getirileri ilişkisini konu alan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışma da hisse senedi getirileri ile tüketici güveni arasındaki etkileşime odaklanmakta ve bu ilişkiyi ilk kez Toda-Yamamoto Nedensellik Testi ile inceleyerek ilgili literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

4. Metodoloji ve Veri Seti

4.1. Metodoloji

Değişkenler arasındaki sebep-sonuç ilişkisini incelemek ve yönünü belirlemek için genellikle Granger nedensellik testi kullanılır. Bu testte, değişkenlerin nedensellik ilişkilerini araştırmak için serilerin durağan olması gerekir. Bir başka deyişle, serilerin birim kök taşıyıp taşımadığı kontrol edilir (Granger, 1969).

Literatürdeki benzer çalışmalarda birbirinden farklı ekonometrik modellerin kullanıldığı görülmektedir. He ve Maekawa (2001) çalışmalarında, iki değişkenden en az birinin durağan olmaması durumunda, klasik Granger nedensellik testi (1969) kullanılmasının sahte Granger nedenselliğine sebep olabileceğini belirtmişlerdir (Cevher, 2015:213). Bu yüzden çalışmada, serilere durağanlık kısıtı getirmeyen Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır. Toda-Yamamoto testi serilerin durağanlığını gözardı etse dahi, serilere birim kök testinin uygulanması gereklidir. Bu gereklilik, nedenselliği test edilecek iki değişken için kurulacak VAR modelinde kullanılan maksimum bütünleşme derecesinin (d_{max}) birim kök testiyle hesaplanmasından kaynaklıdır.

4.1.1. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Granger nedensellik testi serilere durağanlık kısıtı getirerek çalışmaya dâhil edilmesi gerektiği düşünülen bazı değişkenleri çalışma dışına itebilir. Bundan hareketle, Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik analizi, serilere durağan olma kısıtı getirilmeden bir VAR modeli kurularak, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesine izin verir.

İki değişkenli ve değişkenlerden en az birinin durağan olmadığı bir durumda nedensellik ilişkisi, Toda-Yamamoto testiyle belirlenir (Cevher, 2015:216). İlk olarak, serilerin maksimum bütünleşme derecesi (d_{max}), birim kök testi kullanılarak belirlenir. Burada iki ihtimal vardır: Birincisi, “ $d_{max}=1$ ” olma ihtimali, ikinci ise “ $d_{max}=2$ ” olma ihtimalidir. Ardından VAR modeline uygulanan gecikmenin optimum uzunluğu (k) hesaplanır. Maksimum bütünleşme derecesi ve optimum gecikme uzunluğu toplamı ($d_{max}+k$) VAR modelinde serilere gecikme yapısı olarak uygulanır.

4.2. Veri Seti

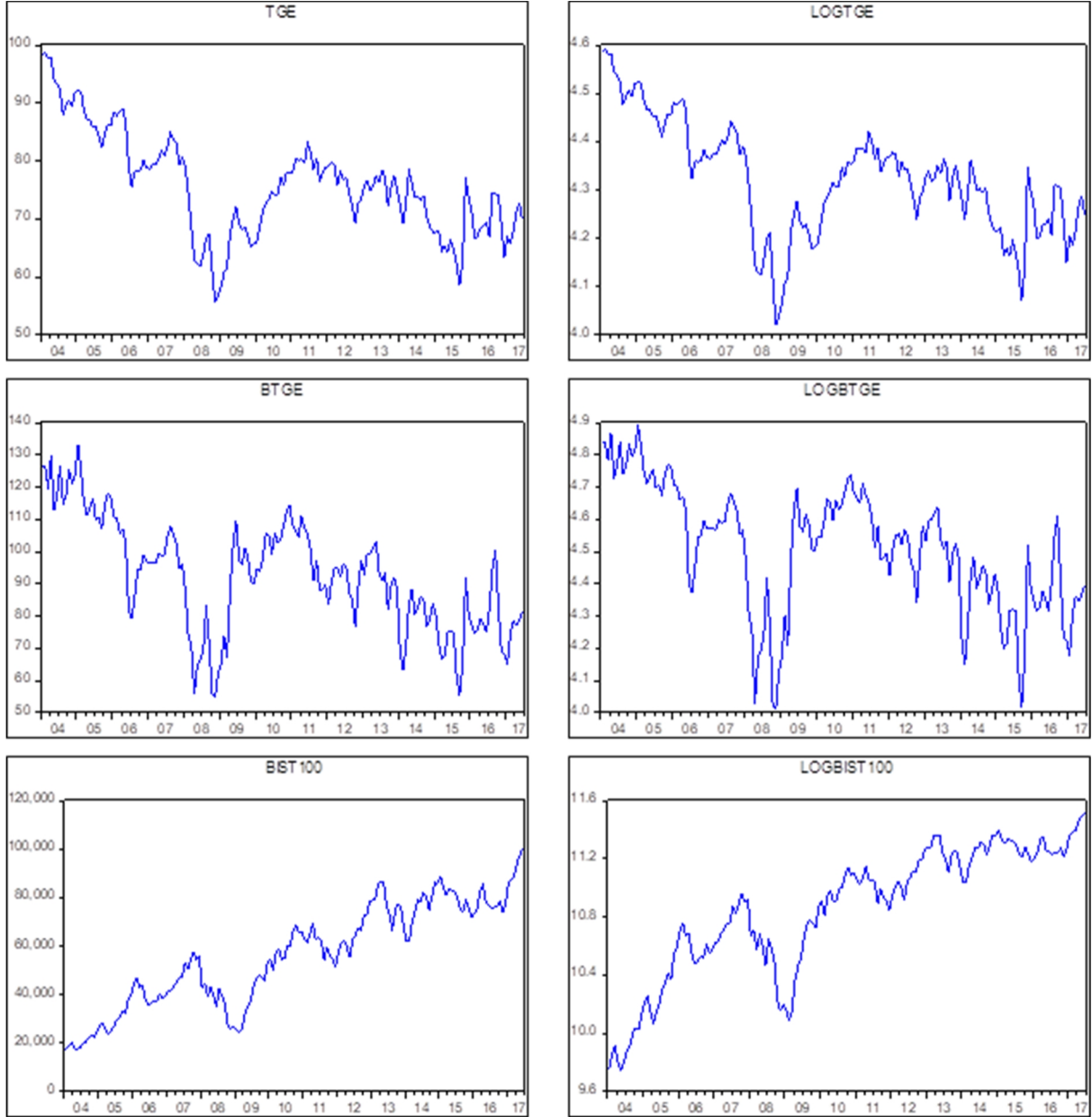
Bu çalışma, literatürdeki çalışmalardan hareketle TÜİK ve TCMB işbirliği ile açıklanan TGE, Bloomberg HT TGE ve BIST 100 Endeksi değişkenlerini içermektedir. 2004:M01 ve 2017:M06 arasındaki 162 aylık gözlem nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değişkenler için kullanılacak kısaltmalara ve veri setinin kaynaklarına Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Kısaltmalar	Kaynaklar
Borsa İstanbul 100 Endeksi	BIST100	TCMB EVDS
Tüketici Güven Endeksi	TGE	TÜİK
Bloomberg HT Tüketici Güven Endeksi	BTGE	Bloomberg HT

Verilerin ham formları yerine logaritmik formlarını kullanmak, veri aralığını daraltıp otokorelasyon sorununu azaltacağından ve serilerin normal dağılım sergilemesini arttıracığından dolayı daha doğru bir tercih olacaktır. Karşılaştırma yapmak amacıyla verilerin orijinal ve logaritmik değerlerinin grafiği aşağıda verilmiştir.

Grafik 2: Değişkenlerin Orijinal ve Logaritmik Değerleri

Grafik 2’de serilerin orijinal ve logaritmik değerlerinin zaman içindeki seyri gösterilmektedir. Grafikten görülebileceği üzere, serilerin her iki formunda da kırılmalar vardır ve trendli bir yapı mevcuttur. Kayda değer ölçüde iniş-çıkışlar ve yükselme-alçalma eğilimleri serilerin durağanlığı hakkında bilgi vermektedir. Zaman serileriyle yapılan analizlerde durağanlık sınaması genellikle gerekli olan bir varsayım olduğu için serilerin durağanlığı birim kök testi ile belirlenecektir (Bacık ve diğerleri, 2017:65).

5. Ampirik Bulgular

Serilerin durağanlığı zaman serileri ile yapılacak analizlerde sıklıkla test edilir. Fakat bu çalışmada zaman serilerinin durağanlığının sınanması, maksimum bütünleşme derecesini hesaplanmak ve Toda-Yamamoto testinin kullanılmasının gerekliliğini açıklamak içindir. Bu sınamaya için yapısal kırılmalı birim kök testi tercih edilmektedir. Bu doğrultuda uygulanan birim kök testinin ayrıntıları Tablo 3'te verilmektedir.

Tablo 3: Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Orijinal Seviye		Birinci Sıra Fark Seviyesi	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
LOGTGE	-3.534845	0.6719	-12.46810	< 0.01
LOGBTGE	-5.096088	0.0248	-	-
LOGBIST100	-3.335873	0.7846	-8.898449	< 0.01

%5: Test İstatistiği= -4.859812

Not: Eşitlik, trend ve kesişim içermektedir.

Tablo 3'teki yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçları, iki değişkenin birinci sıra farkları alınınca durağanlaştığını, bir değişkenin ise orijinal seviyede durağan olduğunu göstermektedir. LOGTGE ve LOGBIST100 değişkenlerinin orijinal seviye olasılık değerleri 0.05'ten büyük; LOGBTGE değişkeninin ise küçüktür. Bu durum, LOGTGE ve LOGBIST100 değişkenlerinin orijinal seviyede durağan olmadıkları, LOGBTGE'nin ise durağan olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle, LOGTGE ve LOGBIST100 değişkenlerinin birinci sıra fark seviyesi değerleri kontrol edilmiş ve bu seviyede durağanlaştıkları görülmektedir. Çalışmaya konu olan değişkenlerin durağanlık dereceleri farklı olduğu için, çalışmamızın Toda-Yamamoto nedensellik testine uygun olduğu kanıtlanmaktadır ve bu yaklaşımla çalışmaya devam edilmektedir. Birim kök testi sonucunda elde edilen serilerin maksimum bütünleşme dereceleri ile ilgili tablo aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 4: Maksimum Bütünleşme Sayısının Belirlenmesi

Analiz Edilecek İkili Değişkenler	Durağanlaşma Derecesi	Maksimum Bütünleşme Sayısı (d _{max})
LOGTGE	1	1
LOGBIST100	1	
LOGBTGE	0	1
LOGBIST100	1	

Tablo 4, analiz edilecek ikili değişken grupların maksimum bütünleşme sayılarının 1'e eşit olduğunu göstermektedir. Bu aşamanın tamamlanmasının ardından, LOGTGE-LOGBIST100 ve LOGBTGE-LOGBIST100 için iki farklı VAR modeli kurularak optimum gecikme uzunlukları tahmin edilecektir. Optimum gecikme uzunluğunu belirlemek için FPE, AIC, SC ve HQ gibi kritik değerlerden yararlanılır. En küçük kritik değerlerin aynı gecikmede yoğunlaşmasıyla, modelin gecikme uzunluğu belirlenir. Bunun yanı sıra, modelin seçilen gecikme uzunluğunda bir otokorelasyon sorunu olup olmadığı kontrol edilmelidir. Gecikme uzunluklarının detayları aşağıdaki Tablo 5'te verilmektedir.

Tablo 5: VAR Modelleri İçin Optimum Gecikme Uzunluklarının Belirlenmesi

LOGTGE-LOGBIST100						
Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	58.29863	NA	0.001650	-0.731151	-0.691710	-0.715130
1	467.1374	801.7487	8.59e-06	-5.988797	-5.870474*	-5.940734
2	476.8301	18.75603*	7.98e-06*	-6.062728*	-5.865524	-5.982624*

LOGBTGE-LOGBIST100						
Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-26.86687	NA	0.004987	0.374894	0.414335	0.390915
1	345.7572	730.7302	4.16e-05	-4.412431	-4.294108	-4.364368
2	368.2702	43.56422*	3.27e-05*	-4.652860*	-4.455655*	-4.572756*

LR: Ardışık modifiye edilmiş LR test istatistiği (her test %5 seviyesinde)

FPE: Son tahmin hatası

AIC: Akaike bilgi kriteri

SC: Schwarz bilgi kriteri

HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri

Not 1: “*” kriterlerin işaret ettiği gecikme uzunluğunu gösterir.

Not 2: Maksimum gecikme uzunlukları 8 olarak seçilmiştir.

Tablo 5'te, FPE, AIC ve HQ bilgi kriterleri, LOGTGE-LOGBIST100 ve LOGBTGE-LOGBIST100 için ikinci gecikmelerde en küçük değerlerini almaktadır. Yani bilgi kriterleri, her iki modelin de ikinci gecikmelerinin en uygun gecikme uzunlukları (k) olduğunu işaret etmektedir. Fakat bu gecikmelerde otokorelasyon sorunuyla karşılaşılıp karşılaşılmayacağı test edilmelidir. Gecikmelerde otokorelasyon olup olmadığı LM Testi ile sınanmıştır ve testin detaylarına aşağıdaki Tablo 6'da yer verilmektedir.

Tablo 6: Otokorelasyon LM Testi

LOGTGE-LOGBIST100		
Gecikme	LM İstatistik	Olasılık
1	1.898589	0.7544
2	2.703078	0.6087
LOGBTGE-LOGBIST100		
Gecikme	LM İstatistik	Olasılık
1	2.913245	0.5724
2	4.486589	0.3441

Tablo 6’da, iki farklı modelin ikinci gecikmelerinde olasılık değerlerinin 0.05’ten büyük olduğu görülmektedir. Her iki modelde de otokorelasyon sorununa rastlanılmamaktadır. Böylelikle modellerde “maksimum bütünleşme derecesi (d_{max}) ve en uygun gecikme uzunluğu (k)” toplamının hesaplanmasına geçilebilir. Hesaplamaya ilişkin detaylar Tablo 7’de özetlenmektedir.

Tablo 7: Modellerin Hesaplamasının Detayları

Analiz Edilecek İkili Değişkenler	Maksimum Bütünleşme Sayısı (d_{max})	Optimum Gecikme Uzunluğu (k)	Model Hesaplamasında Kullanılan Derece ($d_{max}+k$)
LOGTGE-LOGBIST100	1	2	3
LOGBTGE-LOGBIST100	1	2	3

Tablo 7’ye göre analiz edilecek ikili değişkenlere ait modelleri oluşturmak için modellerin hesaplanmasında kullanılacak derece ($d_{max}+k$) “3” olarak bulunmuştur.

Tüm bu aşamaların tamamlanmasından sonra, ikili değişkenler ayrı ayrı Toda-Yamamoto nedensellik testine tabi tutulmuştur. Testin sonuçları Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Sıfır Hipotezleri		
H ₀ : LOGBIST100 LOGTGE’nin nedeni değildir.		
H ₀ : LOGTGE LOGBIST100’ün nedeni değildir.		
Nedenselliğin Yönü	Olasılık	Nedensellik
LOGBIST100 → LOGTGE	0.0017*	Var
LOGTGE → LOGBIST100	0.7115	Yok

Sıfır Hipotezleri

H₀: LOGBIST100 LOGBTGE'nin nedeni değildir.

H₀: LOGBTGE LOGBIST100'ün nedeni değildir

Nedenselliğin Yönü	Olasılık	Nedensellik
LOGBIST100 → LOGBTGE	0.0000*	Var
LOGBTGE → LOGBIST100	0.9821	Yok

Not: “*” %5 istatistiksel anlamlılık seviyesini ifade eder.

Tablo 8'den görüleceği üzere, $0.0017 < 0.05$ olduğu için “H₀: LOGBIST100 LOGTGE'nin nedeni değildir.” hipotezi reddedilmekte; $0.7115 > 0.05$ olduğu için “H₀: LOGTGE LOGBIST100'ün nedeni değildir.” hipotezi kabul edilmektedir. Diğer bir taraftan da, $0.000 < 0.05$ olduğu için “H₀: LOGBIST100 LOGBTGE'nin nedeni değildir.” hipotezi reddedilmekte; $0.9821 > 0.05$ olduğu için “H₀: LOGBTGE LOGBIST100'ün nedeni değildir.” hipotezi kabul edilmektedir. Dolayısıyla iki modelin sonuçları birbirini desteklemektedir ve LOGBIST100'den LOGTGE ve LOGBTGE'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, tüketici güveninden borsa endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi saptanmamıştır. Literatür taraması sonucunda, Otoo (1999), Jansen ve Nahuis (2002), Christ ve Bremmer (2003), Topuz (2011), Arısoy (2012), Kloet (2013), Köse ve Akkaya (2016), Kale ve Akkaya (2016) ve Koy ve Akkaya (2017) tarafından da benzer sonuçlara ulaşıldığı anlaşılmaktadır.

6. Sonuç

Geleneksel finans teorileri yatırımcıların rasyonel olduğunu varsayarken, ortaya çıkan anomaliler rasyonellik varsayımından sapmalar olduğunu göstermiş ve davranışsal finans teorileri ortaya çıkmıştır. Davranışsal finans teorileri yatırımcıların rasyonel olduğunu ama bazı durumlarda rasyonel davranmadıklarını, buna yatırımcı psikolojisi ve duyarlılığının neden olduğunu belirtmektedir.

Yatırımcı duyarlılığını doğrudan ölçebilen bir değişken bulunmamaktadır. Bu konuda yapılmış çalışmalarda birçok farklı değişken kullanılmıştır. Bu değişkenlerden bir tanesi de tüketici güvenidir. Literatürde tüketici güveni ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmaktadır.

Bu çalışma tüketici güvenini farklı bir metot ile incelemektedir. Analiz hisse senetlerinden tüketici güvenine doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir ve sonuçlar ilgili literatür ile uyumludur.

Tüketici güveni genel ekonomik yapıyı doğrudan etkileyen bir parametredir. Ekonomik göstergeler de finansal piyasaları etkilemektedir. Yatırımcıların makroekonomik göstergeler yanında hisse senedi piyasası ve tüketici güvenini takip etmesinde fayda bulunmaktadır.

Kaynakça

- ARISOY, İ. (2012). Türkiye Ekonomisinde İktisadi Güven Endeksleri ve Seçilmiş Makro Değişkenler Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi. *Maliye Dergisi*, 162, 304-315.
- AYUNINGTYAS, R., & KOESRINDARTOTO, D. P. (2014). *The Relationship between Business Confidence, Consumer Confidence, and Indexes Return: Empirical Evidence in Indonesia Stock Exchange*. International Conference on Trends in Economics, Humanities and Management. 21-25.
- BACIK, E., ÖZER, M., & ALTINIRMAK, S. (2017). Terörün Volatilitiye Etkisi: Türkiye BIST 100 Endeksinde Bir Uygulama. *Optimum: Journal of Economics & Management Sciences/Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 55-75.
- BREMMER, D. S., & CHRIST, K. P. (2003). *The Relationship Between Consumer Sentiment and Stock Prices*. In Annual Conference of the Western Economic Association International, Denver, USA.
- CEVHER, E. (2015). *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımının Belirleyicilerinin Zaman Serileriyle Ekonometrik Analizi*. Ankara: Zenodo. <http://doi.org/10.5281/zenodo.35596>
- ÇELİK, S., & ÖZERKEK, Y. (2009). Panel Cointegration Analysis of Consumer Confidence and Personal Consumption in the European Union. *Journal of Business Economics and Management*, 10(2), 161-168.

-
- FAMA, E. (1970). Efficient Capital Markets: A Review Theory and Empirical Work, *Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- FUKUYAMA, F. (2000). Güven, Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması, Çev. Ahmet Buğdaycı. *Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları*, (370).
- GRANGER, C. W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 37(3), 424-438.
- HE, Z., & MAEKAWA, K. (2001). On Spurious Granger Causality. *Economics Letters*, 73(3), 307-313.
- HSU, C. C., LIN, H. Y., & WU, J. Y. (2011). Consumer Confidence and Stock Markets: The Panel Causality Evidence. *International Journal of Economics and Finance*, 3(6), 91-98.
- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24909> (Erişim Tarihi: 10.12.2017)
- JANSEN, W. J., & NAHUIS, N. J. (2003). The Stock Market and Consumer Confidence: European Evidence. *Economics Letters*, 79(1), 89-98.
- KAHNEMAN, D., & TVERSKY, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263-292.
- KALE, S., & AKKAYA, M. (2016). The Relation between Confidence Climate and Stock Returns: The Case of Turkey. *Procedia Economics and Finance*, 38, 150-162.
- KANDIR, S. Y. (2006). Tüketici Güveni ve Hisse Senedi Getirileri İlişkisi: İMKB Mali Sektör Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 217-230.
- KATONA, G. (1968). Consumer Behavior: Theory and Findings on Expectations and Aspirations. *The American Economic Review*, 58(2), 19-30.
- KIYILAR, M., & AKKAYA, M. (2016). Davranışsal Finans, *Literatür Yayıncılık*, İstanbul.

-
- KLOET, N. L. (2013). *The Relationship between Consumer Confidence and the Stock Market in the European Union*. Erasmus University Rotterdam, Erasmus School of Economics, MSc Econometrics and Management Science, Quantitative Finance, Master Thesis.
- KOY, A., & AKKAYA, M. (2017). The Role of Consumer Confidence as a Leading Indicator on Stock Returns: A Markov Switching Approach. *Annals of the University Dunarea de Jos of Galati: Fascicle: I, Economics & Applied Informatics*, 23(1), 36-47.
- KÖSE, A., & AKKAYA, M. (2016). The Effects of Sentiment and Confidence Indices on Financial Markets: An Application on BIST 100. *Bankacılar Dergisi*, 99, 3-15.
- OTOO, M. W. (1999). Consumer Sentiment and the Stock Market. Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs, Federal Reserve Board.
- ÖZSAĞIR, A. (2007). Ekonomide Güven Faktörü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(20), 46-62.
- SAMUELSON, P. A. (1965). Proof that Properly Anticipated Prices Fluctuate Randomly. *Industrial Management Review*, 6(2), 41-49.
- SCHMELING, M. (2009). Investor Sentiment and Stock Returns: Some International Evidence. *Journal of Empirical Finance*, 16(3), 394-408.
- SUM, V. (2014). Effects of Business and Consumer Confidence on Stock Market Returns: Cross-Sectional Evidence. *Economics, Management and Financial Markets*, 9(1), 21-25.
- TODA, H. Y., & YAMAMOTO, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66(1), 225-250.
- TOPUZ, Y. V. (2010). Tüketici Güveni ve Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *AİBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 53-65.

CANÖZ, I., (2018), "Borsa İstanbul 100 Endeksi ile Tüketici Güven Endeksleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği", *Fiscaeconomia*, Vol.2(1), 136-153.

USUL, H., KÜÇÜKSİLLE, E., & KARAOĞLAN, S. (2017). Güven Endekslerindeki Değişimlerin Hisse Senedi Piyasalarına Etkileri: Borsa İstanbul Örneği. *Suleyman Demirel University Journal Of Faculty Of Economics & Administrative Sciences*, 22(3), 685-695.

VON NEUMANN, J., & MORGENSTERN, O. (1945). *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton University Press.

Mali Kural Kavramı ve Politika Çerçevesi

N. Hande SEVGİ¹

Fiscal Rule Concept and Policy Framework

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 19.12.2017

Date Accepted: 21.01.2018

JEL Classification:

E60

E62

E63

Keywords:

Fiscal Discipline,

Fiscal Rule,

Monetary Policy,

Rule Based Policy.

ABSTRACT

In point of fact, the notions such as transparency and accountability have gained significance in recent years and have made fiscal discipline and fiscal rule more popular concept for achieving fiscal discipline. There observed an increase in the number of countries preferring to apply rules in fiscal policy between years 2000 and 2015.

The fiscal policies of governments can lead to an increase in budget deficits and therefore debt stocks. The new financial crises have been built on such issues. The fiscal rule, which can be regarded as a rule-based policy tool, is the instrument of fiscal policy that can be used to ensure fiscal discipline and to prevent such problems from occurring.

In this study, rule-based fiscal policies for ensuring fiscal discipline is explained specific to fiscal rule concept. This is a descriptive study that examines the terms fiscal discipline and fiscal rule and the relationship between them.

¹ Araş. Gör., Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, handesevgi@gazi.edu.tr

Özet

Şeffaflık ve hesap verilebilirlik gibi nosyonların son yıllarda önem kazanıyor olması, mali disiplini ve mali disiplinin sağlanmasını yönünde mali kural kavramını daha popüler bir kavram haline getirmiştir. Maliye politikasında kural uygulamalarının tercih eden ülke sayısında 2000-2015 yılları arasında artış gözlenmektedir.

Hükümetlerin izledikleri maliye politikaları, bütçe açıklarının ve dolayısıyla borç stoklarının artmasına sebep olabilmektedir. Yeni mali krizler bu ve bu gibi sorunlar üzerine inşa edilmiştir. İradi maliye politikalarının yerini kurala bağlı politikalara bırakması olarak görülebilecek olan mali kural, mali disiplinin sağlanması ve bu gibi sorunların oluşmasını önlemede kullanılan bir maliye politikası aracı niteliğindedir.

Bu çalışmada, mali disiplinin sağlanması yönünde kurala bağlı maliye politikaları mali kural kavramı özelinde açıklanmaktadır. Çalışma, mali disiplin ve mali kural kavramlarını ve bu iki kavram arasındaki teorik ilişkiyi inceleyen betimsel bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Mali Disiplin, Mali Kural, Maliye Politikası, Kurala Bağlı Politikalar.

Giriş

Siyasi, sosyal ve ekonomik konjonktür değişmekte ve bu değişim olgusu kendini sürekli yenilemektedir. Meydana gelen yeni oluşumlar ülkelerin siyasi yapılarını ve ekonomilerini etkilemektedir. Bu bağlamda mevcut politikalar da değişiklik göstermektedir. Maliye politikalarının gelişmekte olan mali disiplin anlayışı çerçevesinde literatüre giren mali kural kavramı ile birlikte farklılaştığı söylenebilir.

Mali disiplini devletin çeşitli kademelerinde yasalara veya anayasaya dayandırarak kalıcı kurullarla sağlama teşebbüsü 1900'lerin başına kadar gitmektedir. Bu süreç içinde üç önemli dalga tanımlanabilir. Birinci dalgada alt yönetim birimleri yer almaktadır. Bazı federal devletlerdeki bu alt yönetim birimleri, bağımsız olarak altın kural uygulamışlardır. Bu kuralda, 19. yüzyılın ortalarından itibaren çoğu ABD eyaletleri ve 1920'lerden itibaren de İsviçredeki

bazı kantonlar, denk bütçeyi bir zorunluluk olarak görmüşlerdir. Aslında amaçları, sermaye harcamalarının, merkezi hükümetin mali yardımı olmadan, piyasa tabanlı finansmanına erişebilmektir. İkinci dalga, İkinci Dünya Savaşı sonrasını kapsamaktadır. Bir takım endüstrileşmiş ülkeler gerçekleştirdikleri parasal reformları takip eden istikrar programlarını destekleyen denk bütçe kuralını uygulamışlardır.. Bütçe açıklarının belirli yerel kaynaklardan finanse edilmesini sınırlayan veya bunlara yasaklama getiren diğer kurallar, bazı gelişmekte olan ülkelerde de 1960larda kabul edildi. Üçüncü dalga, Yeni Zelanda'nın 1994'te Mali Sorumluluk Yasası'nı² yürürlüğe koymasıyla başlamaktadır. Yeni Zelanda'da Mali Sorumluluk Yasası'nın yürürlüğe girmesi, kabaca enflasyon hedeflemesi politikasını uygulamasından hemen sonra uygulanmaya başlanmıştır. Yeni Zelanda'nın akabinde artan sayıda sanayileşmiş ülkeler ve yükselen piyasa ekonomileri mali kural uygulamasına başlamışlardır. Bu kurallar, denk bütçe zorunluluklarını, borç ve harcama limitlerini içermektedir. Önceki iki dalgadan farklı olarak, bu dalgadaki kuralların ortak paydası, az ya da çok, şeffaflık standartlarıyla destekleniyor olmalarıdır. (Kopits, 2001:4-5)

Kuralların bu kadar önem kazanmasında ve dikkate alınmasında Avrupa Birliği'nin Ekonomik ve Parasal Birlik üyeliğinin üçüncü aşamasını oluşturan Maastricht kriterlerine uyum sağlanması aşaması rol oynayan unsurlar arasındadır. Ekonomik ve Parasal Birlik üyesi olmak isteyen Avrupa Birliği üyelerini ve Avrupa Birliği'ne üye olmak isteyen birlik dışındaki ülkelerin söz konusu kriterleri yerine getirme zorunluluğu mali kuralların aktif bir biçimde maliye politikasında yer almasına neden olmuştur.

Aktivist ve Kurala Bağlı Politika Uygulamaları

Kurala bağlı politikaların uygulanmadığı, ekonomiye dair mevcut duruma ya da geleceğe ait öngörülere göre uygulanan politikalar aktivist politikalar olarak adlandırılmaktadır. Aktivist politikaları tümüyle ihtiyari politikalar değildir. Hükümetler, genel kurallara bağlı kalmaksızın ekonomideki dalgalanmalara göre politikalarını şekillendirebilirler. Bunu yapabiliyor olmaları demek politikaları istekleri doğrultusunda belirleyecek olmaları anlamına

² Fiscal Responsibility Act

gelmez. Bu tip politika uygulamalarını benimseyen hükümetler politika kararlarını istek doğrultusunda değil, konjonktürün gereği doğrultusunda belirlerler. (Auerbach vd., 2010)

Aktivist politikalarından yana olan karar alıcılar kurallara gerek duymamakta, devletin gerekli durumlarda kendi iradesine göre karar alabileceğini savunmaktadırlar. Diğer bir görüş ise hesap verilebilirliğin önemsenmesi gibi nedenlerle kurala bağlı maliye politikasından yanadır. Hem aktivist politika uygulamalarının hem de kurala bağlı politika uygulamalarının avantajları ve dezavantajları farklılaşmaktadır. Örneğin aktivist politikaların hükümete müdahale yetkisi veriyor olması bir avantaj olarak görülebilir; ancak alınan kararların borç yükünün nesiller arası dağılımını olumsuz yönde etkilemesi gibi nedenler dolayısıyla bu durum olumsuz bir tablo ortaya koyabilir. Kurala bağlı politikalar ise hesap verilebilirliği artırmasına karşın yaratıcı muhasebeye yol açabileceği gerekçesiyle beklenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir.

Mali müdahalenin etkinliği konusunda amaç ekonomide istikrarı desteklemek olsa da net etkiler her zaman beklentilerle paralellik göstermeyebilir. Ekonomiyi düzenleyici ve ekonomide istikrar sağlayıcı mali müdahalelerin etkinliği konusu hala tartışmalı bir konu olmakla birlikte, maliye politikalarının etkilerinin iki grupta incelenebilir. Bunlardan ilki doğrudan etkiler, diğeri ise ekonomi geneli için yapılacak tahminlerdir. (Auerbach vd., 2010)

Doğrudan etkilerde, hanehalklarının durumu marjinal tüketim eğilimiyle açıklanmaktadır Ortaya konulan sonuçlardan ilki yaşam çevrimi ve sürekli gelir hipoteziyle ilgilidir. Birçok çalışma hanehalkı tüketiminin beklenen kalıcı vergi değişikliklerine daha güçlü tepki verdiğini savunmaktadır. İkincisi, hanehalklarının vergi kesintilerine olan tepkilerinin homojen olmadığı yönündedir. Borçlanma sınırında olan hanehalklarının marjinal tüketim eğilimlerinin yüksek olması beklenmektedir. Ayrıca orta ve düşük gelir grubunda yer alan hanehalkları, yüksek gelir grubunda yer alan hanehalklarına oranla borçlanma sınırına daha yakındırlar. Üçüncüsü, vergi kesintisi politikasının tüketim harcamaları üzerindeki etkisi ancak uygulamadan sonra ortaya çıkabilecektir. Doğrudan etkiler, firmalar yönünden de incelendiğinde, firmaların tepkilerinin finansal kararlarına da bağlı olması yapılacak öngörülerini güçleştirmektedir. Ancak vergi teşviklerinin yatırımları etkilediği açıktır. Auerbach ve Hassett (1991), Hubbard (1994), Hessett ve Hubbard (2002) vergilerdeki değişikliklerin işletmelerin

sabit yatırım bileşenleri üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Bu çalışmalarda sermayenin kullanıcı üzerindeki maliyetinin değişmesinin yatırımın bileşimini de etkileyeceği açıklanmıştır. (Auerbach vd., 2010:145-147)

Ekonomi geneli için yapılan tahminler ise üç tip model çerçevesinde incelenmektedir. Bu modeller geniş ölçekli makroekonomik modeller, yapısal vektör otoregresif modeller, ve dinamik stokastik genel denge modelleridir. Modeller güçlü ve zayıf yanlarıyla birbirlerinden farklılaşmaktadırlar. Büyük ölçekli makroekonomik modeller, farklı sektörlerdeki göreceli fiyatları ve miktarları ve bunların birbirleriyle ve hükümet politika değişkenleriyle olan ilişkilerini inceler. Üç model içinde en büyük çarpan değerini bu model verir. Yapısal VAR modellerinde GSYH'nın hangi politikalar aracılığıyla değişeceği ile ilgili belirsizliğin var olması nedeniyle değişkenin değerleri bir dönem geriye kaydırılır. Varsayımlar ile ilgili kısıtlamalar modeli sınırlandırmasına rağmen fiili politika değişkenlerinin tanımlanabilmesini sağlamaktadır. Blanchard ve Perotti (2002) hükümet harcamaları ve vergi çarpanının, bu değişkenlerin çıktı üzerindeki etkilerinin ihtiyari politikalarla değil, yalnızca otomatik yetkilendirme kanalıyla ve bir dönem gecikmeli ortaya çıkacağı varsayımı altında tahmin etmektedir. Dinamik stokastik genel denge modelleri ise göreceli olarak daha az sayıda denklem içerir. Bu modellerin özelliği, bütün bir ekonomik yapıyı belirliyor olmasıdır. Böyle bir yapının ortaya konulması nedeniyle varsayımlar son derece ağırdır ve varsayımların geçerli olup olmadığı kesinlik taşımamaktadır. Bu model günümüzde aslında en geçerli modeldir ve Yeni Keynesyen yaklaşım çerçevesinde geliştirilmektedir. (Auerbach vd., 2010:148,151)

Siwińska ve Bujak (2003) Keynesyen çerçevede ihtiyari politikaları kısa dönemde ele almıştır. Keynesyen görüşe göre mali düzenlemeler toplam talebi azaltırken mali genişleme toplam talebi uyaracaktır. Talepteki değişmeler piyasa katılıkları nedeniyle üretim faktörlerini ve hasılayı etkileyecektir. Ricardocu görüş ise toplam talebin vergilendirmedeki bir değişiklikten ya da hükümet harcamalarındaki kalıcı bir artıştan etkilenmeyeceğini ve dolaylı olarak hanehalkı tüketiminin de değişmeyeceğini savunmaktadır. Bu anlamda maliye politikası en azından kısa dönemde tamamen etkisizdir.

Söz konusu modellerin varsayımları her zaman reel durumla örtüşmeyebileceği için model çıktıları açıklayıcı olmayabilecektir. Örneğin, mali genişleme, genel beklentilerin aksine

resesyona da neden olabilir. Maliye politikasının toplam talep ve hasıla üzerindeki etkisini tek başına teorik bir tabana oturtmak oldukça güçtür; çünkü hem Keynesyen yaklaşım hem de Ricardocu Denklik ciddi temel varsayımlar içermektedir. Yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçların farklılaşması ise örneklem ve model seçimlerine bağlıdır. (Siwińska ve Bujak, 2003:8)

Maliye politikasını arz yönlü etkileri açısından inceleyen çalışmalarda Alesina (2002) maliye politikasının yatırım kararlarını etkileyebileceğini ve bunun klasik biçimde faiz oranları üzerinden değil işgücü piyasası üzerinden gerçekleşeceğini söylemiştir. Firmaların yatırım kararları, gelecekteki nakit akışının beklenen değerinin maksimize edilmesine dolayısıyla sermayenin marjinal verimliliğine dayanmaktadır. Kamu sektörü çalışanlarının ücretlerindeki kalıcı bir artış, sağlanan faydalar işçi maliyetlerinin yükseltilmesi yönünde baskı yapar. İstihdam ve sermayenin marjinal verimliliği düşer. Bu nedenle de yatırım talebinde düşüş gözlenir. Bu model talep yönlü modellerin aksine maliye politikasına tepkilerin doğrusal olduğunu gösterir. (Siwińska ve Bujak, 2003:13)

İhtiyari maliye politikalarına karşı olan ve kurala bağlı politika uygulamalarının daha yüksek refah seviyesi sağlayacağını savunan üç görüş vardır. Bu görüşler ihtiyari maliye politikalarının uygulama gecikmeleri, tersine çevrilemezlik ve politik kısıtlardır. (Taylor, 2000:28)

Temel iktisat teorisi, refah düzeyini yükseltmek amacı güden politika yapıcıların uygulayacakları politikaları seçmede özgür olmaları yani kendi takdir yetkilerini kullanmaları durumunda refahın daha yüksek olacağını öngörmektedir. Sosyal refahı maksimize edecek olan bir politika yapıcı bazı durumları göz önünde bulundurmalıdır. İlk olarak bireysel davranışlar gelecekte uygulanacak politika beklentilerine dayanır. İkincisi, politika yapıcılar politika araçlarının seçimi konusunda sınırlandırılmıştır. Bir politika yapıcı, politikalarını zamana bağlı olarak tercih edebiliyorsa, genellikle gelecek dönemler için taahhüt ettiği bir politikayı değiştirme yetkisine sahip olur. Bu, politika tercihlerinde zaman uyumsuzluğu örneğidir. Hatta politika yapıcılar, zaman uyumsuz olma yetkisine sahiptirler; çünkü sosyal refahın maksimizasyonu hedeflenmektedir. Bu durumda bireyler de beklentilerini politikaların değişebileceği unsuru üzerine şekillendireceklerdir; çünkü devlet politikalarında sapma

güdüsüne sahiptir. İhtiyarı tutumun maliyeti hükümetin kendini hesap verebilir şekilde belirli bir politika talep etmesine oranla daha düşük bir refah düzeyidir. Bu gibi durumlarda kurallar, ihtiyari politikalara göre daha yüksek refah düzeyi sağlar. (Drazen, 2002:3)

Zaman uyumsuzluğuna Barro ve Gordon (1983) tarafından ulaşılan bir sonuç olan enflasyon sapması örnek gösterilebilir. Devlet temsili bireyin refahını artırmaktadır. Temsili birey, faydası işsizlik ve enflasyon dalgalanmalarına bağlı bireydir. Öngörülemeyen enflasyon oranı hükümetin hedef işsizlik oranının doğal işsizlik oranının altında olduğu bu durumda fiili işsizlik oranını doğal işsizlik oranının altına çekecektir. Hedef enflasyon oranının sıfır olarak belirlendiği bir durumda eğer insanlar sıfır enflasyon beklentisi içinde olurlarsa hükümet işsizliği doğal işsizlik oranının altına çekebilmek için sıfırın üzerinde bir enflasyon hedefi belirlemeye teşvik edilmiş olacaktır. Bu, beklenen bir durum olacağından sıfır enflasyon hedefi inandırıcı değildir. Denge beklenen bir pozitif enflasyon seviyesinde gerçekleşecektir. Böylece işsizlik doğal oranında kalırken enflasyon uygun seviyenin üzerinde olacaktır. Sorun, hükümetin işsizliği azaltmak için politika yapma yetkisini kullanması noktasında ortaya çıkmaktadır. Denge durumunda böyle bir teşebbüs başarısız olacaktır. Eğer hükümet sıfır enflasyonu taahhüt edeceği makul bir mekanizmaya sahipse refah daha yüksel olabilir. Burada görüldüğü gibi kurallar, ihtiyari politikalardan üstündür. Zaman uyumsuzluğunun enflasyon örneği konusunda iki nokta dikkate alınmalıdır. Bunlardan ilki, politika yapıcıların sınırlandırılabilceği durumlar olduğu, ikincisi ise kurallarla ilgili bu tartışmanın tahmin edilemeyen enflasyon politikasıyla ilgili değil, bilinen pozitif önyargı etrafında şekillendiğidir. Güvenilir kurallar, maliye politikasını daha tahmin edilebilir kılar. Ancak kurallarla ilgili asıl tartışma birçok ülkede görülen bütçe açığı yanlısı tutumdur. Kural uygulamalarının politika yapıcıları kısıtlıyor olması, bütçe açığı eğilimini azaltacağı için teknokratlara, bürokratlara, akademisyenlere, sade vatandaşa ve diğer ekonomik karar birimlerine cazip gelmektedir. (Drazen, 2002)

Bir diğer tartışma, neden birçok ülkenin mali açık yanlılığıyla karşılaştığı yönündedir. Bütçe sosyal refahı maksimize edici planlayıcılar tarafından hazırlanmaz. Bütçe, açık yanlısı olan politik sürecin bir sonucudur. Politik süreç terimi, bütçenin basit bir yasama süreci olduğu anlamına gelmez. Kavram bütçenin hazırlanmasındaki kuralları ve kurumları kapsar. Drazen (2002) açık yanlısı tutuma sebep olan politik görüşlerin çeşitli yönleri olduğunu ve bunların

ortak noktasının, politikacıların bütçe sürecini kendi politika amaçları doğrultusunda harcamaları artırmak amacıyla kullanabilecek olmaları olduğunu öne sürmektedir. Politik süreçle ilgili olarak beş tartışma konusu öne sürülmüştür. Bunlardan ilki mali yanılısamadır. İkincisi bütçe açığı yanılısamasıdır. Üçüncü tartışma, bürokratik davranışlarla ilgilidir. Dördüncü tartışma konusu bürokratların davranışlarıyla ilgilidir. Beşinci konu ise farklı harcama öncelikleri ile ilgilidir.

Mali yanılısama devletin büyüklüğüyle ilgili basit bir ampirik ifade değil, politika yapıcılarının seçmenleri devletin büyüklüğü konusunda aldatması durumunda nasıl başarılı olacaklarını ifade eden bir hipotezdir. Çünkü, seçmenler mali yanılısamadan şikayetçidirler. Seçmenler devletin harcamalarını azımsamaya yönlendirilebilirler. Bu durumda da devletin harcamalarının algıladıklarından fazla olduğuna inanırlar. Diğer tartışma konusu, mali yanılısama ile paralellik gösteren bütçe açığına yönelik yanılısamadır. Burada seçmenler, zamanlar arası bütçe kısıtını anlayamamaktadır. Açıklarla finanse edilen harcamalarıyla ilgili olarak seçmenler harcama kısmını büyütürler ve gelecek vergi kısıtını küçümserler. Bu yanılış algılamanın avantajını fırsatçılar elde ederler. Açıkları artırıcı politikalarla seçmeni kazanmaya çalışırlar. (Drazen, 2002:6-7)

Bürokratik davranış biçimi konusunda Niskanen (1971) bürokratların davranışlarının bütçe maksimizasyonu ile açıklanabileceğini ifade etmiştir. Daha yüksek bir bütçe daha yüksek ücret sağlanması ve daha çok güç anlamına gelmektedir. Dördüncü tartışma, çıkar çatışmalarıyla ilgilidir. Açıkların kim tarafından azaltılması gerektiği tartışılmaktadır. Açıkların finansmanı uzun gecikme gösterebilir. Son tartışma ise açıkların farklı harcama öncelikleri olan hükümetleri sınırlandıracak politik faktörleri vurgulamaktadır. Genel olarak, yalnızca bozucu vergiler kamu harcamalarını finanse edebilirler. Bu nedenle hükümetin harcamalarında en uygun düzeyi bulması var olan borç seviyesine bağlı olacaktır. Yüksek borç yükü, daha az harcamaları getirecektir. Politik sürecin açık yanılısı tutum sergilemesinin çeşitli nedenleri olabilir. Bu nedenle mali kurallar politik baskıları sınırlandırabilecek bir uygulama olarak görülebilir. (Drazen, 2002:7)

Kurallara karşı inisiyatif konusunda iki temel sorunla karşılaşmaktadır. Bu sorunlar kuralın ne şekilde belirleneceği ve gelecek politikaların açıklanıp açıklanmayacağına

yöneliktir. Kuralı belirleyecek otoritenin ne olduğu konusu anayasa ve ilgili kurumlar arasında bir tercih tartışılmaktadır. Kuralların anayasada belirlenmesi durumunda değişiklik yapmak zor olacaktır. Merkez bankaları veya maliye politikasını belirleyici otoritelerin politika değişikliği yapmaları ise daha kolaydır. Burada politikaların önceden belirlenmesi ve esneklik arasında bir değiş tokuş söz konusudur. Aktivist politikalarda esneklik ön plandayken kurala bağlı politikalarda gelecek politikalarının önceden belirlenmesi önem taşır. Diğer sorun, takip edilecek politikaların açıklanması sorunudur. Böyle bir tutum bireylerin gelecek politikalarını tahmin etmelerine yardımcı olacağı düşüncesiyle ilke olarak kabul edilebilir. (Dorrbusch ve Fischer, 1998:466-468)

Politikaların Çevrimsel Değerlendirmesi

Politika uygulamaları konjonktüre karşı tepkileri açısından da farklılık gösterebilmektedir. Uygulanan veya uygulanacak olan politika çevrimle aynı yönlü olabileceği gibi çevrimle ters yönlü de olabilir. Politika tercihleri konusunda iradi ve çevrimsel özellikler bağlamında çeşitli kombinasyonlar görülebilir. Politikalar ister ihtiyari isterse kurala bağlı olsun çevrime karşı farklı şekillerde tepki verebilirler. Aktivist bir politika uygulamasında ters çevrimsel ya da çevrim yanlısı karar alınması benimsenebileceği gibi kurala bağlı politikalarda çevrimle aynı yönlü ya da ters yönlü kararlar alınabilir.

Mali kurallarla ilgili literatür, kuralların devletin ters çevrimsel hareketlerini kısıtladığı yönündedir. Mali kural karşıtları, kuralların devletin iş çevrimlerinde vergi oranlarını ve harcamaları düzenlemesini engelleyeceğini; hatta ihtiyari ters çevrimsel politikaların yasaklanacağını öne sürmektedirler. Mali kuralları savunan kesim ise, kuralların zayıf kurumları mali sorumluluk ve hesap verebilirlik çerçevesinde destekleyeceğini savunmaktadır. İktisat teorisi, alternatif maliye politikalarını yasal kısıtlamalar çerçevesinde değerlendirmede politika yapıcılara yardımcı olabilmelidir. (Tanner, 2003:3)

Vergilendirme üzerine yaptığı çalışmasında Ramsey (1927) hükümetin müdahalelerinin gerekli olduğunu savunmaktadır. Ramsey'in bu konudaki görüşü, hükümetlerin farklı kaynaklardan gelen marjinal refah kaybının dengelenmesi gerektiğidir. Ayrıca Barro'nun 1979 yılında yapmış olduğu uygulamada refah kaybının vergi düzenlemesi politikasıyla minimize

edilebileceği sonucuna varmaktadır. Bu tür bir tablo karşısında da maliye politikasının en uygun şekilde ters çevrimsel olmasından yanadırlar. (Tanner, 2003:3)

Taylor (2000) ters çevrimsel politikaları potansiyel hasıla ve reel hasılanın birbirlerine yakın seyretmeleri çerçevesinde incelemiştir. Ekonomi denge noktasındayken ne çok ısınmış ne de çok soğumuş durumdadır. Ekonominin fazla ısındığı durumda toplam talebin artmasının olası nedenleri, tüketimdeki, yatırımdaki ya da net ihracattaki genişlemedir. Bu durumda, enflasyonist baskılar nedeniyle enflasyon hedefi yükseltilecektir. Eğer enflasyonda artış görülürse, yeni bir denge oluşacaktır. Para politikasının görevi uyumsuzlukları önlemek, meydana gelmiş ise bunları gidermektir.

Maliye politikasında hükümet harcamalarının atması gibi bir değişiklik toplam talebi artırıcı yönde etki edecek, mali daralma ise tersi etki yaratacaktır. Devletin harcamalarındaki kalıcı bir artış bile potansiyel hasılanın reel hasıladan geçici olarak uzaklaşmasına yol açacaktır; çünkü toplam talepteki kayma enflasyon hedefinin değişmesine neden olacak, reel hasıla potansiyel hasıla düzeyine yaklaşıncaya kadar bu değişme sürecektir. Burada önemli olan vergilerdeki ve harcamalardaki ihtiyari değişikliğin etkilerinin otomatik düzenleyicilerin etkilerinden ayrılmasıdır. Vergilerin ve harcamalardaki değişikliğin etkileri otomatik düzenleyicilerin etkilerine göre daha yüksektir; ancak otomatik düzenleyiciler toplam talebi daha hızlı etkiler. Maliye politikasının toplam talebi kaydırarak kısa vadede reel hasılayı değiştirmesi durumunda uygulanacak ters çevrimsel politikalar normatif ve pozitif iktisat teorileri kapsamında incelenebilir. Normatif açıdan bakıldığında, ters çevrimsel maliye politikasının amacı, enflasyon hedef düzeyde iken reel hasılayı potansiyel hasıla düzeyinde tutmak olacaktır. Reel hasılayı potansiyel hasıla düzeyinde tutmak için gereken mali uyarın enflasyonu hedefinden uzaklaştıracaktır ki burada da merkez bankası devreye girecektir. Pozitif açıdan bakıldığında ise ters çevrimsel maliye politikasının farklı amaçları da olduğu görülmektedir. Bunların bir kısmı politik olabilir. Hatta resesyon dönemlerinde bir şeyler yapmış olma gereği de bu nedenlerden bir tanesidir. (Taylor, 2000:25-27)

Vergi oranlarının ve harcamaların GSYH'ya oranının sabit kalması gerekliliği nedeniyle genişleme dönemleri için bazı beklentiler söz konusudur. Öncelikle devlet harcamalarının GSYH içindeki payı düşürülmelidir. İkinci olarak sabit vergi oranlarında devlet gelirlerinin

GSYH içindeki payı artırılmalıdır. Son olarak da bütçe fazlasının GSYH içindeki payında artış meydana gelmelidir. Resesyon dönemlerinde ise tersi tutum izlenmelidir. Bu yöndeki politikalar çevrim karşıtı politiklardır. Durumun böyle olmasına karşın, birçok ülke çevrim yanlısı politikalar uygulamaktadır. Gavin ve Perotti (1997), Latin Amerika ülkelerini çevrim yanlısı politikalar uygulayan ülkelere örnek göstermiştir. Neden bu tür politikaların uygulandığı sorusunun cevabı kredi temini ile ilgilidir. Gelişmekte olan ülkeler kriz dönemlerinde genellikle kredi temin edemezler. Genişleme dönemlerinde borçlanmaları daha kolaydır. Bu nedenle de çevrim yanlısı politikalar tercih edilir. (Alesina ve Tebellini, 2005:1)

Talvi ve Vegh (2005), Tornell ve Lane (1999), Lane ve Tornell (1998) konuya politik açıklama getiren diğer çalışmalardandır. Talvi ve Vegh (2005), devletin, fazla vermesi durumunda marjinal harcama eğiliminin artacağını belirtmiştir. Tornell ve Lane (1999) tarafından "hırs etkisi"yle açıklanmıştır. Lane ve Tornell (1998), ulaşılabilir kaynaklardaki artışın ortak havuz problemini sertleştireceğini ve ortak kaynaklar üzerindeki kavganın bütçe açıkları yaratacak şekilde sertleşmesiyle açıklamıştır.

Mali Disiplin

Mali disiplin, bir mali yıl içerisinde kamu gelirlerinin kamu harcamalarını finanse edebilmesi olarak tanımlanabilir. Hemming (2003)'e göre ise, mali disiplin ölçülü bir açık ve ölçülü bir borç seviyesinin oluşturulması ve bunun sürdürülebilmesidir.

Ekonomilerde kamu gelir ve giderleri arasındaki denkleğin sağlanması her zaman mümkün olmayabilir. Gelir ve gider dengesinin kamu gelirleri aleyhine bozulması sonucu oluşan açıklar nedeniyle ortaya çıkan mali disiplinsizlik durumu bir ülke için oldukça büyük bir sorun haline gelebilir. Bu sorunun ciddiyeti ise disiplinsizliğin boyutuyla ilgilidir.

Mali disiplinin sağlanmasında üç tip kural ve düzenleme mevcuttur. Bu düzenlemelerin ilki, bütçe üzerindeki sayısal hedefler, ikincisi bütçenin onaylanması prosedürle ilgili kurallar ve üçüncü düzenleme şeffaflıkla ilgilidir. (Alesina ve Perotti, 1996)

Sayısal hedeflerin mali disiplinin sağlanmasındaki rolü aslında oldukça açıktır. Bir denk bütçe kuralı, politik bazı çarpıklıklar nedeniyle, süregelen açıkları ortadan kaldıracaktır.

Sözü edilen politik çarpıklıklar siyasetçilerin fırsatçılıklarından ve kısa döneme odaklı olmalarından kaynaklanmaktadır. Alesina ve Perotti (1996), katı sayısal hedeflere karşıt iki görüş bulunduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki denk bütçe kuralındaki katılığın vergi oranlarındaki oynaklığa izin vermemesi nedeniyle optimal olmadığıdır. İkincisi ise çok katı kuralların şeffaf olmayan hesaplamaları teşvik etmesidir. Sayısal hedeflerin mali disipline katkıda bulunması için, vergi oranlarındaki ufak oynaklıkları göz önünde bulundurması ve şeffaflığı tehlikeye sokmaması gerekir. Bu bağlamda Hemming (2003) tarafından yapılan tanımlamanın mali disiplini daha iyi tanımladığı söylenebilir.

Bütçenin onay süreciyle ilgili, iki farklı yapıdan söz edilebilir. Bu yapılardan bir tanesi alt üst ilişkisine dayanan hiyerarşik yapı, diğeri kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanan hiyerarşik olmayan işbirlikçi yapıdır. İki yöntem arasında bir değiş tokuş vardır. Hiyerarşik yapının mali disiplini sağlaması olasılığı daha yüksek olmasına karşın bu yapıda çoğunluğun yararı esas alınır. Hiyerarşik olmayan yapıda ise durum tam tersidir. Yani azınlıkların hakları gözetilir, kuvvetler ayrılığına, ölçülü olmaya ve uzlaşmaya vurgu yapılırken sıkı mali uyum programlarında ertelemeye gidilebilir. Bu iki yapı içerisinde uygulanabilecek iki kural mevcuttur. Bir tanesi açıklık kuralı, diğeri kapalılık kuralıdır. Kapalı kurallarda, bütçenin ilk tasarısı üzerinden yapılan oylama esastır. Bütçe tasarısı onaylanır veya onaylanmaz. Açık kurallarda tasarı değişikliklere açıktır. Kapalı kurallarda tasarayı hazırlayan gruba daha fazla güç atfedilir. Açık kuralda, birden fazla oy gerekirken kapalı kuralda ilk tasarı her zaman onaylanır. Bu nedenle açık kuralların bütçenin onaylanması sürecini uzatabilir. Kapalı kurallarda, fayda yürütmedeki açık çoğunluk üzerine yoğunlaşmıştır. Açık kurallarda ise bu çoğunluk çok daha geniş kapsamlıdır. Ve açık kurallarda sözü edilen faydanın daha dengeli bir dağılımı vardır. Yapılan bu kıyaslama kapalı ve açık kurallar arasındaki tercihte, bütçe sürecinde ertelenmeler istenmiyorsa kapalı kurallar tercih edilecek, faydanın eşit dağılımı isteniyorsa açık kurallar tercih edilecektir. (Alesina ve Perotti, 1996)

Şeffaflıkla ilgili olarak ise politikacılar şeffaf uygulamaları tercih etmeyebilirler. Şeffaflık eksikliği, kamu maliyesinin gerçek durumuyla ilgili belirsizlik yaratır. Şeffaflığı sağlamak konusunda bazı öneriler sunulmaktadır. Anahtar makroekonomik değişkenler üzerinde objektif tahminler yapılmalıdır. Örneğin gelirler üzerinde yanlış tahminler yapılması,

iktidarı şeffaf olmayan politikalara yöneltebilecektir. Bütçe hedefleri stratejik bir şekilde belirlenmelidir. Çok yıllık bütçe uygulamalarında bütçe her yıl revize edilmelidir.

Mali disiplin "ölçülü bir açık ve ölçülü bir borç seviyesinin oluşturulması ve bunun sürdürülebilmesi" olarak ele alındığında mali disiplinin dört unsur açısından önem taşıdığı görülür. Bunlardan ilki ve en önemlisi, makroekonomik istikrar açısından güçlü kamu maliyesinin bir ön gereklilik olduğudur. İkinci unsur, para politikasının etkinliğinin gevşek maliye politikasının sonuçlarını telafi etmek amacıyla baskı altında tutulamayacağıdır. Üçüncüsü, mali disiplin, politik karar alıcıların, kaynak dağılımı ve ekonomik büyüme açısından gerekli olan, vergi sisteminin verimliliği ve harcama programlarına dikkat etmelerine olanak sağladığıdır. Dördüncüsü ve sonuncusu ise, mali disiplinin öngörülebilir ve öngörülemez mali baskıların karşılanması açısından önemli olduğudur. (Hemming 2003; 2)

Mali disiplinin önemi mali disiplinsizliğin öneminin ortaya konulmasıyla anlaşılabilir. Mali disiplinsizlik, hükümetlerin harcamaları gerçekleştirirkenki sorumsuz olarak nitelendirilebilecek tutumları, vergilendirme yetkilerini keyfi kullanmaları ve borçlanma konusunda kendi istekleri doğrultusunda iç ve dış borç kaynaklarına başvurmaları sonucu ortaya çıkan bir sorundur. Dolayısıyla bu durum, borç yükünü ağırlaştırdığı gibi vergi yükünü de ağırlaştıracaktır. Ağırlaşan bu vergi yükü beraberinde tasarrufları ve yatırımları olumsuz etkileyecek ve bu söz konusu olumsuz sonuçlar, ekonomik büyümeyi negatif yönde etkileyecektir. Ayrıca vergi kaçakçılığına yol açması beklendiği için kayıt dışı ekonominin gelişmesine oldukça büyük katkıda bulunacaktır. Bu durum devletin üzerindeki borç yükünü ciddi oranda artıracaktır.

Mali Kural

Hükümetlerin orta vadede mali disiplinle ilgili olarak alacağı kararlarda hangi sınırlar içinde davranabileceğini belirleyen düzenlemeler mali kural olarak adlandırılmaktadır. Von Hagen'a (2004) göre, mali kurallar, bütçe karar alma ve uygulama sürecini düzenleyen davranışsal veya hukuki normlardır. Kopits ve Symansky (1998) tarafından ise mali kurallar bazı mali değişkenler üzerine konan yasal sınırlamalar veya maliye politikası üzerindeki daimi

sınırlamalardır. Maliye politikası kuralları yıllık kamu açığı, kamu borcu veya kamu harcamalarına ilişkin sayısal hedefler belirler. (Hallerberg vd., 2004)

Kennedy ve Robbins (2003) ise mali kuralın pek çok tanımının yapılabileceğini belirterek mali kuralı, maliye politikasına bütçe ile ilgili denge, borç, harcama ve vergilendirme gibi mali göstergelere belirli sınırlar getiren yasal veya anayasal kısıtlamalar olarak tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle kuralların odak noktası, hükümetin politika çeşitliliğine bağlayıcı sınırlar getirmek yönündedir.

Mali kuralları ortaya çıkaran nedenler, Kopits (1998) tarafından makroekonomik istikrarı sağlamak, mali sürdürülebilirlik, hükümet politikalarının güvenilirliğini artırmak, diğer finansal politikaları desteklemek ve negatif dışsallıklardan sakınmak olarak belirtilmiştir. Bu nedenler Kennedy ve Robbins (2003) tarafından ise benzer şekilde makroekonomik istikrarın sağlanmak ve bunu takip eden nedenler, hükümetin maliye politikasının güvenilirliğini artırmak ve bütçe açığının giderilmesine yardımcı olmak, maliye politikasının uzun dönem sürdürülebilirliğini sağlamak ve negatif dışsallıkları minimize etmek olarak öne sürülmüştür.

Mali kuralların uygulanmasındaki geleneksel sebep makroekonomik istikrarı sağlamaktır. Mali kuralların makroekonomik istikrarın sağlanmasındaki önemi, hükümetin tüm yurtiçi kaynaklardan ve özellikle de merkez bankasından borç almasına getirilen sınırlamalarla para basımı durdurarak enflasyonist baskıların ortadan kaldırılmasını sağlamaktır. Bu şekilde makroekonomik istikrarı sağlamak kolaylaşacaktır. Savaş sonrası dönemde çeşitli Batı Avrupa Ülkeleri ve Japonya bu amaçla cari dengenin sağlanması konusunda kural uygulamasına gitmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, bu amaçla konulan kurallar, hedefe ulaşıldıktan sonra gevşetilebilir ya da tamamen bırakılabilir.

Mali kurallar özellikle istikrar hedefinin gerçekleşebilmesi için parasal araçların kullanımı konusunda diğer finansal politikalara yardımcı olmaktadır. Bir mali kural, ekonominin yapısında bulunan ve toplam gelir ve harcamalardaki dalgalanmaları önleyecek yönde kendiliğinden işlemeye başlayan mekanizmanın kullanımına izin verirken aynı zamanda para politikası üzerindeki yükü de azaltma eğiliminde olacaktır. Ancak bu noktada önemli olan şey, bu mali kuralların uygulamada birbirini desteklemesi ve dolayısıyla parasal disiplini

hedefleyen mali kuralların mali disipline, mali disiplini etkileyen kuralların da parasal disipline katkı sağlaması ve sonuçta istenen hedefe daha kısa sürede ve daha kolay bir şekilde ulaşılmasına olanak vermesidir. Örneğin makroekonomik istikrarın sağlanması konusunda uygulanacak olan katı denk bütçe kuralı, kısa dönemde istikrarı bozucu olabileceği durumda para politikasının desteğine ihtiyaç duyulacaktır. Bununla birlikte, aşırı derecede katı denk bütçe kuralı, para politikasının dengeleme rolüne, haddinden fazla yük yükleyebilir.

Mali kuralların bir diğer amacı da mali sürdürülebilirliğin gerçekleştirilmesidir. Burada önemli olan unsur, nesiller arası borç yükünün ve mali faydaların eşit şekilde aktarılmasıdır. Mali sürdürülebilirliğin sağlanması amacıyla kamu borcunun GSYH'ya oranına sınırlama getirilebilir. Bu bağlamda nesiller arası borç yükünün ve mali faydaların adil dağılımının sağlanmasına yardımcı olunur. Daha da önemlisi, bu tip kurallar finansal piyasalarda reel faiz oranlarının yumuşatılmasına, özel yatırımların dışlama etkisinin ortadan kaldırılmasına ve işçiler ile faiz geliri elde edenler arasında gelirin yeniden dağıtılmasına yardımcı olmalıdır. Yeni Zelanda'da kurallar bu amaçla uygulanmıştır.

Mali kurallar, federasyon, konfederasyon veya para birliği gibi sistemlerde olduğu gibi çeşitli devlet yönetimi düzeyinde de negatif dışsallıklardan sakınmak amacıyla kullanılmıştır. Yerel yönetimlerin bütçe açıklarını sınırlayan bir mali kural, kredi notunun düşmesi ve beraberinde yüksek faiz yüklerini getirmesi nedeniyle ortaya çıkan ve diğer yerel yönetimleri veya ulusal yönetimleri etkileyen suiistimal edilmiş mali tutumdan kaynaklanabilecek dışsallıkları önlemektedir. Avrupa Ekonomik ve Parasal Birlik uygulamasında bu amaç öne çıkmaktadır.

Mali kurallar zaman içinde hükümet politikalarını güvenilir kılmak amacıyla kullanılabilirler. Hükümetler, finansal piyasaların, hane halklarının ve girişimcilerin güvenini kazanmak amacıyla kendilerini, bütçe açıkları, borçlanma veya borç stoku üzerinde kalıcı kısıtlamalara tabi tutmayı gerekli görebilirler. Mali kurallar, mali disiplinin sağlanmasında sorun yaratan harcamalar sonucunda oluşan ve siyasi kaygılardan kaynaklanan kamu açıklarının azalmasına yardımcı olur. Bu da yüksek bir refah seviyesini uzun vadede de olsa beraberinde getirecektir. Kanada eyaletlerinden bazıları kuralları bu amaçla uygulamıştır.

Ayrıca, kurala bağlı politikaların isteğe bağlı politika uygulamalarına nazaran daha avantajlı olmasının nedeni zaman uyumluluğudur.

Bu amaçlar doğrultusunda mali kurallar yasal zemin bağlamında anayasayla, yasalarla, politika kurallarıyla veya uluslararası anlaşmalarla düzenlenebilir. Bu düzenleme yöntemlerinin yaptırım güçleri birbirlerinden farklıdır. En az bağlayıcı; ancak değiştirilmesi en kolay olanı politika kurallarıdır.

Mali kuralların ne şekilde düzenleneceği o ülkenin yapısına bağlıdır. Mali kuralları yürürlüğe koymanın bir yolu bu kuralların anayasada yer almasıdır. Anayasal mali kurallar, anayasada yer almaları sebebiyle değiştirilmesi en zor olan ve yaptırım gücü en fazla olan kurallardır. Anayasal mali kurallar düzenlenirken politika yapıcıların dikkatli davranmaları gerekmektedir. Zira, uyulması zorunlu hale gelecek olan kuralın, uygulanabilirlik açısından zayıf olması, çeşitli sorunları beraberinde getirecektir. Denk bütçe ilkesini örnek alırsak, aşırı borç yüküne sahip gelişmekte olan bir ülkenin bu kuralın gerekliliğini yerine getirememesi olasılıklar dahilinde olacaktır. Fakat söz konusu kural, ulaşılmış olan belirli bir mali disiplini devam ettirmek amacı taşıyorsa, bu kuralın uygulanması ve anayasal zeminde hazırlanması daha kolay olacaktır. Anayasada yer alan mali kuralların uygulama açısından sıkı olması bağlayıcılığı artıracığından politik kaygılar nedeniyle ortaya çıkması muhtemel olan mali disiplinsizliği önemli ölçüde azaltacaktır.

Bazı ülkelerde mali kuralların uygulamaya konulması için yalnızca yasal düzenlemeler yeterli olabilmektedir. Yasal mali kurallar, anayasal mali kurallara kıyasla uygulamada daha fazla esneklik sağlayabilmektedir. Yeni Zelanda’da “Mali Sorumluluk Yasası”³ gereği hükümet, denk bütçenin devamını içeren sorumlu mali yönetim prensibine göre hareket etmektedir. Bu prensipler şeffaflık standartlarına uymak koşuluyla, uygulamada bir takım esnekliklere izin vermektedir (Kopits ve Symansky, 1998: 8).

Mali kuralların diğer yasal dayanağı uluslararası anlaşmalardır. Bu tür bir anlaşmanın imzalanması taraf ülkeleri, belirlenen mali kurallara tabi hale getirir. Afrika Finansal Bölgesi⁴

³ New Zealand’s Fiscal Responsibility Act of 1994

⁴ Communauté Financière Africaine

ülkelerinde merkez bankasından borçlanmaya anlaşmaları gereği sınır getirilmiştir. Avrupa Birliği’nde ise, ortak para birimine dahil olan üye ülkeler Maastricht Antlaşması ile belirlenen parasal ve mali disiplini sağlamaya yönelik belirlenen kriterlere uymak zorundadırlar.

Mali kurallar, politika kuralları yoluyla da uygulamaya konabilirler. Endonezya ve Hollanda uluslar arası anlaşmalarla uygulanan mali kurallar için örnek gösterilebilir. Endonezya’da mali kurallar “Devlet Politikası için Kurallar”⁵ ile düzenlenmiştir. Söz konusu düzenleme yasal dayanağa sahip değildir. Maliye Bakanlığı’nca bütçe uygulamaları sırasında bu kurallara uyulmaktadır. Hollanda’da ise, 1961 yılında politik bir norm olarak ortaya konulan minimum yapısal açık, 1974 yılında şeffaf olmayan uygulamalara yol açması sebebiyle kaldırılmıştır.

Makroekonomik istikrarı ve mali sürdürülebilirliği sağlamak gibi çeşitli nedenlerle yürürlüğe girecek mali kuralların, etkin bir şekilde hedeflerine ulaşabilmesi gerekir. Aksi takdirde kural uygulamaları istenmeyen şekilde sonuçlanabilir. Mali kural uygulamasının başarıya ulaşabilmesi kuralların bazı temel özellikleri taşıyor olmasını gerektirir. Mali kurallar, belirtildiği üzere uluslararası anlaşmalarla, anayasal düzenlemelerle veya herhangi bir yasal düzenlemeyle; ancak mutlak bir yasal dayanakla uygulanmaktadır. Mali kuralların kalıcılığı oldukça önemlidir. Hükümetlerin ihtiyari politikalarının mali disiplini bozmasını engellemek için kurallar geçici olarak değil kalıcı olarak uygulamaya konmalıdır. Yani yıllık olarak hazırlanan bütçe kanunlarında değil, uzun süreli uygulanabilirliğe sahip başlı başına bir kanun ile düzenlenmelidir.

Bir ülke kendi genel ekonomik yapısını göz önünde bulundurarak etkili olabileceği beklenen kurallar düzenleyebilirler. Fakat bu, kuralların uygulanacağı anlamına gelmemektedir. Kuralların etkin bir şekilde hedeflerine ulaşabilmesi için ise bu kuralların çeşitli yaptırım güçlerine sahip olması gerekmektedir.

Amacı ve uygulama yöntemi ne olursa olsun bir mali kuralın “ideal” olarak nitelendirilebilmesi için hedefine doğru bir biçimde ulaşabilmesi ve ekonomik yapıda yerine oturabilmesi için bazı özellikleri taşıyor olması gerekmektedir. Bir mali kuralın ideal bir mali

⁵ Guidelines for State Policy

kural olması için iyi tanımlanmış, şeffaf, basit, esnek, uygun, zorlayıcı, uyumlu ve desteklenir olması gerekmektedir. Bu özellikler yalnızca ekonomik açıdan değil, siyasi açıdan da değerlendirilmelidir. Mali kuralın iyi tanımlanmış olması, şeffaf olması, basit olması ve zorlayıcı olması kısmen politik özelliklerdir. Esneklik, uygunluk, uyumluluk ve desteklenirlik özellikleri ise ekonomik özelliklerdir.

Mali kurallar; kısıtlayıcı göstergeler, kurumsal yakınsama ve kaçınma hükümleri konularında iyi tanımlanmış olmalıdır. Burada amaç, belirsizliklerin önüne geçmektir. Bunun yanı sıra, mali kuralların iyi tanımlanması etkin olmayan uygulamalardan kaçınmaya yardımcı olacaktır. Kurallar, yasama organına ve kamuoyuna çekiciliklerini arttırmak amacıyla için basit olmalıdır. Kuralların basit olması gerekliliği, hem kuralın anlaşılmasını hem de uygulamadaki basitliğini içermektedir. Basitlik kuralların gözetimi için de çok önemlidir. Kalıcı mali kuralın gerekli bir özelliği, hükümetin muhasebesini, tahminlerini ve kurumsal düzenlemelerini içeren işlemlerinde şeffaf olmasıdır. Şeffaf olmayan maliye politikası, kuralı ve kuralın ihtiyaç duyduğu desteği zayıflatacaktır (Kopits: 1998). Fazlaca karışık olmaması ve mali göstergeler açısından izlenebiliyor olması gerektiği gibi kolaylıkla manipüle edilmiyor olması gereklidir. (Kennedy ve Robbins, 2003)

Mali kuralların esnek olması, ani dış şoklara karşı da uyum sağlamak, olumsuz etkileri minimuma indirmek için gereklidir. Yapısal veya çevrime uyarlı dengeyi gerekli kılan orta vadede tanımlı denk bütçe kuralı uygulaması ile esneklik elde edilebilir. Böylelikle, dengeden kısa vadeli çevrimsel sapmalara otomatik stabilizörlerin uygulanması nedeniyle izin verilebilecektir. Mali kurallar açıkça belirtilen en yakın hedefe uygun olmalıdır. Eğer amaç, enflasyon oranının düşürülmesi ve senyoraj gelirlerinin çıkarılması ise, kural hükümetin merkez bankası finansmanına erişiminin kısıtlandırılması ya da iç borçlanmanın yasaklanması gereklidir. Fakat eğer amaç dış borcun yapılandırılmasından kaçınmak ise sınırlama bütçe dengesinin tamamı üzerine konulmalıdır. Hedefin ve bu hedefe ulaşmak için konulmuş olan kuralın uygun olmaması ciddi makroekonomik sorunlar yaratabilecek, durumu mevcut olandan daha sıkıntılı bir hale sokabilecektir. Bir mali kural, zorlayıcı olmalıdır. Bunun için anayasal veya yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı zamanda kanuni düzenlemeler bir takım yaptırımlarla desteklenmelidir. Mali, tüzel veya itibari formlardaki yaptırımlara uyulmamasının sonuçları üzerinde açık bir mutabakata varılmış olması gerekmektedir. Mali kuralların zorlayıcı

olması, uygulanabilirliğini artıracaktır. Bir mali kural zorlayıcı olmaması, çeşitli yaptırımlara tabi tutulmaması, hükümetlerin caydırıcılığını artırmada önemli rol oynayacaktır. Oldukça önemli olan bir kriter de mali kuralların diğer makroekonomik politikalar veya politika kuralları ile uyumlu olabilen kurallar olmalarıdır. Örneğin sabit nominal döviz kuru, bütçe açıklarının para basımına kısıtlama getirecek kurullarla beraber yürütülmelidir. Kurallar etkin politika uygulamalarıyla desteklenmediği sürece uzun süreli kurallar olamazlar. Bu açıdan bakıldığında, bir mali kural sürdürülebilirliği sağlamada gerekli olan mali reformlar için bir katalizör olarak görülebilir. (Kopits: 1998)

Mali kuralların taşınması gereken bu özelliklere kuralların güvenilir olması gerekliliği de eklenmelidir. Bir mali kuralın güvenilir olması için kalıcı olması gerekir ki bu gereklilik kuralın anayasal mı yasal mı olması gerektiği sorusunu beraberinde getirmektedir.⁶ Güvenilirlikle ilgili bir diğer unsur da yaptırımlardır. Güvenilirlik için kuralları zorlayıcı bir mekanizma gereklidir (Kennedy ve Robbins, 2003).

Mali Kural Türleri

Mali kurallar çeşitli nedenlerle uygulanabilirler. Hedeflerdeki bu farklılık, kuralların da farklı olmasını gerektirecektir. Başlıca mali kurallar, denk bütçe veya bütçe açığına yönelik kurallar, borçlanmaya yönelik kurallar, borç stokuna ve rezervlere ilişkin sınırlamaları içeren kurallardır.

Kopits (1998) başlıca mali kuralları üç ana grupta toplamaktadır. İlk grup, bütçe denkliliğine yönelik mali kurallardır. Bütçe gelir ve giderlerinin birbirine eşit olması veya bütçe açığının GSYH'nın belirli bir oranında sınırlandırılması; yapısal olarak düzeltilmiş gelir giderlerin birbirine eşit olması ve cari giderlerin ve cari gelirlerin birbirine eşit olması gibi kurallar bu grupta yer alır. İkinci grup, borçlanma ile ilgili mali kurallardan oluşur. Burada hükümetin yurtiçi kaynaklardan borçlanması üzerine getirilen yasaklamalar ve hükümetin merkez bankasından borçlanması üzerine getirilen kısıtlamalar veya bu tür borçlanmaların geçmiş gelir ve giderlerin belli bir oranı ile kısıtlanması gibi kurallar yer alır. Üçüncü grup borç

⁶ Kennedy ve Robbins kanun hükmünde kararnamelerin göreceli olarak daha açık olduğunu, zaman içinde değiştirilmeye daha yatkın olduğunu belirtmekte bu nedenle de uzun ömürlü olmak ve açık olmak arasında bir tercihin söz konusu olduğunu belirtmektedir.

stoku ve rezervlere ilişkin kurallardır. Borç stoku ve rezerve ilişkin kurallara, brüt veya net kamu borç stokunun GSYH'nın belli bir oranında sınırlandırılması ve bütçe dışı fon rezervlerinin yıllık prim ödemelerinin belli bir oranında hedef stok tutmalarının öngörülmesini kapsar.

En çok bilinen mali politika kuralı bütçe dengesi kuralları içerisinde yer alan kamu gelirlerinin ve kamu harcamalarının birbirine denk olmasını zorunlu kılan denk bütçe kurallardır. Bu denklik, genel denge, cari denge veya operasyonel denge şeklinde yıllık olarak ya da yapısal denge veya çevrime uyarlı denge şeklinde daha uzun dönemli olarak tanımlanabilir (Kopits 1998). Denk bütçe kuralı, Buchanan ve Wagner (1977) tarafından basit olarak nitelendirilmiş ve bu bir avantaj olarak görülmüştür. Herkes tarafından rahatlıkla anlaşılabilir. Birincil denge ile ilgili kurallar da denk bütçe kuralı türüne dahil edilebilir. Yalnız faiz ödemelerindeki artış, kuralı borç sürdürülebilirliği ile daha az bağdaşır hale getirir. Diğer bütçe sınırlamaları, bütçe açığının hacmini sınırlandırabileceği gibi belirli düzeyde bütçe fazlası verilmesini de zorunlu kılacak uygulamalardır. Bütçe sınırlamaları ülkelerin mali gereksinimlerine göre farklılıklar göstermektedirler. Bu tür bütçe sınırlamaları da denk bütçe kuralı gibi merkezi yönetimler veya yerel yönetimler tarafından uygulanabilir. Kamu borcunun GSYH belirli bir yüzdesini aşmayacağı gibi kurallar bu gruba dahil edilebilir.

En eski fonksiyonel mali kurallar devlet borçlarına getirilen kısıtlamalardır. Borçlanmaya getirilen sınırlamalar, finansman kaynağını belirtir. Hükümetin iç borçlanmaya gitmesine getirilen yasaklar bu grupta yer almaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin birçoğu, devletin doğrudan merkez bankası finansmanı yoluyla borçlanması yasaklamıştır. Bu bağlamda kısa vadeli ön ödemeler, merkez bankasının bağımsızlığının kanıtı olarak, merkez bankasının inisiyatifine bırakılmıştır. Borçlanmaya getirilen sınırlamalar tanım itibariyle borç hedefine yaklaşma konusunda en etkili kurallardır. (Kopits, 1998)

Borç stoku üzerine getirilecek sınırlamalarda iki durum söz konusu olabilir. Bunlardan ilki bu tür bir mali kuralın kamu borç stokunun GSYH'ya veya GSMH'ya belli bir oranı olması şeklinde sınırlama getirmesidir. İkinci durum ise, kamu kurumlarının borçlanmasına yönelik belirli bir üst limit getirilmesidir. İlk duruma Maastricht Kriterleri'nin Avrupa Parasal Birliği'ne girmede öne sürdüğü merkezi yönetim toplam borcunun GSYH'nın %60'ı

sınırlamasıdır. İkinci durum için Yeni Zelanda örnek gösterilebilir. Yeni Zelanda'da hükümetler borç stoku oranını makul bir seviyeye getirecek orta vadeli programla açıklamak zorundadır.

Borç stokundaki kurallara benzer şekilde beklenmedik olaylar için rezervlere ilişkin hedef belirlenebilir. Geleceğe dair bu belirsizlik yaşlılık koruması, doğal kaynakların azalmasına karşı sigorta ve emtia fiyatlarındaki beklenmeyen artışa karşı sigorta formlarında olabilir. Rezervlere ilişkin kurallar bütçe dışı fonlar kapsamında rezerv oranına sınırlama getirmektedir. Bu tür mali kuralların amacı, sözü edilen fonları güvence altına almaktır. Kanada Emeklilik Planı⁷ yıllık rezerv prim oranını minimum %200 olarak belirlemiştir. (Kopits, 1998)

Vergi ve harcamalara yönelik olarak getirilen sınırlamalar, birden çok mali yılı kapsayacak şekilde gelecekteki bir dönemde vergi ve harcamaların ne miktarda artacağını belirleyen yasal düzenlemelerdir. Vergi sınırlamaları genelde yerel yönetimlerin mali disiplin altına alınması için merkezi hükümetlerin veya vatandaş ya da sivil toplumun girişimi ile çoğunlukla seçmenler tarafından gündeme getirilen uygulamalardır. Harcamalarla ilgili kurallar tak başlarına gelir tarafını göz önünde bulundurmadığı için borç sürdürülebilirliği ile doğrudan bağlantılı değildir. (Günay, 2007)

Dolaylı mali kurallar genellikle, para ve döviz kuru ile ilgili kurallardan çıkarılmaktadır. Dolaylı kurallar içinde en yaygın olanı bütçenin dengeye yakın olmasını gerekli kılan nominal döviz kuru (nominal çıpa) kuralıdır. Daha az sıklıkta rastlanılan dolaylı kurallar ise prensipte hükümetin dış kaynakların ve banka dışı iç kaynakların yanı sıra yerel bankacılık sisteminden borçlanmasına izin veren para kurulu yönetimidir.

Mali Kuralları Zayıflatan Unsurlar

Kurala bağlı maliye politikası uygulamalarında belirlenen kuralların işlevini bozan bazı unsurlar vardır. Bunlar şeffaflık, güvenilirlik ve sınırların belirlenmesi konuları etrafında şekillenmiştir.

⁷ The Canadian Pension Plan

Kurallar şeffaf olmalıdır. Şeffaflık, kuralların fazla karmaşık olması önleyecektir. Gözlemlenmesi kolay olacaktır. Mali göstergeler açısından tanımlanması kolayca manipüle edilmesini önleyecektir. (Kennedy ve Robbins, 2003). Politikacılar daha az şeffaf uygulamaları tercih edebilirler. Siyasetçilerin belirsizliği tercih etmeleri konusunda iki teorik tartışma vardır. Bunlar mali yanılısama⁸ ve yaratıcı muhasebe⁹dir (Alesina ve Perotti, 1996). Kopits'de (2001) de şeffaflık konusu vurgulanmaktadır ve şeffaflığın kural uygulamalarında da ihtiyari politikalarda olduğu gibi önemszenmesi gerektiği savunulmuştur.

Mali yanılısama devlet harcamalarıyla ilgili bir kamu tercihi teorisisdir. Mali yanılısama, devlet gelirlerinin vergi mükellefleri tarafından tam olarak veya hiçbir şekilde gözlemlenemediğinde devletin maliyetinin olduğundan daha az pahalı gibi algılanabileceğini öne sürmektedir. Vergi mükelleflerinin bazıları ya da tamamı, hükümetin gerçekleştirdiği harcama artışlarından fayda sağladıkları için bu harcamaların artmasını arzu ederler. Bu nedenle de siyasetçileri devletin büyüklüğünü genişletmeleri için teşvik ederler.

Easterly (1999) mali yanılısama için mali uyum sürecinde bütçe açığında veya kamu borcunda bir azalma meydana gelirken devletin net varlığı değişmeden kalıyorsa mali uyum yalnızca bir yanılısamadan ibaret olacağını belirtmiştir. Easterly tarafından yapılan tanımlamadan yola çıkılırsa, disiplinsizlik sorunu devletin net varlığı kavramıyla ortaya çıkar. Devletin net varlığını değiştirecek uygulamaların başında özelleştirmeler gelmektedir. Özelleştirmeler tasarruf tedbirleri kapsamında uygulanabilecek politikalardır; fakat yozlaşmış iktidarlar tarafından gerçekleştirilen özelleştirmeler yalnızca kamu sektörü net varlığının azalması anlamına gelmekle kalmayacaktır. İhtiyari bir politika olarak disiplini bozmuş olacaktır. (Easterly, 1999: 58)

Mali uyum sürecinde kamu yatırımları da yanılısama yaratabilir. Borç birikiminde kesintiye gidilmesinin gerekli olduğu durumda hükümet aktiflerinde bir kesintiye gitmeyi tercih edebilir. Bu durumda öncelik sermaye harcamalarında kesintiye gidilmesidir. Yatırımlarda bir düşüş görülür. Diğer yandan, yatırımların getirilerinin uzun vadede gerçekleşeceği ve bu

⁸ Fiscal Illusion.

⁹ Creative Accounting.

getirilerin bir sonraki hükümet tarafından elde edilmiş olacağı da bu durumun bir parçasıdır. (Easterly, 1999: 59)

İşletim ve bakım harcamaları da mali yanılısama unsurudur. Mali uyum sürecinde işletim ve bakım çalışmalarına yeterli harcamanın yapılmaması, yanlış bir ekonomi politikasıdır. Bu harcamalardaki eksiklik, altyapı yatırımlarının ötelenmesine yol açacaktır. Dünya Bankası, 1992 yılında yaptığı araştırmada Filipinlerde 1983-1985 yılları arasında işletim ve bakım çalışmalarının %40 düşürüldüğünü, bunun da yolların, köprülerin ve limanların kötüleşmesine yol açtığını; 1980lerin ikinci yarısı boyunca elektrik santrallerinde arızaların artmasına neden olduğunu göstermiştir. Tüm bu durumlar, devletin net varlığını azaltacak olan durumlardır. Devletin elinde ne olduğunu en iyi bilen grup hükümettir. (Easterly, 1999: 60)

Yaratıcı muhasebe kurumların gelirlerini ve varlıklarını gösteren mali tabloların yanıltıcı bir şekilde yorumlanmasıdır. Yaratıcı muhasebe yasal çerçeve içinde gerçekleşir. Yalnızca sayısal verilere odaklanmak suretiyle verilerin özünden uzak sonuçlara varmak yaratıcı muhasebe kavramı dahilindedir. Milesi-Ferretti (2003), mali kuralların etkinliğini yaratıcı muhasebe açısından değerlendirmiştir. Mali kurallar nedeniyle hükümetlerin yaratıcı muhasebeyi benimsemelerini çirkin¹⁰ bir sonuç olarak nitelendirmiştir.

Güvenilirlik için, kurallar kalıcı olarak görülmelidir. Burada kuralların yasalarla mı anayasalarla mı uygulanması gerektiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Yani kurallar değiştirilmesi ya da yürürlükten kaldırılması zor mu olmalıdır? (Kennedy ve Robbins, 2003) Yasalarla düzenlenen mali kurallar daha açıktır ve zaman içerisinde değiştirilmeye daha yatkındır.

Anayasal mali kurallar ise uzun dönemlidir. Dolayısıyla, mali kuralın anayasal veya yasal olması tercihinde, açıklık ve uzun dönemlilik arasında bir mübadele söz konusudur. Ayrıca mali kuralların anayasal olarak hazırlanması, kuralın yorumunun politika yapıcılardan kanun yapıcılara kaymasına neden olabilecektir. Mali kurallar bazı durumlarda bir göz boyamadan öteye gitmeyecektir. Kopits'e (2001) göre, mali kuralların etkinliği konusundaki şüpheciliğin teoride ve pratikte birçok nedeni vardır. Teorik açıdan bakıldığında makroekonomik analiz kurala bağlı politikalar üzerine şekillendirilmemiştir. Bu durumun

¹⁰ Good Bad or Ugly? On the effects of fiscal rules with creative accounting.

değerlendirme açısından sorun yaratabileceği algısı vardır. Kurallarla ilgili şüpheli tutumun bir diğer nedeni hükümetlerin güvenilirliği kurala bağlı olmayan politikalarla da sağlayabileceği yönündeki düşüncelerden kaynaklanmaktadır.

Kuralların getireceği kısıtlar ekonominin genel yapısına uygun değilse kural uygulaması faydadan çok zarar getirecektir. Bu nedenle de sınırların belirlenmesindeki yanlışlıklar kural uygulamasını zayıflatacaktır. Bütçe açıklarına ve borçlara yönelik olarak limitler açık olarak belirlenmelidir. Ekonomik koşullar değiştiği için bu limitler de yanlış olarak tespit edilebilir ve maliye politikasının kısa dönemli konjunktür karşıtı olarak kullanımını önleyebilir. Çözüm; biraz esnekliğe izin vermektir. Konjunktüre göre veya konjunktür karşıtı olarak yapılan değerlendirme; en çok kullanılan yöntemdir ama konjunktürel dalgalanmaları öngörme ve ölçmenin güç olduğu veri iken, bu yaklaşımın uygulanması da doğru sonucu vermeyebilir. İkincisi, bu limitler zorla uygulamaya konmalıdır. IMF tarafından dış zorlamaya dayalı deneyim, ülkeleri, politik başarısızlıklar öldürücü olabilir ve bugüne kadarki Büyüme ve İstikrar Paketi deneyimi bu tür korkuları hafifletmeyeceği yönünde uyarılmaktadır. IMF'nin borç vermeyi erteleme ve Büyüme ve İstikrar Paketi'nin gerektiğinde para cezası uygulamaları sadece en kötü dönemlerde bütçe ile ilgili problemleri şiddetlendirecektir. (Günay, 2007:99)

İhtiyari politikaların dışsal şoklara karşı kısa dönemde esnek olması kurala bağlı politikalar için bir dezavantaj içermektedir. Bunun yanı sıra, hükümetlerin kurallar olmadan da mali disiplini vaad edebilecekleri, kurallarla gereksiz bürokrasi yaratıldığı da düşünülmektedir. (Kopits, 2001)

Türkiye'de Mali Kural Uygulamaları

Türkiye, Şubat 2001'de ciddi bir mali krizle karşılaşmıştır. Kamu sektöründe başlayan kriz önce mali sektörü ve ardından reel sektörü etkilemiştir. Kriz sonrası düzenlemelerde bankacılık sektöründeki yeniden yapılandırma süreci kamu finansmanını etkilemiştir. Krizin olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması ve makroekonomik istikrarın sağlanması amacıyla aynı yıl Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı hazırlanmıştır. Ayrıca, TL'nin değer kaybı yaşaması ve faiz oranlarının yükselmesi borç servis yükünü ağırlaştırmıştır. Bu nedenle de kamu borç stokundaki artışın kontrol altında tutulabilmesi için faiz dışı harcamalarda minimum tasarrufun

ve disiplinin sağlanması büyük önem kazanmıştır. Programda faiz dışı bütçe fazlasına ve kamu finansmanı hedefler bu duruma göre şekillendirilmiştir.

Raporda mali kural kavramı kullanılmamaktadır; ancak Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği üyeliği için sağlanması gereken Maastricht Kriterleri kapsamında Borç Yönetimi Açısından AB'ye Uyum Kriterleri adı altında bu sınırlamalar açıklanmıştır. Enflasyon, bir önceki yılda en düşük enflasyon oranına sahip üç üye ülkenin yıllık enflasyon oranı arasındaki fark, 1.5 puanı geçmemelidir. Uzun vadeli faiz oranları için, herhangi bir üye ülkedeki uzun vadeli faiz oranları, bir yıllık dönem itibariyle fiyat istikrarı alanında en iyi performans gösteren yani 12 aylık ortalamalara göre enflasyon oranı en düşük olan 3 ülkenin faiz oranları ortalamasını 2 puandan fazla aşmayacaktır. Döviz kuru ise, son 2 yıl itibariyle Avrupa Parasal Sistemi tarafından, Döviz Kuru Mekanizması için tespit edilen normal dalgalanma marjlarına göre üye ülke parası diğer bir üye ülke parası karşısında devalüe edilmiş olmamalıdır. Borç stoku konusunda üye ülke devlet borçlarının GSYH'ya oranının %60'ı geçmemesi gerekmektedir. Bütçe açığında üye ülke bütçe açığının GSYH'ya oranının %3'ü geçmemesi gerekmektedir.

2010 yılı Kamu Borç Yönetim Raporu, mali kuralla ilgili olarak, ekonomik yapının sağlamlaştırılması amacına yönelik bir reform anlamında mali kural uygulamasına geçileceğini belirtmektedir. 31 Mayıs 2010 tarihinde Mali Kural Yasa Tasarısı Plan ve Bütçe Komisyonu'na sunulmuş ve kamuoyuna açıklanmıştır. Tasarı, 18 Haziran 2010 tarihinde Meclis Plan ve Bütçe Komisyonu'na kabul edilmiştir. Amaç, kanunda belirtildiği üzere, mali sürdürülebilirliğin ve öngörülebilirliğin artırılması suretiyle makroekonomik istikrarın güçlendirilmesi için kamu mali yönetiminde uygulanacak mali kuralları ve bunlara ilişkin ilke, esas ve usulleri düzenlemektir.

Türkiye'yi mali kural uygulamasına götüren süreç de yasada açıklanmıştır. Dünya genelinde pek çok ülkede görülen bütçe açıkları, borç stokunu artırmaktadır ve bu durum kamu finansman dengesini bozmaktadır. Kamu finansman dengesinin bozulması ise, bazı ülkelerde makroekonomik istikrarı bozmuş ve ekonomik krizlere neden olmuştur. Bu süreç kurala bağlı maliye politikalarına ağırlık verilmesine neden olmuştur.

Kurala bağlı maliye politikasından beklentiler kamu açığının ve borç yükünün sürdürülebilir bir yapıya kavuşması, mali disiplinin kalıcı hale gelmesi, maliye politikasına güvenin artması ve bu güven artışının borçlanmanın maliyetini düşürmesi yönündedir.

Temel ilkeler açısından benimsenen konular mali kural kavramının mantığına uygun görünmektedir. Basitlik, doğruluk, saydamlık ve hesap verebilirlik savunulmuş; kamunun bilgilendirilmesi esas alınmıştır. Ayrıca istatistiksel hesaplamalardaki bir değişikliğin kamuyla zamanında paylaşılacağı ve geçmiş verilerin yeni hesaplamalara uyarlanmış olarak raporlanacağı belirtilmiştir. Burada yasa tasarısında verilerin kamuyla paylaşılması konusunda zamanlamaya önem verilmesi konusu dikkat edilmesi gereken konudur.

Yasa tasarısında kuralın zamanlamasıyla ilgili olarak mali kuralın uygulanma zamanının belirlenmesinin, mali kuralın başarısı için önem arz eden önemli bir konu olduğu belirtilmiştir. Mali kuralı başarı ile uygulayan birçok ülke öncelikli olarak bazı yapısal reformları hayata geçirmiştir. Bu çerçevede, kamu mali yönetimi reformları adı altında, bazı hususlar mali kuralın uygulanmasının başarısını etkileyen faktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Bu faktörler, bütçelerin orta vadeli bir bakışla hazırlanması, bütçe sürecinde şeffaflık ve hesap verebilirliği artırmaya yönelik veri hazırlama ve yayımlama, raporlama ve denetim gibi alanlarda düzenlemelerin hayata geçirilmesi ve mali kural uygulaması öncesinde mali disiplini artırarak borç stokunun azaltılmasıdır.

Tasarı bu bağlamda gerekli zeminin 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu ve 4749 sayılı Kamu Finansmanının ve Borçlanma Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun ile oluşturulmuş olduğunu savunmaktadır. Hazırlanan kurallara ilişkin politika metinlerinin Orta Vadeli Program ve Orta Vadeli Mali Plan olduğu da belirtilmiştir.

Hazırlanan tasarıda, bir mali kural hazırlanmıştır. Bu mali kuralın hazırlanması sürecinde şeffaflık, hesap verebilirlik gibi bazı temel prensiplere yer verildiği vurgulanmıştır. Ancak hazırlanan bu tasarının eksik yönleri vardır. Ayrıca tasarı yaptırımlardan yoksun bırakılmıştır. Hedeflerin tutturulamaması durumunda hükümetlerin ne şekilde hesap vereceği

ve cezai yaptırımlarının neler olabileceğine dair bir kanun maddesi bulunmamaktadır. Yasa tasarısı nedeni açıklanmaksızın geri çekilmiştir.

Sonuç Önergeleri

Kurala bağlı politikalar kapsamında mali kuralların gerekli olup olmadığı konusu aslında tartışmaya oldukça açık bir konudur. Kurala bağlı politikaların benimsenmemesi durumunda, politikalar ihtiyari bir biçimde yürütülecektir. Kurala bağlı politikaların uygulanması halinde ise makroekonomik istikrar garanti edilemez. Sıkı olmayan ve yaptırımdan yoksun kurallar, ihtiyari politikalarla benzer sonuçlar ortaya koyabilir; çünkü zaten zorlayıcı kısıtlar yoktur. Sıkı kuralların varlığı ise, hükümetleri hesaplama yöntemlerinde yanlış tutum sergilemeye itecektir. Bu durumda kuralların uygunluğu ve uygulanabilirliği önem taşımaktadır. Önem taşıyan tek unsur kurallarla ilgili değildir. Burada politikacıların, politika yapıcıların misyonları ve vizyonları yani kısaca niyetleri önem taşımaktadır.

Mali kural ile ilgili temel sorunlardan bir tanesi, bu kuralların fazlaca kısıtlayıcı olabilmeleri ve bu nedenle hükümetlerin gerektiğinde konjonktürün dışına çıkmasını sınırlandırmalarıdır. Bu nedenle yasa yapma sürecinde bu husus dikkate alınmalı ve esneklik sağlayabilecek şekilde yazılmalı; ancak elbette bağlayıcı olmayan bir sınıra ulaşılacak kadar da esnek olmamalıdır. (Kennedy ve Robbins, 2003)

Belirlenen kurallar çerçevesindeki hedeflere ulaşamamanın yaptırımı nasıl olmalıdır? Yalnızca hedeflerin tutturulamadığının açıklanması yeterli midir? Yasalarla ve anayasalarla belirlenen kurallarda hükümete tutukluluk cezası mı verilmelidir, hükümet mi düşürülmelidir yoksa yalnızca açıklama gereği mi zorunlu kılınmalıdır? Nasıl yaptırımlar olmalıdır ki kurallar zorlayıcı olabilsin ve hükümetleri hesap verebilir kılsın?

Burada hükümetin çekilmesi belki tutarlı bir yaptırım olabilir. Belirli bir süre zarfında hedefleri tutturamamış hükümetlerin istifaları istenebilir. Burada da dışsal faktörlerin göstergeler üzerindeki etkilerinin devreye gireceği düşünülebilir; fakat kurallar hazırlanırken dış konjonktürün etkilerine karşı esnekliğe sahip kuralların hazırlanmış olması gereği karşıt bir görüş olarak ortaya koyulabilir. Ayrıca kuralların da tolere edemeyeceği kadar büyük sorunlar nedeniyle hedefler aşılmışsa bununla ilgili gerekçeler sunulabilir. Bunun yanı sıra hedeflerin

tutturulamaması durumunda kamuoyunun durumdan rahatsız olması ve seçim döneminde tepkilerini belli etmeleri beklenmektedir. Belirlenen hedefleri tutturamamış, kuralları uygulayamamış hükümetlere bir takım parasal cezalar verilebilir. Yalnız, bu gibi bir yaptırım bir birlik dahilinde mantıklı olabilir; kendi maliye politikalarında kural uygulamasına giden ülkeler için bu tip bir mali yaptırımın uygulanmasının ne kadar anlamlı olacağı tartışılır.

Politika yapıcıların yalnızca mali kurallarla kurala bağlı maliye politikası yürütmesi kararı yeterli değildir. Kuralların uygulanabilirliğinin sağlanması gereklidir. Bunun için de sıkı bir denetim mekanizmasına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla mali kural uygulamasına geçilmesi kolay bir süreç değildir. Öncelikle maliye politikasının kurala bağlı yürütülmesi yönünde gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeleri içeren reformlarla altyapı hazırlanmalı, ardından kural uygulamasına geçilmelidir.

Türkiye’de mali kural uygulamaları ele alındığında hayata geçirilmiş bir mali kural uygulaması olmadığı görülmektedir. 2010 yılında bir mali kural yasa tasarısı sunulmuştur; ancak bu yasa yürürlüğe girmemiştir. Yasa tasarısından önce orta vadeli programlar ve mali planlar hazırlanmıştır. Bu programlar ve planlar bir takım hedefler öne sürmüştür. Orta Vadeli Programlar hedeflere ulaşamamış; ancak yakın seyretmiştir. Bu durumun başarılı olup olmadığı bir tartışma konusudur. Orta Vadeli Programın hedeflerine ulaşamaması hükümetin taahhütlerini yerine getiremediği anlamına gelir. Bunun nedenlerinden bir tanesi aslında zaten gerçekleşmeyeceği bilinen yani uygun olmayan hedeflerin belirlenmiş olabileceğidir. Uygun hedeflerin belirlenmiş ve bu hedeflere ulaşamaması da uygun olmayan hedeflerin belirlenmiş olması da politikalara olan güveni sarsıcı niteliktedir. Bunlara rağmen hedeflere yakın gerçekleşmelerin olması olumlu bir sonuç sayılabilir. Bu programların herhangi bir yaptırımı bulunmamakta, hedeflerin tutturulamaması durumunda hesap verme zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu sınırlamalar yalnızca birer hedeftir. Hesap verilebilirliği içermediği için, kural olarak bir yasal dayanağı bulunmadığı için örtük bir mali kural uygulaması olarak değerlendirilmemelidir. Ayrıca bu uygulamaların bir mali kural olarak görülmesi için sayısal olmayan başka kavramları içinde barındırması gereklidir. Sözü edilen sınırlamalar, ne bağlayıcı ne de zorlayıcıdır. Dolayısıyla örtük bile olsa bir mali kural uygulaması olarak adlandırılmamalıdır.

Türkiye’de hazırlanan yasa tasarısıyla kurala bağlı, gayri iradi, maliye politikasına geçilmesi konusunda önemli bir adım atılmıştır. Türkiye’de mali kural politikasına geçilmesinin en önemli nedeni, maliye politikasının siyasi etkilerden uzaklaştırılmasıdır. Yalnız bu şekildeki bir politika değişikliği ciddi bir karardır. Bu nedenle sıkı denetim mekanizmaları uygulayabilecek denetleme organlarını, bağımsız yargıyı içeren altyapının hazırlanması gereklidir. Kurallar ütöpik bir şekilde ortaya konulmamalı, sağlam bir zemine oturtulmalıdır. Gerekirse politika değişikliği aşamalı olarak yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- ALESINA, A. & BAYOUMI, T., (1996). The Costs and Benefits of Fiscal Rules: Evidence from US States. NBER Working Papers, No.5614.
- ALESINA, A. & TABELLINI, G. (2005). Why is Fiscal Policy Procyclical?. NBER Working Papers, No.11600.
- ALTSHULER, R. & BOSWORTH, B. (2011). Fiscal Consolidation in America: the Policy Options. http://www.nomurafoundation.or.jp/data/20101116_Rosanne_Altshuler-Barry_Bosworth.pdf
- AUERBACH, A.J., GALE, W.G., & HARRIS, B.H. (2010). Activist Fiscal Policy. *Journal of Economic Perspective*, Vol.24, No.4, p.141-164.
- BLANCHARD, O. & PEROTTI, R. (2002). An Empirical Characterization of the Dynamic Effects of Changes in Government Spending and Taxes on Output. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol.117, No.4, p.1329-1368.
- BUCHANAN, J.M. & WAGNER, R.E. (1977). A Return to Fiscal Principle, Chapter 12,; *Democracy in Deficit*. Academic Press, New York, p.173-182. ("Mali Disiplin ve MaliDenge" Çev.Bernur Açıkğöz).
- BUITER, W.H. (2003). Ten Commandments for a Fiscal Rule in the E(M)U. *Oxford Review of Economic Policy*, Vol.19, No.01.

-
- BUTI, M. & GUIDICE, G. (2002). Maastricht Fiscal Rules at Ten: An Assessment.
<http://www.cepr.org/meets/wkcn/1/1510/papers/buti2.pdf>
- COTTARELLI, C. (2009). IMF Fiscal Affairs Department Fiscal Rules-Anchoring Expectations for Sustainable Public Finances (approval).
- DRAZEN, A. (2002). Fiscal Rules from a Political Economy Perspective.
<http://primage.tau.ac.il/libraries/brender/booksf/1615545.pdf>
- EASTERLY, W. (1999). When is fiscal adjustment an illusion?. *Economic Policy*, Vol.14, No.28, p.55-86.
- FROYEN, R.T. (2005). *Macroeconomics: Theories and Policies*. Pearson Prentice Hall, 8th Edition.
- GÜNAY, A. (2007). Mali Disiplinin Sağlanmasında Anayasal Denk Bütçe Yaklaşımı ve Türkiye’de Uygulanabilirliği. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, No.2007/375.
- HALLERBERG, M., STRAUCH, R. & HAGEN, J. (2007). The Design of Fiscal Rules and Forms of Governance in European Union Countries. *European Journal of Political Economy*, No.23, p.338–359.
- HEMMING, R. (2003). Policies to Promote Fiscal Discipline. Workshop on Internationalization and Policy Transfer.
- KENNEDY, S., ROBBINS, J., (2003). The Role of Fiscal Rules in Determining Fiscal Performance”, Fiscal Rules Conference.
- KOPITS, G. & SYMANSKY, S. (1998). Fiscal Policy Rules. IMF Occasional Paper, No.162.
- KOPITS, G. (2001). Fiscal Rules: Useful Policy Framework or Unnecessary Ornament?. IMF Working Paper, Vol.WP/01/145.

-
- LANE, P.R. (2003). The Cyclical Behaviour of Fiscal Policy: Evidence from the OECD. *Journal of Public Economics*, Vol.87, p.2661-2675.
- MILESI-FERRETTI, G.M. (2003). Good, Bad or Ugly? On the Effects of Fiscal Rules with Creative Accounting. *Journal of Public Economics*, Vol. 88, p.377-394.
- NELSON, Charles R. (2006). *Macroeconomics: Chapter 11, An Introduction, Keynesian Fiscal Policy and the Multipliers*.
- RAMSEY, F.P. (1927). A Contribution to the Theory of Taxation, *The Economic Journal*, Vol. 37, No. 145, p.47-61.
- SCHNEIDER, O., HEDBÁVNÝ, P. & Zápál, J. (2007). A Fiscal Rule That Has Teeth: A Suggestion for a 'Fiscal Sustainability Council' Underpinned By the Financial Market. *AUCO Czech Economic Review*, Vol.1/2007, p. 32-53.
- SIMONE, A.S. & TOPALOVA, P. (2009). India's Experience with Fiscal Rules: An Evaluation and The Way Forward. *IMF Working Paper*, No. WP/09/175.
- SIWIŃSKA, J. & BUJAK, P. (2003). Short Run Macroeconomic Effects of Discretionary Fiscal Policy Changes. *Center for Social and Economic Research Studies & Analyses* No. 261.
- SNOWDON, B. & VANE, H.R. (2005). *Modern Macroeconomics: It's Origins Development and Current State*. Edward Elgar Publishing.
- TANNER, E. (2003). *Fiscal Rules and Countercyclical Policy: Frank Ramsey Meets Gram-Rudman-Hollings*, WP/03/220.
- TAYLOR, J.B. (2000). Reassessing Discretionary Fiscal Policy. *The Journal of Economic Perspectives*, Vol.14, No.3, p.21-36.
- TAYLOR, John B. (1993). Discretion versus Policy Rules in Practice, *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, Vol.39, p.195-214.

VON HAGEN, J. (2005). Fiscal Rules and Fiscal Performance in the EU and Japan. IMES Discussion Papers, No. 2005-E-5.

Yükseköğretimdeki Politikalarına Dair Bir Yazın Taraması ve Analiz İçin Bir Anahtar Kavram Olarak Politika Transferi

Cenay BABAÖĞLU¹

A Literature Review on Higher Education Policy in Turkey and Policy Transfer as a Key Term for Analysis

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 15.12.2017

Date Accepted: 20.01.2018

JEL Classification:

I20

I23

I28

Keywords:

Higher Education,

Policy Transfer,

Public Policy,

Reform,

Internationalization.

ABSTRACT

In this study, the concept of policy transfer that have a profound effect on Turkish higher education policy will be used as a key term. New public management and governance approaches will form the basis of this research. Therewithal evaluations will be made in the context of similarities between different countries' higher education policy. First of all, the concept of policy transfer is explained and neo-liberal policies and effects on higher education are questioned. To that end, literature review of how neoliberalism affects higher education policy in Turkey will be discussed. It is expected that this study may provide a vision for future analysis of higher education policies.

¹ Yrd. Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, cbabaoglu@ohu.edu.tr

Öz

Bu çalışmada Türk Yükseköğretim politikalarında yoğun etkisi olduğu düşünülen politika transferi kavramı anahtar terim olarak kullanılacaktır. İlgili araştırmanın temellerini yeni kamu işletmeciliği ve yönetim yaklaşımları oluşturacaktır. Aynı zamanda yükseköğretim politikalarındaki ülkeler arası benzeşmeler bağlamında değerlendirmelerde bulunulacaktır. Öncelikle politika transferi kavramı açıklanmış, neo-liberal politikalar ve yükseköğretimdeki etkileri kavram üzerinden sorgulanmıştır. Bu amaçla neo-liberalizmin Türkiye’de yükseköğretim politikalarını nasıl etkilediğine dair yazınlar da taranacaktır. Çalışmanın yükseköğretim politikalarının analizi için yönlendirici bir vizyon sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yükseköğretim, politika transferi, kamu politikası, reform, uluslararasılaşma

GİRİŞ

Türk Yükseköğretim Sistemi farklı etkenler ve kendi talepleri doğrultusunda yıllar içerisinde değişimler yaşamış ve sistem dönüşümleri gerçekleşmiştir. Son yıllardaki ekonomik gelişmeler, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yenilikler, Avrupa Birliği üyelik süreci, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), Dünya Bankası (DB) gibi ulusüstü kurumlarla olan ilişkiler yükseköğretime dışsal etkiler yöneltirken; bilimsel gelişme hedefi, rekabet edebilir üniversiteler sıralamasında yükselme hedefi, 2023 vizyonu gibi iç talepler de yükseköğretimdeki dönüşüm sürecini tetiklemektedir (Erdem, 2012: 109; Karip, 2005: 198). Son yirmi yılda gittikçe popülerleşen ‘küreselleşme’ kavramının üniversitelerde kendine bulduğu karşılık olarak ‘uluslararasılaşma’ da yükseköğretim sistemlerini dönüştüren en temel etkenlerden biridir (Porter ve Vidovic, 2000: 450; Teichler, 2004: 5-7; Van Damme, 2001: 417). Sürecin bir durağanlığın aksine daha iyiye yönelik çabaların sürekliliğine vurgu yapması, yükseköğretim konusu üzerindeki araştırmaların sürekli artmasına vesile olmaktadır. Örneğin Teichler (2009), Van Damme (2001), Van der Wende (2003; 2007) küreselleşme ve uluslararasılaşma tartışmaları üzerinden yükseköğretimin dönüşümü sorunsalını sorgulayan çalışmalarla yükseköğretimin nasıl bir yapıya bürüneceğini tartışmışlardır. Türkiye’de ise yükseköğretim politikalarının dönüşümünü incelemek için farklı başlıklara yönelmek, daha

geniş bir perspektiften bakmak gereklidir. OECD, DB, AB etkilerinin de tek bir başlıkta toplan(a)madığı, bu örgütlerin büyük çaplı değişikliklere yol açtığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında yükseköğretim politikası analiz edilmek isteniyorsa kavramsal olarak hangi açılara dikkat edilmesi gerektiği sorgulanmalıdır. Bu anlamda karşılaştırmalı politika analizinde faydalı bir araç olan politika transferi yaklaşımının kullanılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Çalışma kapsamında özellikle karşılaştırmalı çalışmalar için kullanılan anahtar kelimelerden biri üzerinden yükseköğretim politikalarının nasıl incelenmesi gerektiği normatif olarak incelenecektir. Bu kapsamda öncelikle politika transferi kavramı üzerinde durularak, kavramın analizler için nasıl kullanılabilceği tartışılacaktır. Ardından yükseköğretim politikalarındaki dönüşümler küresel ölçekteki gelişmeler ışığında sorgulanacaktır. Son olarak politika alanı ve politika transferi kavramı arasındaki ilişki üzerinden yöntemsel çıkarımlarda bulunulacaktır.

Bir Anahtar Kelime Olarak Politika Transferi Kavramı

Politika transferi kavramının ne olduğunu anlayabilmek için benzer bir kavram ve transfer teriminin öncülü kabul edilen ‘*politika yakınsaması*’ terimi açıklanmalıdır. Politika yakınsaması ‘*toplumsal yapıların ortaya çıkış ve gelişim süreçlerinde benzerlikler oluşturulması*’ olarak tanımlanabilir (Bennett, 2001: 215). Burada sürecin daha çok tek taraflı işlediği ve politika yapıcılarının aktif olamadığı iddiası vardır. Ancak yazındaki çalışmaların ilerlemesiyle çift taraflı etkileşimi ifade eden ‘*politika transferi*’ terimi kullanılmaya başlanmış, özellikle son on yılda politika transferi kavramı bir üst-terim halini almıştır (Evans ve Davies, 1999: 361). Önceleri politika yakınsaması, politika yayılımı ders çıkarma (Rose, 1993) gibi farklı, ama benzer biçimli tanımlar ile gelişen yaklaşım, özellikle son yıllarda politika transferi kapsamında değerlendirilmeye başlanmıştır. Mossberger ve Wolman (2003) politika transferini gelecek için öngörülerde bulunmaya faydalı bir araç olarak nitelemektedir, Evans ve Davies (1999) ise politika transferinin çok düzlemli ve karşılaştırmalı analiz imkânına dikkat çekmektedirler.

Dolowitz ve Marsh (1996 ve 2000) politika transferini; belirli bir zaman ve mekândaki yapı veya süreçlerin, başka bir zaman veya mekânda kullanılmak veya kullanılmamak üzere aktarılması olarak nitelendirmişlerdir. Dolowitz (2003) politika transferinin, politika yapıcılara

politika oluşturma-uygulama-değerlendirme sürecinden sıyrılıp başarılı politikaların aktarılması imkânı sunduğunu ifade etmektedir. Aynı çalışmasında dört tip transferden bahseden Dolowitz, bu biçimleri; ‘*doğrudan kopyalama-uyarlama-temel fikri alma-esinlenme*’ olarak sıralamaktadır. Öte yandan transferin nasıl gerçekleştiğine dair de ikili bir ayrıma giden Dolowitz ve Marsh (1996: 344-345), iç aktörlerin talebiyle gerçekleşen transferlerde bir gönüllük olduğundan bu sürece gönüllü transfer; ulus-üstü ya da diğer dış aktörlerin talepleriyle gerçekleşen transferlere ise bağlayıcılığın artması sebebiyle zorlayıcı transfer olarak nitelendirmişlerdir.

Scharpf (1997) politika transferinde özellikle aktörlerin etkinliğinden söz etmekte ve aktör temelli aktarımlardan bahsetmektedir. Politika analizlerinde uluslararası, ulusal ve sivil olmak üzere üç temel odaklı etkileşim grubundan söz edilebilir (Dikmen, Yardımcı ve Şentürk, 2011: 18). Öne çıkan aktörler; politikacılar, bürokratlar, sivil toplum örgütleri, uluslararası kuruluşlar, komşu ülkeler ya da iyi uygulama örneklerine sahip ülkeler gibi birkaç başlık altında toplanabilir. Yani çok aktörlü bir aktarım sürecinden söz etmek de mümkündür. Politikacılar, transferde birincil aracı olarak gözüke de kimi zaman bürokratlar kimi zaman STÖ’ler kimi zaman düşünce üretim kuruluşları ülke içinde talepkâr transferi gündeme getiren aktörler olmaktadır (Stone, 2000: 45). Özellikle gönüllü politika transferlerinde bu kuruluşların etkili olduğundan söz edilebilir (Karakurt, 2007: 15). Bu etkinliğin düşünce üretim kuruluşlarında akademisyenlerin görev almasından ve bilgiye dayalı çıktılar üretmelerinden kaynaklandığı iddia edilebilir (Dolowitz, 2000: 8). Son yıllarda düşünce üretim kuruluşlarının politika etkinliği de daha fazla tartışılır hale gelmiştir (Karakurt, 2007; Radaelli, 2000; Sobacı, 2011; Yıldız, vd., 2013).

Politika transferleri, özellikle Avrupa Birliği sürecinde etkili olmakta ve ülkeler arası benzer politikaların doğmasına olanak sağlamaktadır (Radaelli, 2000). Bu noktadan hareketle yeni kurumsal kuram ile politika transferi bağlantısına dikkat çekilmekte ve politika transferleri aracılığıyla yönetim yapılarının da benzeştiği iddia edilmektedir (Bulmer ve Padgett, 2005: 124). Avrupa Birliği üyelik süreci, küreselleşme, uluslararası aktörlerin baskıları gibi etkenler, yükseköğretim politikalarında transferler meselesini gündeme getirmektedir. Karşılaştırmalı kamu politikalarında önemli bir araç olan kavram ile farklı ülke örnekleri incelenerek ikincil ülkelere yönelik yansımalar sorgulanabilmektedir.

Farklı ülkeler incelenirken Stillman (1997) Anglo-sakson, Kıta Avrupası ve İskandinav modellerinden söz etmek mümkündür. Ya da Esping-Andersen (1990) liberal, muhafazakar ve sosyal demokrat gibi modellemelerden söz etmek mümkündür. Stillman (1997: 335-336), Avrupa ve ABD kamu yönetimlerini karşılaştırdığı çalışmasında, Anglo-Sakson, İskandinav ve Kıta Avrupası yönetim modellerinden bahsetmektedir. Bu yaklaşımda daha çok coğrafi ve tarihsel köklere dayanan bir ayrıma gidildiği görülmektedir. Britanya ülkeleri ve ABD, Anglo-Sakson modele; Norveç, İsveç, Finlandinya, Danimarka gibi Kuzey Avrupa’daki ülkeler İskandinav modele; Almanya ve Fransa gibi ülkeler ise Kıta Avrupası yönetim modellerine örnek olarak gösterilebilir. Esping-Anderson ise sosyal politikalarda üç tip refah devleti modelinden bahsetmektedir. İlk tip modelde liberal ekonomik anlayış hâkimdir. Bu modele Avustralya, Kanada ve ABD örnek gösterilmektedir. İkinci model daha muhafazakâr bir yapıdadır ve ağırlıklı Kıta Avrupası için geçerlidir. Bu modelde devlet gelişkin bir sosyal sigorta sistemi geliştirmiştir ancak öte yandan çalışma hayatını yönlendirilmesinde piyasa ile bütünleşik bir yapı öngörülmüştür. Bu nedenle modele “işbirlikçi model” de denilebilir. Almanya, Avusturya ve Fransa bu model için örnek gösterilebilir. Son model ise sosyal-demokrat refah devleti tipidir. İsveç, Norveç ve Danimarka özellikle bu kapsamda sıralanabilir. Sosyal-demokrat modelde sosyal sınıf ayrımı gözetmeden yüksek hayat standartlarının tüm vatandaşlara sunulması ana fikri yerleşiktir. Devlet ana aktördür ve tüm ihtiyaçların karşılanması noktasında faaliyet gösterir. Bu kapsamda yükseköğretimde de devlet destekleri öndedir. (Esping-Andersen, 1990: 26-29). Bu ülkeler arasında sosyal refah devlet modellerini net olarak gösteren örnekler olarak Avustralya, Almanya ve İsveç sıralanabilir (Waldschmidt, 2009: 10).

Son dönemde politika transferleri yoluyla Türkiye kamu yönetimine yönelik etkilerin analizi de daha fazla tartışılmaktadır. Örneğin Sobacı (2009) Türkiye’deki idari reformları politika transferini ana terim olarak incelemiş, yine Sobacı (2011), Açık Toplum Enstitüsü’nün Dünya ve Türkiye’de politika aktarımlarındaki etkinliğini inceleyerek örnek olay üzerinden düşünce üretim kuruluşlarının politika transferindeki rolünü incelemiştir. Övgün (2007) kalkınma ajanslarının kurulması ertesinde politika transferi kavramı aracılığıyla bir köken sorgulamasına girişmiştir. Sezgin (2010) ise Türkiye’deki özelleştirmeleri politika transferi kavramı kapsamında inceleyerek bu konudaki bir diğer eseri meydana getirmiştir. Örnekler çoğaltılabilir, ancak önemli olan Türkiye’deki kamu yönetimi ve politikalarında uluslararası

yansımaların varlığının kabulüdür. Türkiye engelli politikaları da bu yaklaşımdan bağımsız değerlendirilmemeli, uluslararası kuruluşlardan ulusal politikalara yönelik yansımalar sorgulanmalıdır.

Neo-liberalizm ve Yükseköğretim Politikaları

Kamu yönetimleri özellikle 1970’lerden sonra ve 1980’ler boyunca hızlı bir değişim yaşamıştır. Pek çok farklı kamu politikası alanı bu değişimlerden payını almıştır (Kapucu ve Kösecik, 2003: 188). Örneğin 1970’lerde yaşanan petrol krizi ve ardından gelen ekonomideki stagflasyon dönemleri nedeniyle refah devleti paradigması zayıflamaya başlamış, sosyal politikalara yönelik dışlamalar baş göstermiştir (Fawcett, 2006: 196-197). Bir yandan da sosyal devlet uygulamaları terk edilmeye başlanmış ve *devlet yeniden keşfedilmeye* başlanmıştır.

1980’lerde İngiltere’de Thatcher ve ABD’de Reagan liderliğinde başlatılan ‘*devletin yeniden keşfi hareketi*’ ya da ‘*yeni kamu işletmeciliği hareketi*’; kamu yönetiminde kalitenin artırılması, kamu kaynaklarının kullanımında etkililik-etkinlik-verimlilik gibi yaklaşımların geliştirilmesi, piyasa ekonomisine yönelme, ekonomide özelleştirme gibi temel ilkeleri içeren bir akımdır (Gray ve Jenkins, 1995; OECD, 1995; Osborne ve Gaebler, 1992; Ömürgönülşen, 2004). Bu yaklaşım Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü/OECD, Dünya Bankası/DB gibi örgütlerce de benimsenmiş ve dünya genelinde yansımaları görülmüştür. Devlete olan güvensizliğe işaret eden bu yaklaşımla beraber pek çok ülke kamu yönetimlerinde reformlar gerçekleşmiş ve yönetimde benzer yapılar ve süreçler doğmaya başlamıştır (Pollitt ve Dan, 2011). ABD ve İngiltere başta olmak üzere, Avustralya, Japonya, Almanya, Kanada, Güney Kore gibi ülkelerde benzer dönüşümler yaşanmıştır (Gökçe ve Kutlu, 2002: 18).

İlk kez 1989 yılında Dünya Bankası raporunda geçen ‘*yönetişim*’ terimi (DB, 1989) ise özellikle 1990’lardan itibaren yönetimde katılımcılık vurgusu ile kamu yönetimlerini etkilemeye başlamıştır (Coşkun, 2008: 67; Lynn, 2001: 8). Bu kurumsal yansımaların ülke kamu yönetimlerinde benzerlikleri getirmesi ve yapıları birbirine yaklaştırması ‘yeni kurumsal kuramcılar’ tarafından da dikkate değer bulunmuştur. Örgüt yapılarındaki bu benzeşimler ‘eşbiçimleşme’ olarak tanımlanmış ve yazında özellikle ‘eşbiçimlilik tartışmaları’ yoğunlaşmıştır (Di Maggio ve Powell, 1991; Radaelli, 1997, Scott, 1995).

Aynı şekilde politika transferlerinin yeni kamu işletmeciliği yaklaşımıyla da bağlantılı olduğu söylenebilir. Common (2001: 440-442) bu savı Uzakdoğu ülkeleri açısından değerlendirmiş ve savın geçerliliğini savunmuştur. Sobacı (2011) politika transferi meselesinde neo-liberal politikaların etkinliğine vurgu yaparak, dünya yönetim yapılarındaki tüm değişim süreçlerini etkileyen ‘yeni kamu işletmeciliği’ ve ‘yönetişim’ kavramlarıyla politika transferi kavramını doğrudan bağlantılandırmaktadır. Ülkeler arası benzer reform çabalarının bir transfer sistemiyle gerçekleştirildiği gözlenmiştir. Bu noktadan hareketle politika transferi meselesinin, yalnızca Uzakdoğu veya Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için değil, küresel bazda etkili olduğu söylenebilir (Stone, 2001: 545).

Reform çalışmaları sırasında ilgili politika alanının *özdenetimden* geçirilmesi ve ülkeye özgü hale getirilmesi/uyarlanması genel kuraldır (Kutlu, 2008: 134). Başarılı örnekler transferleri tetiklemekte, öte yandan transfer edilen politikanın ülkeye özgü yapılandırıldığı izlenmektedir (Cook, 2008: 773). Öte yandan yeni kamu işletmeciliği yaklaşımıyla birlikte pek çok ülke uyarlama değil, kopyalama yöntemini benimsemiştir. Türkiye de Özal dönemiyle birlikte benzer politikaları benimsemiş, özellikle politika transferleriyle pek çok farklı alt politika alanında küresel gelişmeler kopyalanmıştır (Kapucu ve Kösecik, 2003: 188). Örneğin sağlık politikaları tam olarak bu bağlamda değişime uğramış, politika transferleri yoluyla biçimlendirilmiştir (Ersöz, 2010). Yerel politikalarda da benzer uygulamalara gidilerek eşbiçimli yapılar oluşturulmuştur (Kurtaran, 2010).

Ülkeler arası benzeşmelerin yaygınlaşması, özellikle Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde ulus-üstü kuruluşlar eliyle bu süreçlerin yönetilmesi ‘politika transferi’ konusunun önemini arttırmıştır. Yine Avrupa Birliği üyelik süreçlerindeki pek çok kriterin de bu yaklaşımlarla bağdaştırıldığı görülmektedir. Türkiye hem AB üyelik süreciyle hem DB, OECD gibi ekonomik temelli işbirliği kuruluşlarıyla ilişkileri dolayısıyla kamu yönetiminde benzer süreçler yaşamış ve yaşamaktadır. Bu süreçlerin yükseköğretime yansımaları ise son yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır.

Johnson (2006), gelişmekte olan ülkelere doğru yükseköğretimde bir transfer hareketliliğinin olduğunu ve İngiltere’nin bu süreçte etkinliğini ortaya koyan çalışmasında karşılaştırmalı çalışmaların yükseköğretimin geleceği hakkında fikir vereceğini ifade

etmektedir. Taylor ve Henry (2000), küreselleşmenin yükseköğretime etkilerini tartışarak yükseköğretim politikalarındaki benzeşmelere işaret etmektedir. Porter ve Vidovic (2000) de aynı temayı özellikle piyasa ekonomisindeki benzeşmelerle paralellikler kurarak incelemektedir. Van Damme (2001) ise yükseköğretimde uluslararasılaşmanın bu süreci hızlandırdığını, özellikle Avrupa Yükseköğretim Alanı çalışmalarının ülkeler arası politika benzerliklerine imkân sağladığını ifade etmektedir.

Özellikle bu süreci daha önce yaşadığı ifade edilen İngiltere (Bauer ve Henkel, 1997: 214; Trowler, 2002: 14; Almanya (Çelik, 2012: 100; Süngü ve Bayrakçı, 2010: 898), İsveç (Rhoades ve Sporn, 2002: 356), Japonya (Huang, 2007: 422; Knight, 2002: 214; Umakoshi, 1997: 259), Güney Kore (Shin ve Harmann, 2009: 1), Avustralya (Taylor ve Henry, 2000: 487, Volet, 2003: 2) gibi ülkelerin hali hazırda gelişmiş ekonomilere ve yüksek refah seviyelerine sahip olmalarına rağmen, yükseköğretime dair daha iyiyi arama çabalarının devam etmesi konunun önemine dair önemli bir göstergedir. Türkiye de yıllardır pek çok resmi belgede yükseköğretimin geliştirilmesi hedeflerine yer vermekte, yükseköğretimin geliştirilmesi beş yıllık kalkınma planlarının değişmez maddelerinden biri olarak kullanılmaktadır (Küçüker, 2012: 15).

Ulus-üstü kuruluşların da Türkiye’yi bu konuda yönlendirdikleri gözlenmektedir. Dünya Bankası/WB (2005), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü/OECD (2008; 2007; 2006; 2004; 2001), Avrupa Üniversiteler Birliği/EUA (2006; 2007; 2012; 2017) gibi kuruluşlar düzenledikleri raporlarla Türk Yükseköğretimini de küresel gelişmeler ışığında yeniden yapılanması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Yine Avrupa Yükseköğretim Alanı hareketleri, Lizbon Stratejisi, Bologna Deklarasyonu gibi Avrupa Birliği üyeliği ile bağlaşıklık olarak yaşanan gelişmeler, Türkiye’de yükseköğretimin değişmesine önyak olmaktadır (Bural, 2007: 17-19). Yükseköğretimin finansmanı, yükseköğretimde kalite, yükseköğretimin özelleştirilmesi, yükseköğretimde yönetim, yükseköğretimin yönetimi gibi temel başlıklar halinde İngiltere, İsveç, Hollanda gibi Avrupa Ülkelerinde, Asya-Pasifik bölgesinde de tartışılan yükseköğretimin dönüşümü meselesi, özellikle yeni ‘çatı yasa’ çalışmaları kapsamında da yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Konuyla bağlantılı çalışmalarda genellikle Avrupa Birliği etkisinin incelenmeye çalışıldığı görülmüş, AB etkili değişimler sıralanmaya çalışılmıştır (Çelik, 2012; Gedikoğlu, 2005; Karip, 2005; Mızıkacı, 2012; Süngü ve Bayrakçı, 2010;).

Bununla beraber yukarıda ifade edilen temalardan finansman, kalite gibi başlıklar, tekçil bir bakış açısıyla, sorunlar ve çözüm önerileri biçiminde incelenmeye çalışılmıştır (Bauer ve Henkel, 2012; Gencel, 2001; Steansaker, 2003; Tilak, 2012; Türkmen, 2009). 1980’lerden itibaren değişen bilime yönelik yaklaşımlar ile uluslararası alandan etkileşimler de artmıştır (Arap ve Erat, 2017: 335). Görüldüğü üzere değişen kamu yönetimleri, değişen kamu politikaları ve dönüşen yükseköğretim politikaları uluslararası gelişmelerden bağımsız olarak değerlendirilememektedir.

Değerlendirme

Türk Yükseköğretim Sisteminin içinde bulunduğu dönüşümü sürecini etkileyen aktör ve faktörleri hem ulusal hem uluslararası alanlardan takip etmek mümkündür. Öte yandan bu çalışmanın odak noktası özellikle bazı dönüşümlerin politika transferleri yoluyla gerçekleşmiş olabileceğine dair varsayımlardır. Yeni kamu işletmeciliği, yönetim gibi neo-liberal çıktılar ülkeler arasındaki politikaların gittikçe benzeşmesine vesile olmaktadır. Bu transferlerin özellikle *dış* kaynaklı olduğu ve uluslararası örgütler aracılığıyla aktarımların yapıldığı iddia edilebilir. Öte yandan gönüllü transfer noktasında sivil toplum örgütleri ve düşünce üretim kuruluşları odağında iç talebin olduğu gözlenmektedir. İngiltere, İsveç, Japonya gibi farklı yönetsel yaklaşımları benimsemiş ülkelerde yaşanan benzer süreçleri inceleyen çalışmaların da Türkiye için faydalı örnekler olabileceği iddia edilebilir.

Sıralanan çalışmalar ve tartışmalar göz önünde bulundurularak Türk yükseköğretim politikalarına yeni kamu işletmeciliği ve yönetim yaklaşımlarının etkileri, politika transferlerinin süreçteki etkinliği bir ‘yapboz çözücü’ olarak nasıl değerlendirilebileceği sorgulanmıştır. Sonuç olarak bu çerçevenin yükseköğretim politikalarının incelenmesinde yönlendirici bir etkisinin olması ve provizyon sağlaması beklenmektedir.

Yazında farklı ülkelere dair benzer örnekleri izlemek mümkündür. Almanya, Avustralya, Japonya, İsveç gibi farklı ülkelerde neo-liberal etkilerle değişen yükseköğretim politikaları özellikle politika transferleri üzerinden incelenmiştir. OECD’den, Dünya Bankasına, Birleşmiş Milletlerden Avrupa Birliğine kadar farklı uluslararası ya da ulus-üstü örgütlerin ulusal yükseköğretim politikalarını değiştirmektedir. Özellikle Avrupa Birliği üyelik

süreçlerinin, diğer Avrupa ülkeleri için de benzer değişimlere yol açtığı muhakkaktır. Avrupa Yükseköğretim Alanının kurulması için öngörülen benzeşme çabaları pek çok ülkede yükseköğretim sistemini biçimlendirmiştir. Avrupa Üniversiteler Birliği bu süreçte öne çıkan aktör olmuştur. Özellikle Bologna süreciyle yükseköğretimde belirgin bir değişime neden olmuştur. Türkiye'nin de Bologna sürecinde benzer değişimler yaşadığı hatta önceki bölümlerde sıralanan yazın örneklerinde de görüldüğü üzere yükseköğretim politikalarının transferler yoluyla da biçimlendirildiği ortaya çıkmaktadır. Kalite gibi söylemler yeni kamu işletmeciliği yaklaşımıyla beraber gelişmiş uygulamalardır. Üniversite – kent işbirliği, üniversitede konsey benzeri bir yapılanma gibi önerilerin yönetişimci yapılar olduğu ve farklı ülke örneklerinden benzeşimlerle geliştirildiği izlenmektedir. Bu çalışma kapsamında yükseköğretim politikalarına eğitim ya da finans boyutlarıyla bakmanın gerekli ama eksik olabileceği, daha bütüncül analizlerin yapılmasına ihtiyaç olduğu politika transferi kavramı üzerinden örneklendirilmeye çalışılmıştır. Kavram ile ülkeler arası politikaların nasıl yaygınlaştığı, nasıl değiştiği, nasıl bir süreçte nihayet bulunduğu araştırılabilmektedir. Böylece Türk Yükseköğretiminin içinde bulunduğu süreci daha önce yaşamış ülkelere dersler çıkarılabilecektir. Aynı şekilde uluslararası örgütler üzerinden gelen politika tavsiyelerinin/zorlamalarının etkisiyle değişen yükseköğretim politikalarının yönetimi için politika transferi kavramı ayrıca önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- ARAP, İ. & ERAT, V. (2017), “Türkiye'nin Bilim Politikası: TÜBİTAK Üzerinden Bir Çözümleme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 32(1), 323-339.
- BAUER, M. & HENKEL, M. (1997), “Responses of Academe to Quality Reforms in Higher Education: A Comparative Study of England and Sweden”, *Tertiary Education and Management*, 3(3), 211-228.
- BENNETT, C. J. (1991), “What is Policy Convergence and What Causes It?”, *British Journal of Political Science*, 21(2), 215-233.
- BULMER, S. & PADGETT, S. (2005), “Policy Transfer in the European Union: An Institutional Perspective”, *British Journal of Political Science*, 35(1), 103-126.

- BOZEMAN, B. (2000), “Technology Transfer and Public Policy: A Review of Research and Theory”. *Research Policy*, 29, 627-655.
- BURAL, N. İ. (2007) *Avrupa Birliği Yükseköğretim Politikaları ve Türkiye: Avrupa Yükseköğretim Alanı, Erasmus ve Türkiye İlişkileri*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Atılım Üniversitesi
- COMMON, R. (2001), *Public Management and Policy Transfer in Southeast Asia*, Hull: Ashgate.
- COOK, I. R. (2008), “Mobilising Urban Policies: The Policy Transfer of US Business Improvement Districts to England and Wales”, *Urban Studies Journal*, 45(4), 773-795.
- COŞKUN, S. (2008), “Kamu Yönetiminde Yönetişim Yaklaşımı”, in. *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*, (Ed. A. Balcı, A. Nohutçu, N. K. Öztürk & B. Coşkun) Ankara: Seçkin, 67-83.
- ÇELİK, Z. (2012), “Bologna Süreci’nin Avrupa Yükseköğretim Sistemi Üzerine Etkileri”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 2(2), 100-105.
- DIKMEN B., YARDIMCI S. & YILDIRIM Ş. (2011) *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- DI MAGGIO, P. J. & POWELL, W. W. (1983), “Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields”, *American Sociological Review*, 48, 147-160.
- DOLOWITZ, D. P. (2003), “A Policy-Maker’s Guide to Policy Transfer”, *The Political Quarterly*, 74(1), 101-108.
- DOLOWITZ, D. P. ve Marsh, D. (2000), “Learning From Abroad: The Role of Policy Transfer in Contemporary Policy-Making”, *Governance*, 13(1), 5-24.

-
- DOLOWITZ D. P. (2000), *Policy Transfer and British Policy, Learning from the USA*, Buckingham: Open University Press.
- DUNLEAVY, P., MARGETSS, H., BASTOW, S. & TINKLER, J. (2006), “New Public Management Is Dead-Long Live Digital-Era Governance”, *Journal of Public Administration Research and Theory*, 3(1), 467-494.
- DÜNYA BANKASI. (2005), *Higher Education in Latin America: The International Dimension*, Washington: DB.
- ERDEM, A. R. (2012), “Globalization: Effects on Turkish Higher Education”, *Yükseköğretim Dergisi*, 2(2), 109-117.
- ERSÖZ, D. (2010), “Değişen Devlet Dönüşen Sağlık: Kamu İşletmeciliği Ve Politika Transferi Bağlamında Sağlıkta Dönüşüm Programı”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1990), *The Three Worlds of Capitalism*, New Jersey: Princeton University Press.
- EVANS, M. & DAVIES, J. (1999), “Understanding Policy Transfer: A Multi-Level, Multi-Disciplinary Perspective”, *Public Administration*, 77(2), 361-385.
- EYESTONE, R. (1977), “Confusion, Diffusion, and Innovation”, *The American Political Science Review*, 71(2), 441-447.
- European University Association (2017), *Key Considerations for Cross-Border Quality Assurance in the European Higher Education Area*, <http://www.eua.be/Libraries/publications-homepage-list/key-considerations-for-cross-border-quality-assurance-in-the-hea.pdf?sfvrsn=0>, 05.01.2018
- European University Association (2012), *Europe- Africa Quality Connect: Building Institutional Capacity Through Partnership*, http://www.eua.be/Libraries/publications-homepage-list/EUA_QA_Connect_ENG_web.pdf?sfvrsn=2, 12.10.2017

European University Association (2007) *Managing the University Community: Exploring Good Practice*,

http://www.eua.be/typo3conf/ext/bzb_securelink/pushFile.php?cuid=400&file=fileadmin/user_upload/files/Publications/Managing_the_University_Community.pdf,

12.10.2017

European University Association (2006) *Handbook of Responsible Partnering*,

http://www.eua.be/typo3conf/ext/bzb_securelink/pushFile.php?cuid=400&file=fileadmin/user_upload/files/EUA1_documents/Responsible_Partnering_rp-2006-v102_2_.pdf, 11.10.2017

FAWCETT, H. (2006) “Social Policy: Pensions”, in *Handbook of Public Policy*, (Ed: Guy Peters ve Jon Pierre), Londra: Sage, 187-201.

GÖKÇE, O. & KUTLU, Ö. (2002), “Kamu Sektöründe Verimlilik Sorunu ve Son Yirmi Yıllık Dönemde Buna Yönelik Çalışmalar”, *II. Orta Anadolu Kongresi: Küresel Rekabette Yeni Verimlilik Stratejileri*, Ankara: MPM yayınları.

GRAY, A. & JENKINS, B. (1995), “From Public administration to public Management: Reassessing a Revolution?”, *Public Administration*, 73(1), 75-99.

GRAY, V. (1973), “Innovation in the States: A Diffusion Study”, *The American Political Science Review*, 67(4), 1174-1185.

HUANG, F. (2007) “Internationalization of Higher Education in the Developing and Emerging Countries: A Focus on Transnational Higher Education in Asia”, *Journal of Studies in International Education*, 11(3/4), 421-432.

JOHNSON, D. (2006), “Comparing The Trajectories of Educational Change and Policy Transfer in Developing Countries”, *Oxford Review of Education*, 32(5), 679-696.

KARAKURT, A. (2007), “Düşünce Kuruluşları ve Politika Sürecindeki Rollerleri”. *Amme İdaresi Dergisi*, 40 (2), 1-20.

- KARIP, E. (2005), “Küreselleşme ve Lizbon Eğitim 2010 Hedefleri”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 42, 195-209.
- KAPUCU, N. & KÖSECİK M. (2003), “Ülkeler Arasında Yönetimsel Reform Transferi: Yeni Kamu Yönetimi Örneği”, iç. *Küresel Sistemde Siyaset Yönetim Ekonomisi*” (Ed. A. Çukurçayır), Çizgi, Konya, 187-225
- KNIGHT, J. (2006), “Crossborder Education: An Analytical Framework for Program and Provider Mobility”, *Higher Education: Handbook of Theory and Research Vol XXI*, (Ed. J. C. Smart), Amsterdam: Springer, 345-395.
- KURTARAN, Ş. (2011), *Yerel Yönetimlerde Bir Politika Transfer Aracı Olarak Benchmarking: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KUTLU, A. C. (2007), *Üniversite Yönetiminde İdari Bürokrasinin Yeniden Yapılandırılması ve Bir Model Önerisi*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KUTLU, Ö. (2008), “İdari Reform Transferi: Ülkelerin Birbirlerinden Kamu Politikaları Transfer Etmeleri ve Öğrenmeleri”, in *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar* (Ed. A. Balcı, Ahmet Nohutçu, Namık Kemal Öztürk & Bayram Coşkun), Ankara: Seçkin, 125-155.
- KÜÇÜKCAN, T. & GÜR, B. S. (2009), *Türkiye’de Yükseköğretim: Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Ankara: SETA.
- MOSSBERGER K. & WOLMAN, H. (2003), “Policy Transfer as a Form of Prospective Policy Evaluation: Challenges and Recommendations”, *Public Administration Review*, 63(4), 428-440.
- OECD. (2008), *Higher Education Management and Policy*, 20(1), Paris: OECD.
- OECD. (2007), *Higher Education Management and Policy*, 19(1), Paris: OECD.

-
- OECD. (2006), *Higher Education: Quality, Equity and Efficiency*, Meeting of OECD Education Ministers, 27-28 June 2006, Athena.
- OECD. (2004), “Internationalization of Higher Education”, *Policy Brief*, Paris: OECD, 1-24.
- OECD. (2001), *Higher Education Management*, 13(3), Paris: OECD.
- OECD. (1995), *Governance in Transition: Public Management Reforms in OECD Countries*, Paris: OECD.
- O’FLYNN, J. (2007), “From New Public Management to Public Value: Paradigmatic Change and Managerial Implications”, *The Australian Journal of Public Administration*, 66(3), 353-366.
- OSBORNE, D. & GAEBLER, T. (1992), *Reinventing Government: How The Entrepreneurial Spirit Is Transforming The Public Sector*, Reading: Addison-Wesley,
- ÖMÜRGÖNÜLŞEN, U. (2004), “Kamu Sektörünün Yönetimi Sorununa Yeni Bir Yaklaşım: Yeni Kamu İşletmeciliği”, in *Çağdaş Kamu Yönetimi*, (Ed. M. Acar ve H. Özgür), Ankara: Nobel, 3-44.
- ÖVGÜN, B. (2007), “Bir Politika Transferi Örneği”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(3), 233-255.
- POLLITT, C. & DAN, S. (2011), *The Impacts of the New Public Management in Europe: A Meta-Analysis*, European Commission, http://www.cocops.eu/wp-content/uploads/2012/03/WP1_Deliverable1_Meta-analysis_Final.pdf , 20.05.2017
- PORTER, P. & VIDOVICH, L. (2000), “Globalization and Higher Education Policy”, *Educational Theory*, 50(4), 449-465.
- RADAELLI, C. M. (2000), “Policy Transfer in the European Union: Institutional Isomorphism as a Source of Legitimacy”. *Governance*, 13(1), 25-43.

-
- RHOADES, G. & SPORN, B. (2002), "Quality Assurance in Europe and the U.S.: Professional and Political Economic Framing of Higher Education Policy", *Higher Education*, 43, 355-390.
- ROSE, R. (1993), *Lesson Drawing in Public Policy: A Guide to Learning Across Time and Space*, Chatham, N.J., Chatham House.
- SCHARPF, F. (1997), *Games Real Actors Play: Actor-Centred Institutionalism in Policy Research*, Boulder: Westview.
- SCOTT, P. (1995), "University-State Relations in Britain: Paradigm of Autonomy", in *Reform and Change in Higher Education: International Perspectives*, (eds. J. E. Mauch and P. L. W. Sabloff) New York: Garland.
- SEZGİN, Ş. (2010), "Politika Transferi ve Türkiye’de Özelleştirme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 67-76.
- SHIN, C. J. & HARMAN, G. (2009), "New Challenges for Higher Education: Global and Asia-Pacific Perspectives", *Asia-Pacific Educational Review*, 10, 1-13.
- SOBACI, Z. M. (2011), "Politika Transferi Bağlamında Kamu Yönetiminde Neo-Liberal Reformların Yayılması: Açık Toplum Enstitüsünün Rolü,". *Sosyo-Ekonomi*, 2011-2, 191-210.
- SOBACI, M. Z. (2009), *Politika Transferi Bağlamında Ulusal ve Global Düzeydeki İdari Reformların Analizi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa.
- SOBACI, M. Z. (2007), "Uluslararası Politika Yakınsaması: Kavramsal Çerçeve, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(3), 145-159.
- STILLMAN II, R. J. (1997), "American vs. European Public Administration: Does Public Administration Make the Modern State, or Does the State Make Public Administration?", *Public Administration Review*, 57(4), 332-338.

- STONE, D. (2004), “Transfer Agents and Global Networks in the ‘Transnationalization’ of Policy”. *Journal of European Public Policy*, 11(3), 545-566.
- STONE, D. (2001), *Learning Lessons, Policy Transfer and the International Diffusion of Policy Ideas*. Working papers (University of Warwick. Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation) (No.69/), Coventry.
- STONE, D. (2000), “Non-Governmental Policy Transfer: The Strategies of Independent Policy Institutes”, *Governance*, 13(1), 45-62.
- SÜNGÜ, H. & BAYRAKÇI, M. (2010), “Bolonya Süreci Sonrası Yükseköğretimde Akreditasyon Çalışmaları”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(4), 895-912.
- TAYLOR, S. & HENRY, M. (2000), “Globalization and Educational Policymaking: A Case Study”, *Educational Theory*, 50(4), 487-503.
- TEICHLER, U. (2009), “Internationalisation of Higher Education: European Experiences”, *Asia-Pacific Educational Review*, 10, 93-106.
- TEICHLER, U. (2004), “The Changing Debate on Internationalisation of Higher Education”, *Higher Education*, 48, 5-26.
- TEICHLER, U. (1996), “Comparative Higher Education: Potentials and Limits”, *Higher Education*, 32, 431-465.
- TROWLER, P. R. (Ed.) (2002), *Higher Education Policy and Institutional Change*, Buckingham: The Society for Research into Higher Education/Open University Press.
- UMAKOSHI, T. (1997), “Internationalization of Japanese Higher Education in the 1980’s and Early 1990’s”, *Higher Education*, 34, 259-273.
- VAN Der WENDE, M. (2007), “Internationalization of Higher Education in the OECD Countries: Challenges and Opportunities for the Coming Decade”, *Journal of Studies in International Education*, 11, (3/4), 274-289.

VAN Der WENDE, M. C. (2003), “Globalisation and Access to Higher Education”, *Journal of Studies in Internatiunal Education*, Summer 2003, 193-206.

VAN DAMME, D. (2002), “Trends and Models in International Quality Assurance and Accreditation in Higher Education in Relation to Trade in Education Services”, *OECD/US Forum on Trade in Educational Services, 23-24 May 2002*, Washington, D.C./ABD.

VAN DAMME, D. (2001), “Quality Issues in the Internationalisation of Higher Education”, *Higher Education*, 41, 415-441.

VOLET, S. (2003), “*Challenges of Internationalisation: Enhancing Intercultural Competence and Skills for Critical Reflection on the Situated Andnon-Neutral Nature of Knowledge*”, in Biennial Language and Academic Skills in Higher Education Conference, 24 - 25 November 2003, Student Learning Centre, Flinders University, Adelaide.

WALDSCHMIDT, Anna (2009), “*Disability Policy of the European Union: The Supranational Level*”, *Alter-European Journal of Disability Research*, 3(1), 8-23.